

HOLMI

XXIV. évfolyam 12. szám

2012. december

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Bertók László*: Firkák a szalmaszálla 1–2 • 1439
Tandori Dezső: Weöres-könyvjelző, míg van mit jelző • 1441
Nagy Zsejke: Szép Ernő három könyvterve • 1442
Szép Ernő: Beszélgetések a jóistennel • 1444
 [A halálról] • 1451
 [A zsidóságról] • 1454
Illyés Gyula: Ítélet előtt (II) • 1465
Kálmoky László két levele *Sumonyi Zoltánnak* • 1489
Halasi Zoltán: Rimbaud Ukrajnában, avagy
 a francia pap • 1491
Iván Péter: A kutyás Zsuzsi • 1493
Halmai Tamás: A Mississippi kutyái • 1503
 Örvény • 1504
Papp Dénes: Kilencszáznegyvennégy • 1504
 Kilencszázötvenhat • 1505
kabai lóránt: isten oroslánja • 1505
Szécsényi Endre: *Gustus spiritualis* – megjegyzések
 a modern esztétika kialakulásához • 1506
Szabó Márton István: Feketehegy • 1521
 Metszett fenyők • 1521
Payer Imre: Magyar táj Alkaiosz-photoshoppal • 1522
Vécsei Rita Andrea: Barlang, ében ág • 1523
 kundryként előttemek • 1523
Szabadi Judit: „A tájék biblikusán monumentális”.
 Ferenczy Károly biblikus képei • 1524
Petrik Iván: nagyon kis próza • 1532

FIGYELŐ

- Szabó Marcell:* Az igévé lett test (Varga Mátyás: parsifal, parsifal) • 1535
- Kelemen János:* Baranyi Ferenc „Pokol”-fordítása (Dante Alighieri: Pokol. Fordította Baranyi Ferenc) • 1539
- Visy Beatrix:* „A többi csak pillangóháj” (Bán Zsófia: Amikor még csak az állatok éltek) • 1544
- Radnóti Sándor:* A denevér babonától az óvatos kételyig (Magyar László András: A kapzsi hóhérné. Történetek nőkről a 16–17. századból) • 1548
- László Emese:* A portré dicsérete (Bacsó Béla: Ön-arc-kép. Szempontok a portréhoz) • 1549
- Bársony Márton:* „Bohóc-jel”, kötél táncos sipka, artistaorr, hegedűscipő (Szabolcsi Miklós: A clown mint a művész önarcképe) • 1554

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 3500, egy évre 7000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Bertók László

FIRKÁK A SZALMASZÁLRA

1

Üveghegy

Mint mikor az üveghegy felrobban,
s minden szilánkja testedben, agyadban.

Vájkálnak benned

ujjal, tükörrel, katéterrel,
de azt egyik sem, amit érzel.

Fától az erdőt?

Aki millió esetet lát,
az látja-e az erdőtől a fát?

Mi baja?

Koszorúerek? Meszes csigolya?
Ízületek? – Most akkor mi baja?

A lélek rebben

A lélek rebben, emelkedne,
s zuhan vissza menten a testbe.

Felesleg

Ami volt röptető felesleg,
felkelésre, lefekvésre elmegy.

Gyógyszerek

Tágítók, serkentők, nyugtatók,
s szégyen, de az is, hogy jajgatok.

Nagyon fáj

Ha a kis bajoktól is nyafogtál,
ki hiszi el, hogy tényleg nagyon fáj?

Többet szexelj!

Ne orvosokhoz járj, hanem többet szexelj!
Pirít rám egy sápadt, sánta öregember.

2

Neve nyugdíjas

Neve nyugdíjas, foglalkozása beteg,
ha nem tud szakmát váltani, belegebed.

Fájni fog

Mit ifjan a tested maga meggyógyított,
vénen se te, se más, s akkor is fájni fog.

Virtus

– Most katétereztek negyedszer.
– Engem már hatodszor, ne hencegj.

Éjszakás orvosnő

Altatót ad, s megtoldja, hogy „Hát
magát aztán jól megkínózták.”

Melyik jobb?

– A szívgyógyszer tönkreteszi a gyomrod!
– *Török esz meg? Német esz meg?* Melyik jobb?

Ami van

Hiába vitézkedsz a perc játékaiban,
ha nem találsz ki, csak azt, ami van.

Reggelre

Reggelre, mint a fölpumpált gumik,
feszessé dermednek az ujjaid.

Rajtad áll

Rajtad áll vagy bukik, hogy kitessék,
az öregség több mint a betegség.

Tanács

Fáj, leszakad a vállad, a nyakad?
Emeld magasra a homlokodat!

Tandori Dezső

WEÖRES-KÖNYVJELZŐ, MÍG VAN MIT JELZŐ

Nincs mit jeleznem?
Mit – senkinek sem?
Ami érvényes?
Ami csak kézhez,
kinek eszéhez,
kinek szivéhez?

De ez – Szép Ernő.
Abszurdul megnő
megint a súlyom.
Már nem, hogy folyton
gyötör, leadnám.
Fenyegetőbbek,
amik várnak rám.

Ha-mi méretnyi,
test-szív kilónyi,
bújni vagy menni:
nincs hogy kilógni.

Egy szál lépéshez
kétféle lábnyom!
Véghez mi végez?
Megjött-e rákom?

Két szál lábnyomhoz
egy-ákbákom.
Amit halálom hoz,
élve találok.

Nagy Zsejke

SZÉP ERNŐ HÁROM KÖNYVTERVE

Szép Ernő kisméretű noteszekbe jegyezte le ötleteit, gondolatait, vázlatait (OSZK Kézirattár Fond 81/3), általában rövid címmel azonosítva, hogy milyen témakörhöz vagy melyik készülő művéhez tartoznak (például „Azra”, „Erdőváros” – ebből lett később az EMBERSZAG –, „Nyomdaszag” – a későbbi NATÁLIA). A kézirattár Szép Ernő-hagyatéka őriz három terjedelmes, nem autográf tematikus összeállítást is, melyeknek előzményei részben megtalálhatók ezekben az évtizedeken át, „Halál”, „Zsidó”, „Én”, „Ember” stb. címen vezetett noteszbejegyzésekben. A hosszabb, kidolgozottabb szövegrészek forrása azonban ma már fellelhetetlen. A három, eddig kiadatlan kézirat közül kettő kézírásos, egy pedig gépirat.

A kézírás Szép Ernő húgáé, Szép Bertáé, ezt annak a kísérőlevélnek az alapján azonosítottam, amelyet a másik hűg, Szép Anna visszaemlékezéseihez írt. Minthogy a gépirat hiányosságait, elütéseit is ő javította, sok helyen nem is tudva pótolni a hiányzó szavakat, ezek az összeállítások nagy valószínűséggel már Szép Ernő halála után készültek. Vagyis nem forgathatjuk megnyugtatóan hiteles és a szerző szándékait tükröző kéziratokként (a sokszor olvashatatlan noteszbejegyzésekkel egyébként is lehetetlen tételesen összevetni), és főleg nem megszerkesztett, lezárt művekként. De tekinthetjük előkészületeknek, hiszen a feljegyzésekből kiderül, hogy Szép Ernőt évtizedeken keresztül komolyan foglalkoztatta három nagy könyvtéma. Ezek közül az egyik a zsidósággal, a másik a halállal kapcsolatos gondolatait fejtette volna ki, a harmadikban az istennel folytatott volna párbeszédet különféle témákról.

Hatvany Lajosnak 1913 augusztusában írt leveléből tudjuk, hogy Szép Ernőt ekkor új könyvterv tartotta lázban: „*Úgy szeretném neked elmondani ezt a könyvet, amelyet csinállok, s hál' isten, egész belébódultam, mintha valami örök időkre s az egész világra szóló dolog lenne... a címe: Beszélgetés a jóistennel [...]. A legfurcsább, legőszintébb, leggyerekesebb dolgok lesznek benne, egészen elárasztja a fantáziámat. Rengeteg sokat firkáltam össze már noteszbejegyzéshez, meg vagyok rémülve tőle.*” (LEVELEK HATVANY LAJOSHOZ. Szépirodalmi, 1967. 180.) A BESZÉLGETÉSEK A JÓISTENNEL című kéziratban (Fond 81/547, 238 oldal) összegyűjtött fel-

jegyzések 1913-tól kezdődnek, a legkésőbbi feltüntetett dátum 1936. A szövegek között találunk technikai megjegyzéseket is, amelyek a majdani könyv szerkezetére vonatkoznak, például: „*Fejezetek: Isten – A világ – Az emberek – Én – A boldogság – Végtelenség – Halál*” (57). Könyvében tőle szokatlan módon mintha egyenesen a mindenséget akarta volna átfogni, vagy, ahogy egy későbbi levélben írta újra Hatvanynak: „*a könyv az örök-kévalóságnak készül*”. (LEVELEK HATVANY LAJOSHOZ, 190.)

Talán ehhez a könyvhöz kezdett szintén 1913-ban feljegyzéseket írni a halálról; később azonban valószínűleg külön kötetet tervezett erről a témáról, 1952-ig folyamatosan bővítette anyagát, főleg kultúrtörténeti jegyzetekkel. A halálról összeállított kéziratban (Fond 81/555, 307 oldal) találunk is a könyvtervre utaló megjegyzéseket: „*A Könyv: Utolsó szavak, Anekdóták, Esetek, Gondolatok*” (304.); „*Ezeket a halál szava felől való jegyzeteimet a háború utáni években ajánlottam kiadóknak, akik tőlem könyvet kértek (lehetőleg kissé erotikus regényt), s gesztálva tiltakoztak*”. (47.) A zsidóságról szóló kéziratban pedig ezt olvashatjuk: „*Először a boldogságról akartam könyvet írni. Azután a halálról, amit még az álatokkal is el akartam olvasatni*.” (135.)

Hogy a zsidóságról is akart könyvet írni, ez kiderül a harmadik, gépelt kéziratnak (Fond 81/554, 355 oldal) az anyag megformálásával küszködő megjegyzéseiből: „*Elmesélhetetlen gyötrelmeket szereztem magamnak avval az elszánásommal, hogy ezt a könyvet megírom. Tudtam, hogy kényelmetlennek, kínosnak, sértőnek és sebzőnek kellennem*.” (71.) A gépirathoz egy ceruzával írt, a kézírás szerint Szép Bertától származó címloldal tartozik: „*E följegyzésekből tervezett könyvnek a címe ez lenne: Törjétek be a fejemet*.” Akár Szép Ernő, akár a húga találta ki, a cím nyilvánvalóan a szöveg egyik mondatára utal: „*Betörök a fejét, igazat se kell szólni neki*.” (123.) Meglepő, milyen hosszan és sűrűn, 1928-tól szinte haláláig folyamatosan írta zsidó tárgyú feljegyzéseit, míg műveiben (az EMBERSZAG-ot leszámítva persze, ahol más eszközökkel ugyanezt írja meg) alig egy-két ilyen témájú utalás található, igaz, azok sűrített megfogalmazásai a gépiratban kifejtett nézeteknek. Szinte mániákusan, új és új változatban adja elő életproblémáját: a fanyar hangú, mégis kétségbeesett tiltakozást a zsidó „beosztás”, az idegenné válás abszurditása ellen, vagyis Szép Ernő a korabeli magyar zsidóság megszenvedett és a szó szoros értelmében létkérdéssé vált identifikációs konfliktusát fogalmazta meg. A harmincas években írt feljegyzései arra utalnak, hogy fontolgatta az áttérést, és ehhez próbált valamilyen érvelest kidolgozni készülő könyvében. Ezekben a részekben különös módon megszólal valami tőle idegen, időnként meglepően szenvedélyes messiási hang, mintha a tisztánlátás kivételezettjeként kitérésre buzdítva akarná kivezetni a zsidóságot az értelmetlen szenvedésből.

Szerkesztetlenségük, vázlatosságuk és a sok ismétlődés megnehezíti, sőt lehetetlenné teszi, hogy feljegyzéseit összefüggő könyvekként olvassuk. Másrészt azonban a Szép Ernő jól ismert hangján megszólaló, de tőle talán szokatlan klasszikus elmélkedés műfaja nála éppen a töredékesség, esetlegesség és a zaklatott személyesség által válik izgalmassá. A szövegek hangütése megjelent művei közül leginkább a BÜNEIM-re (1924) emlékeztet, és kis karcolatgyűjteményeire. Az *Új Időkben*, a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* vagy más korabeli lapokban talán rá is találnánk egyik-másik eszmefuttatás kidolgozottabb változatára; a Szép Ernő-publicisztikából válogatott 1992-es KISPANASZ-ban olvashatunk is néhány hasonló, rövid írást. A feljegyzéseket leginkább nyersanyagként, fésületlen háttérjegyzettként érdemes olvasni: ezeknek a gondolatoknak és ötleteknek egy részét kidolgozta és felismerhetően beépítette műveibe. Munkamódszerére

jellemző és a Szép Ernő-kutatás számára fontos adalék, hogy időnként címlistákat ad meg, egy témához milyen könyveket olvasott vagy szándékozott felhasználni.

A kéziratokból Szép Ernő monográfusai, Purcsi Barna Gyula és Vida Lajos idéztek műveikben, Bárdos Pál pedig egy nagyobb lélegzetű válogatást közölt a 2000 című folyóiratban (SZÉP ERNŐ NAPLÓJÁBÓL, 1990/3.). Igyekeztem az általa választott részleteket nem újraközölni, de néhányról nem lehetett lemondani. A kéziratok összeállítói többnyire megtartották a forrásul használt, évszámokkal is ellátott noteszek kronologikus sorrendjét, a mostani válogatás sem változtat ezen.

Szép Ernő

BESZÉLGETÉSEK A JÓISTENNEL

(arról, hogy költő vagyok) kapkodok, és semmi mellett nem érzem jól magamat, mindig mást vagy mást is szeretnék csinálni, mert mindent szeretnék csinálni. Mindenki szeretnék lenni, mindenféle ember életét szeretném átélni egy életem éve alatt. Szeretnék paraszt lenni – meg a gyaluló asztaloslegény örömeit élvezni, szeretnék katona lenni stb. stb. (Életmódok, passziók. Szalon tengerészet.) Egy ember élete semmi, mindenféle ember élete, együtt, egyszerre: ez az ember élete a világon. Mit csináljak? A legegyszerűbb lenne tán az egész életen át könyökölni, semmit se csinálni, csak mindig gondolkodni és mindent elgondolni.

(az emberek érintkezéséről) hogy haragszom az emberekre, amiért rosszak, gyanakvók, gőgösek, kímértek, részvétlenek egymás irányában. Mennyi részvétet, érdeklődést, gyöngédséget, kíméletet s udvariasságot érzek minden teremtett lény irányában. Hogy szeretnék minden emberrel jóban lenni, bizalmasnak lenni a világon, mint a rabok, akik átkopognak egymáshoz, bár nem ismerik egymást. Mégis, mily borzasztó egy emberrel öt percig együtt lenni, hogy fáraszt, hogy kiábrándít, hogy elcsüggeszt. Mily egyformák. Ugyanazt mondják. Míg beszélnek hozzám, úgy nézem őket, mint igen értéktelen, millió meg millió példányban készített bábokat, s úgy hallgatom őket, mintha masina beszélne belőlök, melyet ugyanaz az egy gépész fabrikált. Azzal mulatok, hogy fordítva próbálom nézni a fejüket, állal fölfelé, homlokkal lefelé, milyen furcsaság ez az arc. Nézem, milyen egyforma nemcsak a nyakkendődivatjuk s mellényük csíkjai vagy kockái, hanem mozdulataik, meghatározásaik bizonyos dolgokról, szavajárásuk, szavaik – kérem, a mai világban stb. –, egy-egy szónak a kiejtési módja, melyet, mintha valami dogma volna köztük, amit nem ismerek, úgy követnek. Mennyi minden, gyereksírás, szerelem, szegénység vagy életveszély, minden adódhatott elő életükben, mégis az időről beszélnek, azután a politikáról, azután a színházról, azután valami botrányról, amely egy éjjeli vendéglőben történt, azután egy kínos perc, mikor a tekintetek szétszaladnak egymás elől, mert nincs egymásnak mit mondani. Pedig két ijedt és csodálkozó

élet dobog közben a szívben, és zihál a tüdőben. Azután az egyik egy adomát kezd a másiknak elmesélni.

(a nőről) ...olykor egy fasorba indulván sétálni magamban, a séta elején hirtelen meglepett annak a fájdalom, hogy nincsen nő, akit szeretnék. S szorongva néztem a hosszú fasor végét, mi lesz velem, míg a végére érek? Kibírom-e addig, ezen a rövid kis sétán, hogy egyedül vagyok? Nem fogok-e megbolondulni a kétségbeeséstől, míg a végére érek a fasornak?

...ládd, istenem, most, hogy veled beszélek, s a mindenség minden csudája fáj – látod, nem tudom biztosan, nem fáj-e jobban mindennél valami csekélység, amit én átéltem az én külön kis életemben. Most eszembe jut egy kis táncosnő, akinek a szerelme nem kellett nekem. A magányt kerestem, és a kis nő oly szépen tudott mosolyogni. A magányban szomorú lettem, sokszor eszembe jutott ez a kis nő, akit elmenesztettem. Most emlék, és fáj. Hol van ez a kis dolog a lelkemben? Mi egy ilyen emlék? Hogy néz ki, milyen a színe, mennyi a súlya, milyen hosszú vagy mély a lélekben? Olyasmiknek érzem néha az emlékeket, mint egy régi vidéki házban a kitömött madarakat, tollbokrétákat, fakó hímzéseket itt-ott a szobában... leakasztott kép halvány helye a falon. Pókhálós szöglet. Szög helye a falban. Horpadások régi ezüstitárgyakon. A kopás fénye a szegény emberek ruhájának könyökén.

(költő) Vannak napjaim, mikor úgy járkálok, mint egy kisfiú a nagyvásár dobjai, sípjai és cifra sátrai között, úgy báméskodom mindenben, úgy látok minden kicsiséget fantasztikus színeiben és értelmében. Természetet, leányt, képet, szobrot, lovat úgy élvezek, mint senki más, úgy tudok rajongani és megrendülni az ég felhői és csillagai alatt. Ilyenkor végtelen hálát érzek irántad, mert tehetséget adtál, s tudom, hogy ez a tehetség az, amitől úgy tudok báméskodni, meglepődni és megmámorosodni a világon.

Néha azonban úgy bolyongok a tehetséggel, mint egy betegséggel; a legcsúnyább, a leggyógyíthatatlanabb betegséggel. Senki se látja, csak én, milyen csúfak, ostobák az emberek. Senki se tud úgy lehangolódni egy nyomorék láb vagy púp láttán, mint én, mikor röhögni látom az embereket, kinyitva szájukat. Senki se látja ilyen rettenetes csúnyának ezeket a kinyitott szájukat, dohányzástól piszkos fogsorral, s benne itt-ott aranyfogakkal. Senkinek se fáj úgy, ha egy ló elesik az utcán, senki se borzad össze, ha szétfolyt termetű, elrohadt arcú öregasszonyt lát, senki se látja a ruhákban, cipőkben, nyakkendőtükbén, kopott reticule-ökben, napernyőkben a bánatot, szerencsétlenséget, senki se látja úgy, mint én, a szemekben a halált. Senki sem érzi magát megbántottnak s felelősnek, amiért annyi csúfság, nyomor és boldogtalanság van a világon, csak én. Senki se hallja a katonazenében a szegénységet és szerencsétlenséget, csak én. Szenvedek, ha beszélgetek közömbös emberrel közömbös dolgokról. Fáj az emberek közelléte, akik ellenségeim, s akiket lenézek és sajnálok. Senki se érzi úgy, mint én, a tömegek, a nép, az egész világ reménytelen voltát, mindenki minden lépésének s egész életének céltalan, oktalan, nevetséges és tragikus voltát. Senki nem tud úgy kétségbeesni mindenben, az első sejtől, amiből a világ lett, az utolsó molekuláig, amellyel elhervad a világ, Ádám születésétől mindenkit sajnálni, az utolsó emberig, akit talán ugyancsak Ádámnak fognak hívni.

Szemeimről, amelybe sokan nem mernek belenézni.

Isten: Mivel töltöd az időt?

Költő: Hallgass ide, neked bevallom, elmondom apró mozdulataimat, bámészkodásaimat, járkálásomat a szobában ágytól asztalig, asztaltól szekrényig, szekrénytől zongoráig. Leültem a zongorához, s megütöttem egy hangot, nem is játszottam tovább, azon az egy hangon egy óra hosszat tűnődtem. Azután sokat hevertem a díványon cigarettázva, sokat néztem a füstöt, és sokat könyököltem a könyv fölött, mikor nem is olvastam, csak a merengés álomtapétáit néztem a falon, és sokat dültem hátra a székben, és sokat állottam kirakatok előtt, és néha elnéztem és elhallgattam egy embert a kávéházban, aki nem messzire tőlem ült és beszélt.

Sok időt töltöttem el azzal, hogy az inggombokat átteszem egyik ingből a másikba, és a nyakkendő kiválogatásával és megkötésével, talán több időt töltöttem ezzel, mint a szerelemmel. Mondd meg nekem, nem vagyok-e bűnös ezért, vagy mindegy-e, mit csinál az ember?

(szememről) ...hisz úgyse igen teszek egyebet egész életemben, mint hogy nézek. Annyi mindentről lemondtam, le kellett mondanom, amit közönséges emberek élveznek. Nem is éltem, ha jól meggondolom. Hát mért halok meg? Azok halnak meg, akik éltek... az, hogy én meghalok, nem is halál lesz. Én nem halok meg. Nem hagyok itt életet, az egész, amit veszteségnek érzek, hogy nem látok többé, hogy nem nézhetek tovább a halálom után, mert a halál bezárja a szememet. Istenem, mondd... nem tehetnél énvelem kivételt? Komolyan. Érzem, milyen csekélység, amit kérek. Ne csukjátok be a szememet: hadd maradjon nyitva. A testem nem bánom, hadd legyen csontváz belőle, csak a koponyámban hadd maradjon benn a két szemem. Legyen két lyuk a koporsómon, mint a bűvár páncélján, s a síron két kis ablak, s én hadd nézzem tovább némán az eget... ó, így még sokkal szebb lesz, mint úgynevezett életemben volt: hiú és kínos sóhajaim, reménytelenség, fájdalom s bánat nem fognak zavarni a legszebb gyönyörködésben, ami csak embernek adatott: az eget nézni. Nem lehet? Ó, istenem, felelj! Istenem, istenem: mondd... mondd... Hát nem lehet? Nem? Nem?

Testemen mennyit csudálkoztam. Hangomon. Apró emlékek feltolakszanak... képek vannak berajzolva emlékezetembe. Egy felfordított targonca valami hídon, sarokba támasztott seprűk, eldobott újságpapír, amit a szél húz gál a földön. Szavak, mondatok, amiket mellettem elhaladó emberek mondtak. Arcokon forradások, nyakon skrofula nyomai, egy gugás ember Szoboszlóról. Planétás Lojzi, aki egyik hónapban férfinak, a másikban nőnek öltözött. Különböző bénaságok. Fekete pápaszemes vakok: mondd, isten, min gondolkoznak a vakok, mikor az égre néznek világtalan szemükkel, mit gondolnak egész nap és egész éjjel? Kacska kezű emberek, félig megégett arcú emberek, üvegszemek, faláb, mankó. A cul-de-jatte Párizsban, akit a vicclapok mindig kicsúfolnak. Félfülű ember, akinek a haja rá van fésülve hiányzó fülére; paróka. Fekete kötés szemem. Hallócső a süketek fülében. Magasított sarkú cipő, félkarú ember kabátja. Kis iskolás fiú lába valami faoszlopban. Vidéki durva faláb. Orratlan ember. Aranyfogak, amelyek a táncosnő szájában csillognak, mikor Tündérország díszletei közt mosolyog révülten. Beteg ember, akinek ezüst gégefője van. Emberek, akiknek kardvágás van az arcukon. Birkózók, akiknek a füle széjjel van gázolva. Himlőhelyes emberek; különös fakó arcú öregedő nők, akiknek a púder kiette az arcát. Ember, akinek egyik kezén négy ujj van, vagy hat ujj van öt helyett. Ember, akinek egyik ujján mindig fekete kesztyűujj van

felkötve, púp, paralitikus. Emberek, akik nem rokonok, nem is egy hazából valók, s hasonlítanak egymásra... talán közös sorsra is vannak rendelve?

Mily megfoghatatlan és borzasztó, hogy a zenék elhangzanak, hogy a harmónia, ami egy vonósnégyesben, egy operai kórusban volt, az elenyészik, s nem él tovább... hogy egy patkány tovább él, mint egy eljátszott szonáta.

(én) Mikor valami eseményt, tünetet, természeti mozzanatot leírtam, olyasmit érzek, mintha az a dolog avval, hogy leírtam, léte célját, rendeltetését betöltötte volna.

(arról, hogy költő vagyok) fáj, hogy nem tudnak rólam Amerikában, fáj, hogy a cowbo-yok lovagolnak és táncolnak csapszékeikben, és nincs egyéb gondjuk, mint a ló és egy cowgirl és a makrapipa, és én rólam nem tudnak. Fáj, hogy nem tud rólam a király mind. Fáj, hogy nem tud rólam a vadember, aki karikákat fűz a fülébe. Fáj, hogy a tengeren járó matrózok beszélgetnek éjjel, és nem beszélnek rólam.

(az emberekről) nem haragudni senkire, nem véteni senkinek, hát érdemes? Mindenkit érteni, lenézni és elnézni, megbocsátani mindenkinek mindent. Szent isten, bocsáss meg, ha valakinek vétettem. Bocsáss meg azért, mert megbíráltam valakit. Bocsáss meg, ha megrövidítettem valakit, ha valakit megbántottam szóval, ha nézésemből kivette, hogy nem érdekel. Bocsáss meg, ha untattam valakit ahelyett, hogy mulattattam volna. Bocsáss meg, ha lemondtam egy vacsorát unalomból. Bocsáss meg, ha valakinek igazat mondtam, mikor kedvesebb lett volna, ha hazudok neki. Bocsáss meg, ha valakinek hazudtam, mikor igazat kellett volna mondanom. Bocsáss meg a férjekért, akiket nyugtalanítottam, amikor a feleségükkel beszélgettem. Bocsáss meg azokért, akiket kinevettem. Bocsáss meg, ha valakiben a legrosszabb érzést keltem, a szégyen érzését. Bocsáss meg, ha irigyelt valaki, bocsáss meg, ha haragudott rám valaki. Bocsáss meg a levelekért, amelyekre nem feleltem, bocsáss meg azért, hogy ha a telefonhoz hívtak, azt mondtam, hogy mondják, hogy nem vagyok itt. Bocsáss meg, ha a tekintetek elől elfordítottam a fejemet. Bocsáss meg, hogy csirkét kellett megölni azért, hogy húst egyek. Bocsáss meg, hogy legázoltam a füvet, bocsáss meg, ha szórakozottságban vagy fájdalomban séta közben a botommal levertem a bokor leveleit, bocsáss meg, hogy letéptem az akácfa levelét kiolvasni, hogy: szeret – nem szeret. Bocsáss meg, hogy elfújtam a pongyolapity-pang pelyhét. Bocsáss meg, hogy azt mondtam gyerekkoromban valakinek: Örök harag és magázás. Bocsáss meg, hogy legyeket fogdostam az ablakon, bocsáss meg, hogy gyönyörködtem gyerekkoromban az egéren, aki a doromboló macska karmai közt reszketett, vagy az egérfogóban szaladgált. Bocsáss meg, hogy letörtem a fűzfavesszőt, hogy nyilat, füttyülőt, ostort csináljak belőle. Bocsáss meg, hogy a kutyát kővel megdobt-am. Bocsáss meg, hogy anyámnak virrasztani és reszketni kellett, mikor beteg voltam. Bocsáss meg, hogy fájdalomban szült, és tejével táplált, bocsáss meg, hogy nem lettem országgyűlési képviselő, ahogy apám szeretne volna. Bocsáss meg, hogy a cselédünket lenéztem és tegeztem, mert parasztleány volt, bocsáss meg, hogy én is lármáztam az iskolában, s a tanító életét fárasztottam és keserítettem, bocsáss meg, hogy a csigát kicsaltam a házából, és hogy az ürgét kiöntöttem, és a kis verebet lehoztam a toronyból, és anyja hiába csipogott utána.

(háború) Jaj, már nem vagyok kíváncsi! Kíváncsi lettem én is, mit tagadni, kíváncsi voltam, mi lesz. Hiú voltam. Én is átélem! Én is hallok. Látok. Kortárs és idők tanúja

vagyok! Jaj, már nem vagyok kíváncsi. Semmi borzalomra, semmi históriára, a békekötés helyére se, a békepontokra se. Forradalomra se vagyok kíváncsi. Lázadásokra, utcai harcra, semmire, semmire. Úgy szeretnék csak virágok közt járni!

(háború) Ezek az alakok, akik elmennek trappolva az utcán zöld gúnyában, felpuskázva, ezek mind élő emberek. Ezek élnek, te, élnek! Urak! Nagyméltóságú miniszter úr, kegyelmes uram! Altábornagy úr, kegyelmes úr! Cs. és kir. apostoli Fenség! Fenség! Fenséges asszonyom! Ezek elevenek. Ezek élnek, nem értik? Nem hiszik? Hajoljanak oda, nyomják csak oda fülüket a mellükhöz, mint a doktorok szokták, meghallják, hogy ezeknek lüktet a szívek. Élnek!

(ember) Hogy néz ki az a rabló, az, akit retteg az ember, mikor az ágy alá néz éjjel, hogy nincs-e ott rabló? Milyen arcú az a valaki rabló, aki nincs ott az ágy alatt? Mert az, aki alánézett az ágy alá, ugyebár egy rablónak hiánya felől akart bizonyoságot. Tehát az, az a rabló egy valamilyen ember, aki a gyanú, a félelem, a képzelet lemezén ott van egypár másodpercig lefotografálva. Meg lehet kérdezni attól a bizonyostól, aki az ágy alá nézett: milyen volt az, akit nem láttál ott az ágy alatt? Tán le tudná írni azt a rablót?

(háború) Hogy az életveszélyt hogy lehet unalmassá tenni, hogy a rendkívüliséget hogy lehet köznapivá lapítani, hogy a férfiaság erényét hogy lehet stupid állati türelemmé s fegyenc lethargiává alacsonyítani, hogy a halált hogy lehet, a misztikusát és eszményit, kirágott és rohadt piaci dinnyehéjjé lejártni, azt megmutatta az örökkévalóságnak ez a mi háborúnk.

(én) Én és mi úgynevezett művészek már a história óta ott tartunk, ahova ez a szegény tehetetlen és elmaradt emberiség vergődik: nemzetköziség, vallástalanság, emberség, szabadság, természet, szeretet, végtelenség: ez a mi életünk. Fel- és elszálló költő, külföldön élő piktor, szobrász, hangversenyénekes, táncos, hegedűművész, világutazó úr, cigány és díjbirkózó, tengerész, Waggon-lits-pincér, kalandor, utazó, zsebtolvaj, idegenben ragadt cocotte, ez mind egy-egy madara a határtalanságnak.

(háború) Látom magam (mikor elmentem katonának), hogy nem én vagyok az, egy fiú, egy ember, egy példány, akit az emberiség sodort magával, annak a szélnek adtam oda magam, ami az ifjúságot, a hímeket vitte. Egy fű a szélben, vele fűvődik a többivel. Nem is gondolkozás, hiúság, ambíciók, kíváncsiság eredménye volt talán. Talán fejem se volt, tán csak olyan sárga tök volt a fejem, szem- és szájüregekkel, amilyent gyertyával kivilágítva bolond estéken diákok szoktak volt fejökre tenni. Egy fizikum voltam csupán, nyakig éltem, feljebb nem.

Én voltam akkor, aki ment, vagy az ember, a mindenki? S az ember feleszmélt, felrázta magát, mint az orvosságos üveget, és visszalépett? Vagy az ember volt, aki az ént elvesztette, s visszakapta, s elrúgta magától az embert?

Hányszor gondoltam, díványra feküdve hotelszobámban, sarkantyús lábaimat egymásra téve, s csizmám orrán elbáméskodva: mit gondolkozol, tépelődöl, tűnődöl, fontoskodol? Egy villanyos elüthet, egy egzaltált leány lelőhet, mert nem akarsz többet beszélni vele. Ló halálra dobhat, leeshetsz egy pincébe, s a nyakad töröd, öngyilkos lehetsz egy posványos irodában. Az egész nem oly nagy probléma! Nem vagy felelős. Észre se vesznek. Nincs itthon a világ, amelytől félsz.

(ember) Emberekre, kik másnak az egészsége árán üznek luxust, kik az érdekes katonákban gyönyörködnek, mikor a katonák az utcán vonulnak a pályaudvar felé, hol a vonatba ülnek harctérre menni, kik meg vannak győződve afelől, hogy isten valami jót akar velünk akkor, mikor a háborúban levágtatja fél lábunkat, kik a rézkrajcárok iránt jobban érdeklődnek, mint a csillagok iránt, kik szeretőiket megcsalják feleségükkel, akit utálnak, kik egy tábornok gallérjának hímzését milliomszor nagyobb érdeklődéssel nézik, mint az erdőt, a vetéseket, a virágokat és a fellegeket és a madarakat, kik számára a koldus egy krajcárt ér, az utcai lány egy vagy tíz forintot, a világos reggel egy jó reggelt!-et, akiknek embert teremteni és embert pusztítani nem ér egy percnyi meg-gondolást, kiknek egy kártyakunaszt vagy egy minisztertanács titokzatosabb, mint a víz és a levegő, kik a börtönök és tébolydák mellett szerelmükre vagy irodájukra gondolva mennek el: ilyen emberekre hallom, hogy azt mondják: normális emberek.

(én) Az a támadó s újra támadó hangulatom, hogy jaj: már ez talán az élet! S nem akarom még mindig tudomásul venni, hogy itt vagyok, ez vagyok, ilyen a férfiarcom, ez az életem, ez a hangom, amit hallok a gégém-ből, ez a világom, ez, amit itt átélek. Még úgy sejttem, hogy csak készülök, még csak várok, még csak remélek, töltöm az időt, de semmi nem érvényes, amit csinálok, s ami történik velem, ez mind véletlen és ellefejtjenivaló. Harmincöt éven átbuktam már, s még mindig roppant kíváncsi vagyok rá, milyen lesz az arcom, a termetem, a modorom, az életmódom, a szerelmem és az igazságom majd huszonnyolc éves koromban. Nem akarok ráismerni magamra, nem tudok felébredni, megnyugodni, nem tudom elhinni, hogy csakugyan így van, ami így van, nem tudom és nem akarom, nem és nem. Oly hirtelen jött az, hogy 35 éves lettem, még nem öltöztem át e kor fogadására, nem tudom feltalálni magamat. Nem igaz, nem igaz. Úgy veszem észre, hogy ez a mély illúzió vagy micsoda nagy segítségemre van az úgynevezett szenvedések elviselésében. Nem is érzem néha, hogy égetik a szívemet lapissal. Hisz ez csak nem én vagyok, akinek úgy fáj ez és az? Ez nem én vagyok, én majd ebben a korban egy igazi vidám fráter leszek.

(boldogság) Másokban élni – nem szerencsésekben, hanem boldogtalanokban, pórul jártakban vagy olyanokban, akik legyőzve születtek, szépség, egészség nélkül, pénz nélkül, remény nélkül. Velük élni, beleélni magamat sorsukba, menni velük útjaikon a járdán, magamba szuggerálni fáradtságukat, figyelmüket, türelmüket és türelmetlenségüket, dolgozás közben, ínyemen érezni próbálni az ő életük ízét, bőrömmön érezni próbálni vásznaik horzsolását, vastag pálinkájukat lehelni próbálni szájpaplásomról, érezni próbálni hervadt gennyes foghúsuk fájós érzését, ha jéghideg vizet isznak, vagy a vurstlin fagyalaltot esznek vasárnap, felvilágosítatlan megtisztelt állati fájdalomokat érezni próbálni, mikor a nap ledarálja a földbe holt gyermeküket, és érezni próbálni nedves melegségét arcomon a könnyeknek, amelyek az ő szemükből esnek.

(költő) ideális vers: ne legyen benne sehol se pont se felkiáltójel se vessző semmi jel, csak betű. A jel elárulja, hogy józan írástudó vagyok versírás közben is. Az írásjel próza. Csak verset szabad adnom. Hátha még a betűt is nélkülözhetném!

(ember) Szeressetek, emberek, beszéljetek szívesen, könnyen, mosolyos szájjal velem, örüljetek, ha szembejövök véletlenül a járdán, karotok emeljétek a kellemes meglepetéstől, mondjátok előre, áá... s a szemetek úgy világítson, mint a cigarett, mikor éppen szip-

pantanak belőle, s siessetek egy-két lépést, hogy gyorsabban adhassunk kezet egymásnak, ó, kérlek, szeressetek, könyörgök, szeressetek! messziről vigyorgok rátok, hangom lágy, mint a sült tök, és oly meleg, mikor szólok hozzátok, megsimogatom nézéssel homlokotokat, és tenyeremmel kabátotok ujját, leporolom a vállatokat, ha nem is poros, elnyelem a szót, mikor kezdtek beszélni, gyufát gyújtok, előrebocsátalak az ajtón, s a kocsiban jobb felől ültetek, elbódulva nézek a szátokra, mikor magatokról beszéltek, ó, egyedül vagyok, félek magamban, fázom, megfagyok, szeressetek! Elmegyek a háborúba, s gyilkolni fogok, elcsalom ágyamba a feleségeteket, gyémántgyűrűt rakok a kisujjamra, utálni fogom a nyomorékokat, akasztófára fogom a kommunistákat kívánni, pénzt szerzek, és valutákat veszek, önző leszek, ostoba leszek, csaló, gyilkos, tolvaj, nem fogok a kezembe könyvet, és nem fogok a szemembe eget, nem beszélek a természetről, sem a halálról, állat leszek, tárgyhoz igyekszem hasonlítani, csak hogy olyan legyek, mint ti, emberek, csak szeressetek.

(ember) Akkor tudom legjobban sajnálni a szegényt, mikor ünnepnap kiöltözve a hídon megáll, és a vízbe néz, és csodálkozik.

(ember) Színházban már sokszor volt az a hirtelen benyomásom egy-egy színész felől, aki éppen beszélt, hogy ez az egy szál ember a földön mennyire magára van utalva! Az a befestett férfi egyedül van az ő színésztehetségével, az ő neve, az ő színészarca, az ő színészhangja, amiből él, ami őt jelenti, csak őrajta s őbenne van; nincs, akivel megoszsa azt, nem találja olyan hasonlóját a színháznál, mint a munkás a gyárban, mint a béres a puztán, mint a kereskedő a városban... ő a földön ha körülnéz, nem találja sehol önmagát... ha magában van az öltözőjében, a tükörbe néz, köhög, megjed önmagától, mint a kísértettől, mint a haláltól.

(én) Ki legyen a szeretőm? Színésznő? Ki van szolgáltatva nekem, mert szerző vagyok. Meg kell élnie a gazdag emberből. Mással osztozzam? Nem az enyém akkor az a nő. Maitresse... ha talán szeret, nem szenvedhetem, hogy a gazdag embertől hagyja magát tovább fertőzni. De elveszem, ha a magam szegénységébe hurcolom, a családja jövedelmét. Más felesége? Boldogtalanítok egy embert, s ezt nekem sehol meg nem engedték. Lány? Szegény ember lányát szánom. Egyetlen tőkéjét veszem el a lánynak. Operáció, ha felütöm, s nem sikerül. Tragédia. Gazdag ember lányával szemben már kevesebb a skrupulusom, de a lányt sajnálom... el fogom hagyni. Boldogtalan lesz. Elvenni? Nem. Nem. Nem. Bűn az ő jóléte, az én jólétem, amelybe jutok... csupa bűn, bűn, bűn az élet. Szabadságot imádom.

(én) Úgy érzem magam, mint a ló, mikor összekötve húzzák fel a hajóra.

(én) Az a féltékenységem: hogy ne éljek. Nem élek: e teljesség ideális. Csak azon ne csípjem magam rajta, hogy elfogadtam, hogy hitelesnek, jónak, az enyémnek érzek valamit – nőt, kiejtett szót, helyzetemet, munkámat. Félttem a felfüggesztett életemet, azt a befagyott boldogságot, azt a holdfényt a naptól.

A valót, a nyers akut élményt ha hasonlítom a vágyott, teljes valamihez, öngyilkosnak kellennem a szegénytől.

[A HALÁLRÓL]

Percek, mikor váratlanul rám tör a halál gondolata, mint a jégeső. Néha a borbélynál, mikor beszappanozzák az arcomat, s fehér köpenybe vagyok burkolva, a két szemem a velem szemben levő tükörbe mered... egyszerre eszembe jut: meg fogok halni. A borbély hízeleg körülöttem, a falon képes lapok függenek, a manicure-kissasszonynak egy kopasz úr mosolyogva mond halk pikantériákat, miközben egyik kezének körmeit csiszolják, a másik keze be van áztatva a szappanos és citromos vízbe. Körülhordozom ijedt szememet, s kívül az ajtón látom az utca zajos és örök életét... meg fogok halni. A nyakamon szorosnak érzem a fehér lepedőt, rettenetes nyugtalanság gyötör, s órákig tart, míg a kés az arcomon sétálgat. Felfordul bennem a világ. Nem hiszem, hogy élek. Nem értem, hogy lehettem oly nyugodt még öt perccel ezelőtt, hogy gondolhattam ismerőseimre, utazásra, írásra és szerelemre. Kétségbeesett vágyat érzek a menekülésre, s hirtelen a világ minden sarkán látom őrt állani a halált, mint egy fehér silbakot fekete faköpnegben. Irtózatlanul képzelem el utolsó percemet, mintha akkor is így tele lennék ifjúsággal, tervekkkel, várt és késlekedő ünnepélyes örömmel, mint most, csak az ágyból nem tudok felemelkedni, s a halál bejön, s bűverővel üveggé változtatja kényes, érző és látó szememet, elapasztja véretem, és megfagyasztja tagjaimat. Aztán a masszőr padján, míg a hátamat gyúrja, hirtelen rám jön a halál tudata. Mily pokoli impresszió. Aztán éjjel, mikor eloltom a villanyt, a sötétben, a magányban és csendben jut eszembe. Ez mily irtózatlan árvaság. Aztán egyszer, hirtelen a mulatóhelyen, ahol éjfél után a színpadon táncolnak. Egy akrobata táncos pár járja a tourbillont, erősen összefogózza a jobb kezükkel, körbepítik egymást, közben nagyokat zuhanva lábukkal a sarkatlan escarpinben a padlón, amely fel van hintve gyantával. Láthatatlanul zihálnak, és szemük kitágulva riadnak össze, mert szeretik egymást. A tourbillon alá egy megmérgezett édes valse-t játszanak a szomorú arcú zenészek a dobogó alatt, és engem elfut a halál. A színpadot nézem, amelynek fantasztikus függőnyei szét vannak húzva, az oldalfalak virággal felfutott márványoszlopoknak vannak pingálva, hátul egy tündéri táj a hátsó függöny, valami elegáns tündérek kastélya és előtte park, a külvárosi díszletfestő züllött és fájdalmas fantáziájából. Oly siralmas és vigasztalan minden, és ugyanúgy kezdem érezni, mint gyerekkoromban a falu végén őszi délutánokon, mikor sivár szél szárazsította ki az utolsó kis pocolyát azokban a kis gödrökben, amelyeket a vályogvető cigányok vágtak nyáron, a szélmalom áll, és a fehér házak, kik egy ablakukkal, mint a fehér beteg arcok néznek sorba, s a padláslyukba akasztott tengerinek a hancsa kísértetiesen repked a szélben, és a falu udvaraiból a libák monoton gágogása hallatszik, akik éheznek vagy szomjaznak vagy fáznak vagy (és) unatkoznak vagy félnek a hideg ketrecekben, amelynek rácsain átjár a késő őszi hideg. És nem visz nekik senki semmit, se inni, se enni, otthagyják őket, a gágogás tart sokáig, és emberi hang nem felel rá a néma udvaron.

Hallgatok éneket, hegedűjátékot, olvasok szép könyvet, gyönyörűen beszélő lelkes arcú barátot figyelek – mindig van egy pillanat, amely megállít gyönyörködésemben: ez az énekesnő, ez a virtuóz, ez a költő, ez a művészien beszélő férfi meghal? E drága lények meghalnak. Oly szorultság fogja meg lelkemet, nem figyelek, egy ideig a halálé vagyok, s nem értem, hogy lehet az, hogy ennyi lélek, szépség, művészet eltűnhet, a borzalom felzavarja az értelmet bennem.

Mily szép a mosoly. S a mosolyban kilátszanak a gyönyörű fogak, amelyek a csontvázhoz tartoznak. Mintha a nyitott ajkakon át a halál mutogatná magát, egy drága gyöngysort, gyönyörű, üdítő ígéretet.

Az, hogy egy szeretkező pár együtt fekszik az ágyban, fekszenek, hallgatnak, s a legédesebb pillanatok legédesebbjeiben mozdulatlanok maradnak és öntudatlanok – hogy összefolyik a boldogság és a halál. A fekvés és némaság a halál leckéje.

Bolondos rongyos kis ember, szegények szegénye, vidéki állomáson csavarog, koffert visz ki a kocsikhoz. Arra gondoltam, hogy el fogja nevetni magát a koporsóban, mikor temetik, hogy őt milyen komolyan viszik itten!

A háború alatt az élettől való folytonos sértődöttség, melynek érzésében a világot halálommal fenyegettem, megszágyenülve párolgott el lassan belőlem. Meg akartam halni ifjúságomban, a halál volt ábrándom, igazolásom, mákonyom, az volt az álompor oda-készítve éjjeliszekrényemre, s az volt a browning az éjjeliszekrényem fiókjában. Úgy képzeltem mindig, hogy nincs könnyebb, mint meghalni, s nem csinálhatok olyan édes percet magamnak semmivel, mint az öngyilkosság végrehajtásának perce. Úgy fáj a világ, vagyis a neuraszténia, s úgy szenvedtem szenvedéseimtől, vagyis az ún. boldogság hiányától. Ez a kényes halálvágy aztán úgy elbújt bennem, hogy a legélesebb füttyszóra sem akart előbújni. Meg akarsz halni? Tessék: itt a világháború! Most aztán könnyű lesz meghalnod, eredj. Nem, nem, nem. Nem így gondoltam. Nem gondoltam komolyan valószínűleg, csak segítettem élni magamat a halál segítségével. Mint a csúzos az erős bottal, úgy jártam az öngyilkosság gondolatával. A halál elvesztette a háború alatt ködét és felhőit és jégvirágait, Atkinson-parfümjét és nemesi koronáját, s úgy elvesztette értékét a képzeletemben, mint a Koh-i-noor, melynek helyébe üvegdarabot csempészték. A hiúságom meg volt támadva, a halál nem volt az enyém többé, nem volt eredeti békebeli, saját, egyéni, egyetlen, hanem tömegcikk lett, mint a bicikli, s mindenkié lett, mint a gond vagy mint a szeretkezés.

Éjjel, mikor legnyugodtabban olvasok, egyszer csak úgy elkezd a szívem verni, hogy hallom a dobogásokat. Sem a könyv tartalma, sem gondolkozás, se szél, se más zaj nem nyugtalanított, se szívbajom nincs. Ennyire magától jön. Elkezdek rettegni, s azt képezelem, hogy a szobában el van bújva valaki, vagy hogy most mindjárt kopogtatnak, s beállít egy rettentő szomorú s kérlelhetetlen idegen másvilági ismeretekkel. Azt hiszem, ez a halálfélelem.

Meg fogsz halni, igen, és a sírban fekszel majd, mint egy katona, olyan parancsolt állásban fekszel, semmi dologgal nem szórakoztathatod magad, nem fogsz tudni soha aludni, se fölkelni, nem látsz senkit és semmit, nem hallgathatsz soha egy madarat sziszerezni, sem egy patkányt cincogni, egy szót sem válthatsz senkivel többé, nem kérdezhetsz meg senkit, milyen nap van ma, ott fekszel elítélve száz és száz éveken, és folytonosan, éjjel-nappal gondolkozni fogsz azon a bizonyos ideig élt egyetlen életeden, amit fent a földön eléltél, mulasztásokkal, csalódásokkal, fogfájásokkal.

Etelka húgom négyéves korában halt meg. Én hatéves voltam. Etelka halála előtt egy órával mamának azt mondta, hogy vigye a tükör elé, még egyszer meg akarja nézni magát. Mama sírva vitte a karján a tükör elé. Etelka előrehajolt, a kezecskéjével intett

a tükörnek, és azt mondta: Etelka, pá! Nevetni akart, alig lehetett hallani. Olyan volt, mint a hold.

Ami életemben jólesett, az mind a halálhoz hasonlított. A sok mély alvás, a néma, majdnem gondolatlan merengés, a mozdulatlanság, a mezőn és tengeren egyedül lét, el-sikkadva a végtelenben, a szerelemben érzett világtalan gyönyör, és fájdalomban és rajongásban oly aléltság és oly meseszerű jó, melyben erre az életre rá nem ismertem.

Bágyadhatatlan eleven benyomásom gyermekkoromból a falusi cirkusból az a bohóc-játék, amikor egyik bohóc a másikat agyonlőtte, az agyonlőtt bohóc hanyatt esett, a másik bohóc a halottnak a két kezét a mellén keresztbe akarta rakni. A jobb kéz fenn volt a halott mellén, s mikor a gyilkos bohóc a bal kezét is feltette, akkor a halott bohóc a jobb kezét levette a melléről, s lecsapta maga mellé. A gyilkos bohóc a jobb kezét visszatette, abban a pillanatban a halott a bal kezét csapta le maga mellé. S így ment hússzor egymás után. Az egész cirkusz kacagott.

Nem megyek temetésre. Szégyellem, hogy meghalt egy ember. Szégyellem, hogy itt vagyok, és nem tehetek semmit az emberek halála ellen. Jelenlétemmel nem igazolhatom a halált. Úgy látszik, hogy megnyugodtam benne, hogy elfogadom, hogy nincs is talán kifogásom ellene, hogy ez a társam meghalt. A békés temetői szertartás fellázít, a tekintélyes családok hiúságai megundorítanak, a könnytelen barátok, a csacska idegenek, a színészes rokonok, a tolakodó ismerősök, az ünnepélytelen beszélgetők, a prózai szemű unatkozók gyűlöletesek és komikusak előttem – a meghasadó szívű anya vagy férj pedig erősen hat az idegeimre, a szívemre – és ezek láttára szégyellem magam oly mélységesen, nem tudom, milyen jóság vagy milyen hatalom vagy milyen örökkévalóság nevében. Fogadalmam persze már többször megszegtem; nem térhettem ki némely temetésen való jelenlét elől. Nem tudom, milyen nyelven, micsoda szavakkal magyarázni az ismerőseimnek, hogy micsoda gondolatot hordok én, s hogy nekem szabad talán más egekben járni.

Délutáni álomból ébredve, itt találok magam az életben... tiszta rémület és hihetlenség vagyok. Az, hogy élek, és az, hogy meghalok, szinte egy pillanatban lep meg. A kín megfordul a fejemben, mintha fűrőt dugtak volna a szívembe, hogy egy órával ezelőtt is éltem, igen, és már negyvenéves leszek mindjárt.

Nincs, nincs, sohase lesz jogom az emberek közt másképp megszólalni, mint szokás? Magamra vettem a hasonlóság ruháját, a testemhez nőtt ez az öltözet, le nem téphetem magamról... lehetetlen.

Mi ez a hallható lélegzés bennem, ébredő tagjaim, süket vérkeringésem, szívem ismerős kalapácsa, mint az az örök messze kalapálás otthon, Szoboszlón, a kovácsműhely felől...

Ha ez a test lejár, ez az életműködés, akkor elvesztettem a világot, nem látok, nem hallok, nem tudok, nem érzek többet soha semmit. Ez az én fizikai élettartalmam, ez minden?

Kimondhatatlan és határtalan, ami most fáj, nem tudom jelezni se, hisz az igazságom, a jogaim, a megütközésem villámlásai eltűntek a felébredés első másodpercei után, és azoknál a villámoknál láttam a halál tengereit. A testem, kezemmel-lábammal, fáradt szememmel, megtámadott fogaimmal, érzem, hogy nem ez az életem, nem ez vagyok én, ez mind csak az akadályom, a lekötöttségem, a nem tudom micsoda vélet-

len akut állapotom, internáltságom, kényelmetlen helyzetem, valami üveg, amibe beleöntöttek, vagy egy bicikli, amelyikre ráültettek, és nem tudok leszállani róla...

Nem is érzem a magaménak ezt a testet... úgy nyúlok combomhoz, mintha valaki másnak a lábát tapogatná meg... semmi közöm ehhez a testhez... sose hallottam efféle szerkezeztől...

Számíthatok arra, hogy ha van a léleknek örökkévalósága, nem ezekkel az adatokkal terhelve fog a lelkem a testemből szabadulva itt, azaz a végtelenségben tovább libegni, úszkálni, repkedni? A lélek alatt az eszméletemet tudom érteni, az eszméletem a földi sorsomtól függött, szerencsétlen, fertőzött, vaksi, korlátolt rab, panaszos, elfogult eszmélet volt. Igazságtalan volna, ha a mai lelkem, vagyis eszméletem maradna meg, nem is kérek belőle.

Lehet, hogy személytelen, nevemhez, emlékeimhez nem kötött eszmélet szabadul fel a testemből, mondjuk, az ember, az élet, a világ eszmélete.

1944-ben, egy novemberi hajnalon összeszedték a házunk zsidóit, elvitték egy Csáky utcai házba, annak az udvarán sorakoztattak férfit, nőt, gyereket külön-külön. Teli lett velünk az udvar. Esett az eső, egy 70 éves monoklis öregúr kicsit idegesen szólott a bennünket őrző nyilas suhancok felé: mért ácsorogtatnak itt, mért nem engedik, hogy fölmenjünk a folyosóra, legalább míg el nem visznek, hogy addig ne ázzunk.

Az egyik suhanc erre fölemelte a puskát, mellbe lőtte az öregurat. Sikoltozni kezdtek az asszonyok. A többi suhanc (vagy hat darab) röhögött, s úgy látszik, valamelyiknek a kacintására őtána mind egyszerre fölkapták a puskájukat, és a tömeg közé céloztak. Csak hogy ránk ijesszenek. De egypár pillanatig úgy látszott, hogy most halomra lövöldöznek majd. Két hügom hozzám futott, összeborultunk, vártuk a halált. Nem volt egy borzadó gondolatom, a szívem nem vert nyargalvást, éppen csak hogy megfeszített idegekkel füleltem, különben moccsanatlan állottam, becsukott szemmel; az agyam mintha megállott volna, mint az óra.

Hügamim is körülbelül ezt vallották azután.

[A ZSIDÓSÁGRÓL]

(isten) Ki parancsolhatja rám, hogy higgyem az istent: hisz ő maga, az a mindenható nagy isten, nem tud rám parancsolni lám!

Az isten: homályos, talajtalan, kimagyarázhatatlan csuda. Épp olyan csoda a levegő is. Ha istenben hiszek, csodában hiszek, amit nem értek. Majom módra hiszek valamit, amit másoktól hallottam. Ha mondjuk a természetben hiszek, vagyis próbálok hinni, az is csak egy csodában való hit, teremtés helyett teremtdésben.

(isten) Mit vétek avval valakinek, ha nem élek istennel. Ha nem hazudok, nem csalog, nem sértek meg egy gyöngébb embert, nem nézem meg egy sánta lábát vagy egy égett

arcú leány égéssé orcáját úgy, hogy észrevegye – s nem ölok, és nem vagyok közönyös a mások szenvedései iránt –, akkor mit vétkeztem ember ellen, sőt maga a jóisten ellen is, ha csakugyan van egy fix jóisten. Pedig azt hiszem, azért, hogy ún. ateista vagyok, jobban elborzadnak tőlem a jámborok, mintha gyilkos volnék. Egy háborút végzett katonától eszük ágában sincs borzadni.

Az isten lehet, hogy csak ezen az egy világon ilyen gonosz: lehet, hogy a csillagrendszer többi pontjain más istenek járnak, kik jobban viselik magukat.

Istent hinni: önzés. A fő: hogy *én* hiszem, és jóba vagyok vele. Emberség ez?

(isten) Micsoda isten az, aki soha kétségbeejtő helyzetekbe szorult embernek nem sug tanácsot, aki éjjel a sínekre tévedt vándort nem rántja vissza, hogy jön a vonat! s aki az ártatlanul bezárt embernek börtönajtáját nem tárja ki azonnal?

(isten) Vallásosnak lenni mily önzés! Behízselgi magát az istenes az ő istenének, nem bánja aztán, ha én szenvedek, nem törődik bűnösök fájdalmával, hitetlenek vigasztalan szívével. Embertelen!

(isten) Talán nem egy, hanem két isten működik odafenn, egy jó isten meg egy gonosz isten. Talán úgy kormányoznak, mint egy koalíciós párt, ketten. Az egyik a jót cselekszi s akarja a világon, a másik a gonoszságokat. Egyik elnyomja a másikat, persze a gonosz isten a jót. Vagy a kettő közül a jót legyőzte már a rossz, s most régen egyedül dolgozik, s lassan átalakítja a világot. Vagy az embereknek nincs is istenük, csak az állatoknak, az az isten is egy nagy-nagy állat. Az ember isteni szándék nélkül valahogy magától keletkezett a földön.

Mégiscsak kell valami istenben hinni, ember nem lehet képes ilyen nagy gonoszságra, ami az élet és benne a sorsok. Valami embernél keményebb és rondább lehet felettünk vagy alattunk, aki ezt mind intézi.

Én nem hiszem, hogy volna egy olyan isten, akít az emberek emlegetnek. Én nem hiszem, nem, nem, nem, nem hiszem azt. Nem hiszem! A homlokom kimelegszi, a szívem döföl, mint egy pata, s ver erőset, zengőt, mint egy harangnyelv – s úgy áttüzesedik, mint a napsütött körte. Szemeim világosságot néznek a világban előre, ünneppel telik meg értelmem, fel akarok emelkedni szinte, s siketen, vakon, szenvedélyesen, áhítattal és ittasan mondom, halljátok, énekelni vágyom, mint valami olvadt zsoltárt, hogy én nem hiszem; én neeem hiszeem. Szentnek érzem magam e hitemben, hogy nincsen, nem hiszem!

(isten) Bizonyára teéretted naponkint ölettetünk, és tartatunk, mint a megmetszendő juhok.

Serkenj fel, miért alszol, Uram? Kelj fel, és ne vess el minket örökké.

Miért rejtjed el a te orcáidat? És miért felejtkezel el a mi nyavalyáinkról és háborúinkról?

Mert lenyomattatott mind a poriglan a mi lelkünk, a földhöz ragadott a mi hasunk.

(isten) Nincs bebizonyítva istenről csak létének hiánya.

Mondják, hogy van isten. De hát imádnom kell őt, mert van? Ezt ki találta ki? Attól az istentől nem olvastam ezt a rendeletet sem a városházán a hirdetések között, sem az utcán a plakáton. Van. Lehet esetleg félnem tőle, mint egy cethaltól, hogy bekap, de miért imádjám, mikor imádni csak valami igazsággal és szeretettel és harmóniával teljes fenomént vagyok képes. Isten csodás teremtését bámulom, rajongok miatta, de szerzőjét nem szeretem. Előfordul, hogy odavagyok egy olyan festményért, melynek mestere egy önző, kegyetlen, utálatos vén ember. Viszont lehet vallásom isten nélkül, sőt ellenére: pl. jóság.

Én éppúgy nem vagyok zsidó, mint a csillag az égen nem zsidó, a kutyatejvirág nem zsidó, vagy a giliszta vagy a föld göröngye nem zsidó.

(isten) Csudálkozom – ha szabad – azon, hogy költő s eszes férfi, mint Wilde, művelt nagy jellemű nő, mint Eleonora Christina dán hercegnő, más nem történeti szenvedők, megszegyenítve, betegen, reménytelen, igazságtalanságtól elgázolva, Istennek kezdenek udvarolni. Hiszen ilyen állapotban láthatja az ember legtisztábban, hogy *isten nincs*, stupidnak látszik ez a megtérés előttem. Úgy ragaszkodnak az istenhez, mint az álomhoz, ami nem akar teljesezni, s egyre kevésbé teljesezhet. Mánia ez. Én is ilyen lennék, ha bezárnának, s halálos nyavalya venne elő? Lehet, én is elhülyülhetek. De most még udvarolok az eszméletem, és előre tiltakozom magam ellen.

A test zsidó vagy a lélek? Részletezni. Igen, a test zsidó. A lélek levegő, közös minden más emberrel. Aztán fordítva. Van zsidó lélek, és abszolúte elütő test a zsidóságtól.

Végül: akinek se a lelke, se a teste nem olyan. Az is zsidó? Azt mondják neki. Zsidó tehát. Vád ellene. Afféle, mintha kémkedéssel gyanúsítanak valakit, aki nem kém. Rossz helyen járt.

(isten) Nem értitek, hogy az embert nem akarom cserbenhagyni, amikor azt jajgatom, mint az égő tető, s azt suttogom, mint a téli szél, hogy: nincs isten. Az emberért teszem. Az emberek miatt. A púposok és az üldözöttek, a nyomorékok, a megszegyenültek, az unatkozók, a buták, a csúnyák miatt, akiken nem segít, akikkel nem törődik, akikkel nem akar semmi jót! Hát hogy lehet istenem az, aki ilyen világot szerkeszt?

Megszűnik egy nyelv... élő nyelv ez? Hányan beszélnek? Annál szebb, ha nincs zsidóság – az tudós lesz, aki még beszéli, mint aki a szent szanszkritot és chaldeust tudja.

Tele van bölcsességgel, költészettel, lehet egy tanszéke. Íme egy szerencsés állást kínálok az örök szerencsétlenség helyett.

Elolvadni! Levegővé válni, növénynevesítéssé válni. Ha érték vagy, ha fölény vagy, ha ideális vagy, *nem lehetsz önző*. Nem te vagy a fontos, az emberiség, a mindenki!

Minek legyen még egy nemzet, a zsidó! Nem elég van? Egy háborús chance-szal kevesebb, egy nemzet. Hol laknál? Palesztinában. Távol Londontól, Velencétől. Mikor lennél ura annak a földnek igazán? Ott az arab is! Nem lennél angol gyarmat, nyomorult züllött arab? Légy a világon, a fájdalommal élni fog, szonettek lesznek belőle és hegedűstaccatók, chaconne-ok.

Mindenki tudja, hogy zsidó vagyok, csak én nem.

Az antiszemítával szemben a tűrő, megbocsátó, ellenségét szerető zsidó: az igazi keresztény.

Ha minden élőlény fivére vagyok, minden vallást viselnem kellene velük együtt, buddhistának is kéne lennem, mohamedánnak is, meg bálványimádónak is, mint a vadember.

Vagy az egész isten, aki mily luxus, mily kényelmi kérdés az életben. Az élet azzal telik el, hogy nincs pénze az embernek. Az isten nem ad pénzt. Nem segít, a bank segít, a kiadó segít, a jó barát segít, ha segít. Az isten nem szokott segíteni. Semmit nem érünk vele. A hit tart meg, az ad reményt. Hiába, csak nincs pénz! Nem lehet élni.

Nem emlékeztek azokra, akik fölakasztották magukat? Hát akik éhen veszttek, nem olvastátok? Ki tudja, mennyit imádkoztak, míg a szájukat volt erejük kinyitni könyörögni?

Nincs magyarabb, mint én. Én maga vagyok a magyarság. Minden meghal, én nem, mert az én életem dal, napfény, természet, levegő, ami megmarad, ha a föld elrothad is.

Hogy nem harcoltam, hogy nem vitézkedem? Nem csak az a magyar, az a halál. Én az élet vagyok. Még a csupa győzelem is öli a nemzetet, hiszen a győzők is elesnek. Én a béke vagyok, mint a nőtáik, mikor gyerekek születnek, mikor lakodalmasszeker kergetik egymást, mikor szeretnek, részegeskednek, szántanak-vetnek, csókolóznak.

Aki a hazát emlegeti, az kételkedik a hazában. Nekem nem kell emlegetni, én magam vagyok a haza.

Nem csak olyan magyar van, aki katona, aki öl és megöletti magát. Van gyerek, aszszony, öreg, béna, beteg stb.

Én megpróbáltam, nem sikerült.

Haza. Mi a haza? A földje? Nem ismered. A közeteit megtanultad? A föld anyagát tudod, miből van? Belenéztl a földbe? Kíváncsi vagy rá? Mikor temetnek sírba, mikor kutatásnak stb. Mi mindent látsz ott! Szereted? Elnézed, hogy megfagy télen, nem sajnálsz, örülsz, hogy rödlizhatsz, korcsolyázhatsz.

És ez a föld *magyar*? Németországban nem éppen ilyen? Csehországban, Angliában, ahol akarod. Az ég a föld felett, az csak nem magyar? (De igen, az alkonyat, a csillagrendszer elnevezése a pásztornyelven.) Én tudom, de te nem tudod.

Mi a haza? A múlt, a történelem. Ismerted azokat az embereket? Zrínyit, Hunyadit. Ismerted az utolsó zsellért, ismerted a hajdút, akit a török karóba húzott? Én azt is szeretem, nem csak a díszmagyart.

A haza a jelen. Az embertársaid. A nyelv, a virág, sóhajaid, a reggelek, éjszakák álmai s álmatlansága.

A föld ellenséged. Elcsúszol rajta, s eltörök a lábad. Az égből villám sújt le, megöl. A levegőből bacilusok özönlenek a szádba.

Benned van a haza.

Mégis, a szemed mit lát egy tájon. Én nem látom azt?

Ezerszer inkább, mint te.

Rám fogják, hogy zsidó vagyok. Mintha rám fognák pl., hogy hegedűművész vagyok. Én nem tudok hegedülni.

Nem igazság, hogy csak az emberre teszik rá azt az etikettet, hogy: ez zsidó. Éppen a legérzékenyebbre, aki a teremtésben már tud szenvedni.

Miért nem osztják be az állatot is? A nyájnak 6 vagy nem tudom hány percentjére rá kéne sütni egy bélyeget a gazdája jele mellé: zsidó juh. Zsidó kutyákat kéne választani. Bizonyos fákat, virágokat stb. is zsidónak kéne tartani, hadd szenvedjenek együtt az emberekkel, akik ki lettek különítve zsidóknak.

A rózsás kertben kis fatábláskákkal meg kéne jelölni, melyek itt a zsidó rózsák, ahogy gyönyörű lányokra is rá van mondva, hogy zsidók. (Ezt részletesebben, meghatóbban.)

Nem a szenvedést (mert hisz többet szenvedhetek a lépésemért, mint eddig), a hazugságot nem akarom tovább cipelni magamon, magamban. Nem vagyok zsidó. Mesélik nekem. Nem hiszem a meséket, legfőlegbb szépnek tarthatom.

Egy más korhoz, más éghajlathoz, társadalomhoz, világfelfogáshoz, idegzethez, más lényhez szabott vallás, mint ami most egy átlag európai ember.

Halvány tünődései a készülődésemnek. Nem jobb volna nyugodtan, jó modorúan élni, rezignációval?

S hátha meghaltam volna háborúban, spanyolban, autón vagy akárhogy? Vár ez énrám, hivatásom, megbízatásom ez nekem?

Igen, néha ezt érzem, ezért születtem talán. Erre jó a csalódott, felháborodott életem. Talán azért születtem zsidónak, hogy én legyek a mértéke ennek az egész lehetetlenségnek, én, természetesen én jajduljak, én verjem meg a dobot, én ragasszam ki a forradalmi plakátot.

A zsidó *büszkeség* (büszke vagyok rá). Mintha azt mondaná valaki tehetetlenségében: büszke vagyok rá, hogy szívbjajos vagyok.

A faji büszkeség gyerekes, megható. Én a magam részéről nem vagyok rá büszke, hogy zsidó vagy hogy magyar vagyok, vagy nem volnék rá büszke, hogy angol vagyok – az ember a büszkeséget átengedheti a hátszlónak. Az ember büszke lehet egy szép cselekedetére, egy jó választására vagy a becsületére. De a büszkeségnek passzív méltóságnak kell maradni, nem gesztusnak vagy frázisnak. Az, ami nem az én érdemem, fáradságom, az, hogy magyar vagy angol vagyok – szóval mással szemben nem fitogtatom semmi szerencsém.

A magyar, ha angolnak születik, arra büszke, hogy angol, s vice versa. Szóval ne majomkodjunk.

Fiú koromban... belenézttem az Értésítőbe meg az én bizonyítványombba, nevem mellett izr... Mit is éreztem? Nem tudom. Annyit emlékszem bonyolult merengéseimből, hogy rossznak éreztem, ítéletnek, olyasminek, mint a szekundát. S nem lázadtam, nem, nem is csodálkoztam valami elevenen. Elfogadtam, hogy szegény sorsúnak születtem. Így fogadtam el, hogy zsidónak születtem. Láttam, hogy vannak szegény sorsúak és gazdagok, vannak keresztények és zsidó sorsúak. Istenem, én a rövidebb szál gyufát húztam.

Emberek csinálták a vallásomat, akármilyen régen. Akármilyen régen élt emberek, mégis hozzám hasonló; hogy bízhatom rájuk az istenemet? Magam akarom választani a hitemet. Jogom van hozzá. Nem lehet hitbe születni, csak fajba. Embereket rázok le a nyakamról, nem istent. Emberek verdiktjeit, láthatlanba hozott ítéletét föllebbezem magamhoz, az időhöz, a világozáshoz, a szabadsághoz! Zsidóság: elfogadhatatlan sors.

Reform. Istent nem értem. Egy emberhez, az éghez orientált emberhez fűzöm a szívemet – Jézus Krisztushoz. Őt megértem, vagyis sejtem, mert két lábon járt, beszélt, a szívből beszélt. Krisztus Mózes utáni strófa a költeményben, mely a földről az égbe zeng. Krisztus haladottabb, Krisztus világitó test, modernebb Mózesnél.

Olyan istent hordjak magamban, aki hetedízigen bosszút áll? Énnekem a megbocsátó, megértő istenre van szükségem, elnéző, simogató jó barátomra. Humanizált isten kell.

A cigányt, a négert, az Angolparkba hozatott zuluskat, akiket reklámkocsin visznek körül a városon fehér nemzeti (vagyis faji) leplükben, fájdalommal, irtó sajnálattal nézem. Ez a meghatottság bizonyára zsidó dolog bennem.

Nem volna szebb, lemondásaimhoz illőbb szemérmesen, az égbe nézve szenvedni (mint Szent Ágostonnak), túrni, elnézni a sorsnak, hogy zsidónak osztott be? Ezzel példát adni az embereknek, hogy: látjátok, én ezt is elviselem, mosolyogva, nagylelkűen.

Nem. Ez mint a betegség, mellyel a leglemondóbb lélek is orvoshoz megy. S majdnem becsületügy. Nem engedek magamon hazugságot száradni. *S nem csak az én ügyem, igazságom ügye, melyet a világon kell szétfeszítenem, mint madárnak a szárnyát.*

Zsidó a gyöngeségem? Az asszonyok, akik gyöngék, mind zsidók? A belátástalanságom zsidó? A gyerekek, akik nem látják be a rendet, azok is mind zsidók? Az asszonyok, akik pacifisták, azok is zsidók? Aquinói Tamás, Assisi Ferenc, zsidók ezek, drága szentjeim!

Bennem annyi a zsidó – mondjuk 6 percent, mint Magyarország lakosságában.

Ennek a mai antiszemitizmusnak a szemébe nézni olyan, mint a revolver csövébe nézni, ha rád szegezik. Nem várhatsz napfölkeltét abból a fekete csőből, úgy nem várhatsz szeretetet, emberséget, megértést ettől az antiszemitizmustól.

Kifogásaim: nekem nem kell a kóser, nekem nem kell Jeruzsálem, én az európai négy évszak neveltje vagyok, a lelkiütemnek kell az ős, a hó. A hús tavasz, a novemberi köd és sár is kell nekem, azon file-t, batikot, valenciennes-t élvezek. Én európai vagyok.

Félzsidó, harmadzsidó, tizedzsidó legyek? De mi üdvöm nekem a zsidóságomból? A szenvedés, az, hogy üldöznek érte, csak az? Jó. Ha nem ismerném a szenvedést, a szégyent, a fájdalmat magyar sorsomból, akkor kapva kapnék a zsidóságon, akkor inhalálnám mohón, akkor siető lépésekkel indulnék a szenvedésnek eme mesekertjébe, a zsidó felekezetbe.

Nem, nem akarok a zsidó temetőben feküdni, ott nem tudok felkiáltani, protestálni, az igazamat az égre trombitálni! Akárhol, akármilyen árokparton, szemétgödörben, mindegy; csak az borzaszt, hogy a végtelenségek végtelenjén át a tévedést és hazugságot őrizzem összeszorított fogaim közt.

Szeret engem a hazám! Szeret! A virág ideadja a szagát, a föld kenyeret ad, és sírt fog adni, a magyar földön született kutya nyalja a kezem, emberek is szeretnek, az is, aki tudja, hogy zsidó vagyok. Csak az én belső hasadásom a kérdés. Nem lehetek két nemzeté, két hazáé.

A madárnak két hazát adott végzete. A zsidónak egyet sem adott. Van egy valóságos hazája, az imaginárius haza lesz a számára, mert nem akarja neki elhinni, hogy édes hű fia – van egy imaginárius hazája, amelyet nem ismer, nem ért, nem érez.

Csodálatos... az antiszemita láng most lobbant fel, Trianon után igazán. Mikor egyebbe volt a zsidó minden más magyarral, hisz Trianon minden magyar sötét életrajza. Tragikus!

Az imádság (teli Jeruzsálemmel) felületes, hiszen senki komolyan nem érzi, amit imádkozik. A szépsége ragadja el, a misztikum. A babona fekszi meg a lelkét a hívőnek. Terror alatt van. Ő maga nem tud szelektálni az imádkoznivalóban. Ha kivesszük az idegen, messze, elmúlt államba való nosztalgiát az imádságaikból, ami marad, az minden keresztény felekezet templomában elimádkozható, magyarul. Tehát csak az illetéktelen, helytelen álmodat kell kivenni az imádkóból.

A böjtök legnagyobbbrészt hazafias böjtök.

A vallásom... talán rám bízják, mennyi s milyen istent hiszek?

A fajból pedig érezni kéne valamit, nem? Itt születtem, itt született valamennyi ősöm, amennyit sejteni lehet, amennyiről tudok – a szépapám nagyapjának is magyar volt az anyanyelve, magyar levegőt szívott, magyar állat húsát ette, magyar állat tejét itta, magyar bors, só, paprika, petrezselyem, saláta stb. fűszerezte az eledelet, az arca itt hasonult (ha ugyan nem Árpáddal jött be) a magyar arcokhoz, a természete a természetükhöz, bort szeretett, danolta a nótáikat – hát nekem égbekiáltó meglepetés volt, mikor tudomásomra adták, hogy én más faj gyermeke vagyok.

Hogy a faj tagadása is faji tulajdonság? Ez új paradoxon. De belemegyek. Segít nekem. Akin a fajta látszik, s tagadja – szerencsétlen, az menekül egy másik fajba, ki lehet nevetni, de hiszen ő az első lépés, a nehéz első lépés. Ő összeházasodik egy magyar lánnyal, a tizedik unokája biztos nem lesz már zsidó fajta.

Nekem meg nincs egy gondolatom, ösztönöm, mozdulatom, ami zsidó fajbéli. – Engem kisajátított ez a vallás, ez a faj. Mint egy bitang juhót, elfogott, s rám sütötte a maga tüzes vasát. (De ez belül nem hatott rám.) De akármi zsidó maradt bennem, azt nem szégyellem, *hiszen az nem szégyen*, csak alkalmatlanság, balszerencse, mikor egyszer ennyire nem ünnepelt ez a vallás.

Hadrián császár kivégeztetett egy zsidót, mert az köszönni mert neki. És nemsokára kivégeztetett egy zsidót, mert az nem köszönt neki. – Hol itt az igazság? – kérdezte tőle egy bölcs. „Én nem igazságot akarok – felelte Hadrián –, én zsidókat akarok ölni.” (A Talmudból.)

Hallgatni, ez a vége az életben annak a komplexumnak, amit az ember zsidósága jelent.

Durvaság volt a sorstól, hogy zsidónak osztott be. Erősebb emberekkel szabad csak tennie.

Hazafias, hazafiatlan, hazafias, hazafi – ezeknek a fogalmaknak meg kell szűnniök. Arról az emberről, aki lát, nem szokták – pláne dicsérőleg – megállapítani, hogy nem vak.

Hazafiatlanságot egyet tudok megállapítani, azt a katonát, aki katonai titkokat bocsát áruba ellenséges országnak.

Még itt is, a hazaárulás terén el tudok egy isten feletti igazságot képzelni. Valaki a békéért – ha még nem örök béke – teszi tönkre a hazája háborús terveit, érdekeit. Minden ország teli lesz ilyen hazaárulókkal.

Ha van isten, ha az olyan, amilyennek én követelem, lehajol, amikor büszkén kifeszülök itt, megveregeti a vállam.

Zsidónak lenni számárság.

A régi ötlet: hogy osszák fel egyenlően a zsidóságot a lelkek közt, szolgáljon egy évet mindenki.

S hogy a felnőtt zsidót vegyék valami esti kurzus alá: magyarázzák meg neki, mi az a zsidóság, hisz ő nem tudja. Vigasztalják valahogy, hisz a templomba nem megy, nem imádkozik otthon, ha tenné is, nem érti a hipnotikus héber mondókákat, próbálják megértetni vele, hogy csak valami különös erkölcsi tartalma van. Mert nem tudja, miért szenved ilyen ostobán.

Kik térnek ki, és kik nem? Van itt egy kis rendetlenség. Rothschildnak nem kell kitérni, ő úgy is Rothschild, sőt csak így Rothschild. De Rothschildon alul a bárók kitérnek. De még van zsidó báró is. Az arisztokraták érintkezni még érintkeznek – kivétellel – zsidó báróval, de házasodni már nem házasodnak például. Az érintkezésnek is vannak demarkációi. Pl. elmennek egy zsidó báró estélyére, de nem hívják meg azt a zsidó bárót az asztalukhoz. (Olyan is van, aki meghívja? Talán.) Meghívja a bankárt, akivel pénzügyi tárgyalásai vannak. A híres hegedűst is, koncertezni, csakúgy, mint a bűvészt, de ez még nem társadalmi érintkezés. (Végignyomozni ezt a kérdést.)

Vajda János – özvegye szerint – át akart térni a zsidó hitre. Feleségét is magával akarta rántani a zsidóságra. Jártak tanulni a zsidó hittant. Azon múlt a dolog, hogy a zsidó hitközség ragaszkodott a körülmételéshez. Vajda ekkor ötven éven felül volt. Úgy látszik, kicsit örült volt mégis Vajda János.

Spira munkácsi csodarabbi a lányát férjhez adta; hetedhét országra szóló lakzi volt. A Fox-gyár elküldte fotóriporterét. A csodapap belebeszél a felvevőgépbe. Ezért a szent zsidók sajtója támadta. A pap sürgönyözött a Foxnak, hogy nem szabad kiadni a felvételt. A Fox füttyölt rá. A csodapap megátkozta a Foxot.

Erős embernek való. Én gyöngye vagyok. Olyan gyöngye, hogy az is fáj, ha simogatnak... Hát még ha püfölnek.

Nem érzem magam zsidónak. Vállalom, de nem érzem. Ehhez, barátom, zsidónak kéne lenned, hogy elhidd, hogy úgy érezd, vagyis ne érezd zsidóságot, tapogasd, kérdegesd, ásd fel, és kutasd át magad... és aztán te is csudálkoznál, mint én, mi ez, honnan jön ez ebbe a szervezetbe, pszichébe, ez az adat, ez a tulajdonság, ez a különbség? Éppúgy nem vagyok zsidó életemben, mint halálomban nem leszek, a sírban a csontom.

Jó. Csakhogy az ember nem „születik bele” vallásba. A vallást ráadják, mikor megszületett.

A bárány se születik bele a gazdájába. A birkaságba születik bele. A legelésbe, a teremtésbe, a vad nyers életbe. Rásütik a bélyeget, megcsipkézik a fülét. Ennek meg ennek a gazdának a birkája vagy. A zsidó istené.

Keresem, keresem magamban a zsidót. Találok a zsidó bűnök közül csakugyan nem is egyet: gyengeséget, harciatlanságot. Kommunizmust nem éppen, de az önfeláldozásig való testvérérzést a többi emberrel. A pénz uralmától való halálos borzadást. Béke és szeretet vágyát, amely minden országhatárt elmos, mint az özönvíz. De ezek a Krisztus nevű zsidónak a bűnei.

A gesztusokat, melyeket idegességemben teszek, ti ítéljétek meg, zsidó fajú taglejtések-é, én csak annyit tudok, hogy minden ideges embernek nyugtalanabbak a mozdulatai, mint az idegtelenekéi.

Soha nincs pénzem, az még idegesebbé tesz persze. Orromban, fülemben, lábam hajlásában, hangom színében semmi zsidót sem találtak, akik ismernek. Új ismerősök szidták előttem a zsidót, fel kellett őket világosítanom, hogy zsidó vagyok, nem illik ezt hallgatnom.

Tőlem sokszor kérdezte valaki: maga ugye nem érzi? (Dehogynem.)

Az okoskodásom, az igazságom, a magyarságomért való harcom olyan, mint a légy vergődése, aki megragad a légyapáron. A zsidóságra ragadtam, hiába rángatom szárnyaimat. El kell halnom.

D. grófné, kinek kastélyában egy pár napot töltöttem, egy ebéd után (kézimunkázott, kis társaság), szóba hozta az istent.

– Ugye, szükség van istenre?

– Ó, igen – mondom –, az isten nagy szerencséje a léleknek.

Rátértem, rá kellett térnem, hogy zsidó vagyok, amit ő persze tapintatból elkerült... s akkor azt mondta: ha istennek én is szükségét érzem, miért maradok pogány? (Már mint zsidó.)

Én egész különös fajokat látok.

Az isten nem minden embert teremt a saját képére. Némelyiket a disznó képére teremt, némelyiket a ló képére, némelyiket a juh, némelyiket a foka, némelyiket a rhinocerosz meg a krokodilus képére. Ezek minden nemzetben egyformán hasonlítanak Európában meg Amerikában.

Nem külön fajok ezek a disznó-, kecske- meg krokodilfejűek? Állatember-fajok.

Láttam kistisztviselő, koldus, paraszt, munkás, soffőr, katona, pincér, színész stb. foglalkozást, minden nemzetben egyformákat.

Úgynevezett költő voltam, nem választottak be a Társaságokba, nem hívtak meg soha a miniszterelnöki, kormányzói fogadóestekre. Az irodalomtörténészek, akik életemben a könyveiket kiadták, vagy elhallgattak, vagy egy pár sorban elintézték hamisan, ellenségesen. Úgy éreztem magam, mint az énekes, aki taps nélkül énekel egész életében, úgy láttam, hogy háttal fordul nekem Magyarország, és bedugja a két fülét.

„Elhagyta ősei hitét.” (Hány ilyen frázissal terrorizálják az embert életében!) Csak én tartozom őseimnek? Mért nem vigyáztak arra a hazára, hogy el ne pusztuljon, és én ne legyek menekült, számkivetett, üldözött, pórul járt!?

Az én hazaszeretetem suttogás, mint a szeretőké, s hallgatás, mint a szeretőké. – Nem szabad, mert nem illik, komikus volna, ha én is őseim gyanánt említeném Árpádot és Álmost vagy a török alatt szenvedő magyarokat.

Van nekem hazám, és én annak a legédesebb gyereke vagyok. Összebúvunk, kinek mi köze a mi szerelmünkhöz. A nádasa nekem szeret susogni, a szó, a nóta, az emberek íze, szép szavak, közmondások, káromkodások – kinek szólna a lelke, zamata, humora – ki érti, érzi jobban? Nem tudok csak magyarul udvarolni, susogni bizalmas együttlétben avval, akit szeretek; nem tudok nevetni, csak ha magyarul beszélek; nem tudok verset írni csak magyarul stb.

Az emberekért jajdulok, én jobb zsidó vagyok mindnél. Nem bírom a szenvedést nézni. Ki akarom őket venni az isten kezéből, aki szenvedtetni, a zsidó isten kezéből.

Zsidó tanárok, irodalomkutatók, rajongói a magyar nyelvnek, kultúrának! Áldozatos némelyiknek aszkéta élete. Mintha meg akarnák hálálni a buzgalmukkal, hogy a magyarság kenyeret, polgárjogot, megbecsülést adott nekik. Bennem ebből a hálából semmi sincs. Magyar vagyok, mint akárki más magyar. Nem tudok belátni semmit, amit tán be kéne látnom ezen a világon. Ilyen vagyok, mit tegyek.

A lengyel nemesektől vették részint *meg*, aztán át a szent zsidók azt a strámlit (hernyósapkát) és kaftánt, fehér harisnyát, csizmát, amit mi falusi zsidó gyerekek mint zsidó díszruhát csudáltunk a csodarabbin. Szóval ez a leghűbb és legbigottabb zsidó ünneplő, amely szinte szentté teszi a viselőjét, az elnyomó lengyel díszruhája. Semmi köze a régi Palesztinához.

Nem olyan egyszerű, be kell látni, zsidóból kereszténnyé lenni, mint reformátusból katolikussá. Itt egy olyan terrorja van a hagyománynak, olyan beléje nevelt választott nép küldetésérzet, szent nép tudat, ami vakon uralkodik a legprimitívebb zsidóban is, aki tojással kereskedik vagy ügynökösködik, és akire nem lehet ráfogni, hogy a többi népet tanítja a földön. Meg kellene értetni velük, hogy már betöltötték a hivatásukat mint zsidóság.

Nem érthet, nem fogadhat el engem egy párizsi író. (Elmesélni, mit *nem* írhatok én itt.) Ő szabad, ő francia – a haza náluk más fogalom. Aktív, mert betegek vagyunk és voltunk mindig Európának. Én magyar vagyok. Nem is kívánok más lenni. Nekem olyan magyarnak kell lenni, amilyen franciának a nem zsidó franciának sem kell lennie.

A spanyol táncosnővel való esetem. Megkérdezte egy fiakkeren való kirándulásunkkor, még az udvarlás alatt (amely két napig tartott), hogy nem vagyok-e zsidó véletlenül? Elszomorodtam, ez volt az első megrendülésem talán ebben a vonatkozásban életemben. Nevettem. Valahogy nem feleltem. Többet nem tért rá vissza. Magam mondtam meg neki, mikor felvitt hálni, az első ölelkézésünk után. Most már nem szeretsz? – azt mond-

ta, sose szeretett zsidót, csak pénzért, sokért... Ezért kérdezte – bocsássak meg neki. „De ha tudtam volna, hogy zsidó vagy, nem lettem volna a szeretőd. Most már mit csináljak, szeretlek.” – És akkor beszéltem neki kicsit, nem emlékszem már, hogy mit, olyasmit, hogy ez állati probléma, nem méltó emberekhez az ilyen kérdés... sokat nem is beszélhettem, mert elkezdett csókolni; nagyon csókos volt.

(háború) Háttal akartam fordulni magamnak. Vállalni akartam, amit embernek próbálni kell. Meg fogom tenni valahogy, ahogy a többi... azt képzeltem. Lehet. Nem voltam egész beszámítható. Mert a harag, mint a kéj, a kétségbeesés is furor brevis. Mert kétségbeesett az ember, aki vagyok. Bátor is, gyáva is vagyok, mint más. De ez más kérdés. Szabad ölni, de nem tudok. Irányzék, lövészög stb.... Elhülyültem. Kérdezzék meg, ma is itt vannak, akikkel voltam, golyók füttyültek a fülem mellett... Vállalom ma is örökre a háborútlan hitet. Ha ez zsidó, vállalom. Ha csak a zsidó volna pacifista, meg kéne mondani. Mindenkinék át kéne térni, hogy a békét megmentsük a világnak. Nem biztos, hogy jó sokáig élni, ágyban halni – a háború a halál miatt van, talán az a legjobb? Nem, nem, nem, ahogy gyakorlatra kerül – nem, nem, nem! Ostoba öngyilkosság, rabság, szegény, csúnya, csúnya, csúnya. Csak a hideg verejtéket látom, csak a genny-szagot érzem, az apák, gyerekek, nők sírását, megőrülését láttam, látom. Nem, nem, nem.

A nemzet... ez az óriási macska, amely elnyávogja magát, ha valahol a farkára lépnek.

1937, az antiszemitizmus mélypontján Munkácsi Bernát, Kertész Manó, Kúnos Ignác nyelvészek egy kávéház zajában cseremisztörök-japán-finnugor szavakat sütögetnek egymásra... magyar nyelvkuatás.

Egy szegény lúdtalpas zsidó pincér. Nagyságos uram, én csak annyit mondok, éppen elég volt hatezer évig kiválasztott népek lenni, most már válasszon a jóisten másik népet.

Diskurzus zsidó munkások közt a bútorgyárban. Ők se tudják, meddig túrik őket.

– Én mérget gyűjtök. Beadom a feleségemnek, gyerekeknek, minek éljenek, a végén én veszem be.

– Jaj, jaj, nincs is már annyi mérge, amennyi kéne. Gondolja el, Németországban, Ausztriában, Csehországban mennyi zsidónak kell.

– Na, ha nincs mérge, emelet mindig van.

Az Úr kicsi népet választott. Miért nem nagyot? Ott volt Egyiptom, Perzsia, Assyria, Róma népe. Úgy látszik, a kicsit jobban számon lehet tartani, ráncba szedni, megnevelni, kifinomítani. Ma is ha választottnak óhajtod érezni magad, ne légy közönséges nagy nép, az, amiből sok van, olcsó, unalmas, nem? És így ápolhatsz békét, tudományt, egymás szeretetét, hiszen össze vagy jobban szorulva, jobban megismerheted egymást stb.

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (II)

5

Ángyán István orvos volt Menyődön, s mivel Menyődön soha semmi sem történt, verseket írt, szigorúan magánhasználatra. No nem is olyan rosszakat; mindenesetre rövideket. Például:

APA

Nem elég az én vágyódásom.
Belém fáj, ahogy kisleányom
A villák előtt be-benéz a rácson.
Más gyermekjátékát is megkívánom.

A baj csak az volt, hogy igaz ebből egy betű sem volt. Sem a vágy, sem a rác, még kevésbé a villa meg a kislány. Ángyán nem volt apa. Nőtlen volt, noha már erősen a harminc körül.

Még egy szemelvény:

KOCSIN UTAZVA

Mint egy erélyes törlő tollvonás:
Oly egyre szállta át ez a halász-
Sírály a horizontot.
Kihúzta fejemből a gondot.

Sírály Menyődön, ahol nem tenger, de még csak tó sincs? Menyődnek őszintén szólva még a horizont is túlzás volt. Épp Ángyán érezte annak sötétebb pillanataiban.

Bár nem azok közül a szabvány „értelmiségiek” közül volt való, akiknek képzeletében a vidéki élet csak boldogtalan lehet. Ellenkezőleg.

Csak a kocsizás volt igaz. Ángyánnak – körorvos volt – rengeteget kellett kocsiznia. A hegyek felé nem volt gépkocsival járható út. Eközben jutottak eszébe ezek a takaros mihasznaságok. A rázós parasztszekéren képtelen volt olvasni. Még a hintóban sem. Örökölt elődjétől egy ütött-kopott csézát. Lovat nem tartott, kocsist sem. Megállapodása volt – szintén örökségképpen – két parasztgazdával; azokat bérelte esetenként kocsisnak, lovukat pedig fogatnak. Amikor a távoli betegek hozzátartozói nem kocsival jöttek érte.

Egyik sem volt módos gazda; két ló foglalkoztatására sem volt elég földjük, ezért vállalhattak fuvar. Az egyik, a Barát nevű az elején megijesztette. Miről kezdhetett vele beszélgetést? Tavasz volt, megkérdezte, milyennek ígérkezik a vetés.

- Mind kifagyott. A tavaszi ki se kelt.
- S a kukorica?

– Kár volt berakni. Egy szem se lesz. Ezen a télen döglünk éhen.

De azért aratott, letörte a kukoricát. A szőlőt?

Előbb a lisztharmat este meg, aztán a szárazság peregettette. Augusztus végén délelőtti esőt kapott; a déli hőség minden „biling”-et megrothasztott. Akár az előző esztendőben.

Szüret után meg az a szerencsétlenség történt, hogy folytatott a mustos kád. Reggelre egy csöpp se maradt.

– Hát akkor mit iszunk – kérdezte Ángyán, már mosolyogva –, a tavalyit?

Az megvirágosodott; olyan rossz „ánslág”-ot lehet mostanában kapni.

A másik alkalmi kocsis a politika állásáról tájékoztattá. A világpolitikáéről is. Ángyán hétszámra nem olvasott újságot. Kezdetben elfoglaltsága miatt, aztán – nem is volt olyan nagyon elfoglalva – undorból. Belátott az újságcsinálási üzletbe, s ennek betűróvá alkalmazottait mélyebbre tette a prostituáltknál. A nagy szemöldökű, örökké töprengő kisparaszt fejtegetéseiben volt annyi valóság, mint a fővárosi lap vezércikkírójában. Állásfoglalás mindenképpen több volt. A köznép folyamatos nyelve Menyődön elképesztően trágárrá fajult, legalábbis az orvos fülének. A bakon gubbasztó kocsis, akinek nyaka már olyanformán volt ráncos, mint a teknősbékáé, beszámolóit záradékául dermesztő nemi helyzeteket kívánt az ország s Európa irányítóinak, mindazoknak, akik – szerinte – csak a nép becsapása végett szavalnak. Az orvos szerint is.

Újságot különben a szókimondó helyzetismertető is csak ritkán olvasott. Neki még kevesebb földje volt, ő még több fuvar vállalt, másnak is. Egy-egy ügynökre, rovincsoló hivatalnokra várva két vonat között óraszámra elhallgatta a mocsányi állomáson a többi kis faluból odagyűlt fuvarosokat, bérkocsisokat és bérautósokat. Szállított be néha a község hintáján igazi bennfenteseket is. Ha többen voltak, megtárgyalták azok ott hátul még a japán császár csaklizásait is.

Őt, Jani bácsit Magnusznak hívták, ilyen furcsa családi neve volt.

A gyógyszerész üres óráiban archeológiával foglalkozott. Anyaga akadt rengeteg: bárhol túrták mélyebben a földet, valami korszak kivetette emlékeit. Menyőd valóban lakott hely volt tán már a világ megteremtődése napján. A falu felett a disznólegelön nagy félkör alakban romok feketéltek ki a fűből, mint koronájuk tört foggyökerek. Ott valaha szerzetesek éltek. A patikus szerint emellett szóltak az itteni ilyen elvértve valóban különös paraszt családnevek: Prijor, Fráter, Barát, Gágyán, Magnusz, Dékány.

A török közeledtekor az atyák szétosztották maguk közt a klastrom kincsét, földjét, állítólag még fala tégláját is, és benősültek a népbe.

Az orvos néha együtt szekerezett a pappal. Súlyosabb állapotú beteghez az állatjuk kímélő parasztok egy fuvarral mindkettejüket kiszállították.

Így aztán gyalogútjai alkalmával is le-lefékezte lépteit, ha a pappal úgy akadt össze, hogy az épp az ő útja irányában végezte a jó időben, rossz időben egyaránt megtett napi kétórás sétáját.

Beszélgettek.

Fogadták azoknak a gazdáknak széles-hangos köszönését, akik munkájuk eredményéről többé-kevésbé mind úgy nyilatkoztak, mint Barát Náci, meg a gyalogjáróról letérő napszámosok fejbiccentését, akiknek már panaszszavuk sem volt, legalábbis nem az ő számukra.

A faluban – az utcán – legtöbbször ilyen, szinte még tekintetükkel is néma embereket lehetett látni.

Ángyán szerette volna – némileg kötelességének is érezte – szóra bírni őket az elkerülhetetlen mondandókon túl is. Bajosan ment, még vizsgálat közben is.

Szerette a gyerekeket, s így azt hitte, ért is hozzájuk. Volt köztük egy állandó ismerőse. Még a tavaszi esőzések idején történt, hogy az alvégről egy csöppséggel üzentek érte, a tízéves formájú Szál Mariskával.

– Nem süllyedtél el a sárban? – kérdezte tőle tréfás hangon.

A kislány komoly maradt:

– Nem.

– Tudsz persze úszni, mi?

A kislány még komolyabban felelte:

– Én még nem tudok úszni.

Ángyán a búcsúzaskor is tett egy kísérletet:

– Csak ügyelj, bele ne fúlj valahogy.

– Igenis.

A felnőttekkel sem ment másképp. Több mondatot vetettek neki, de az ő mondataik is ilyen magvuk vesztett kalászkok voltak. Főképp, mintha a humor iránt lettek volna teljesen érzéketlenek. Pedig hát az a legegyszerűbb kulcs a barátkozáshoz.

A papnak sem volt jobb tapasztalata. De ő már beletörődött: ezeket ilyenre alkotta az isten. Valamikor azt az egészségügyi napi két órát arra szánta, hogy házról házra jár, híveit látogatja. Kénytelen volt a hasznost elhagyni a kellemes mellől.

Holott maguk közt eleget tréfálgoztak a parasztok. Tudtak humort tölteni egyetlen szóba is. Egyszer egy gazda az utcán ezzel a kiáltással akarta rendre téríteni a messze előtte idegen porta felé bóklászó tehenét:

– Halló, te!

Három-négy helyről is felhangzott rá a nevetés.

Valahányszor távoli hangos beszédet hallott Ángyán, odafülelt.

Így szerette volna megismerni Menyődöt „közelről”.

– Nézd el már, nézd – kapta el egyszer a kertek alatt –, még az ökör is az égre emeli fejét, amikor bög. Ott az isten! Nem tudod, amit az ökör is tud?

– Csakhogy én nem vagyok ökör.

Isten létéről vitatkoztak esti legeltetés közben.

Érte néhány meglepetés.

– Feri bácsi, dugja szóma alá a kajámat, ne csapja az eső!

– Hun van.

– Ott a tarisznyámban! Ha azok a бүdös srácok el nem keverték!

Használták a városi tolvajnyelv néhány szavát az idősebbek is. Az intelligencia tagjai lenézték azokat, akik a régi „illető” helyett még mindig azt mondták, „pasas”; ők – változatlanul elől járva – már rég „pacák”-ot mondtak.

Miben volt még falu ez a falu? Ángyán mint orvos tudott már egyet-mást a titkolandónak érzett szenvedésekből és szenvedélyekből is. A falusi élet nem olyan volt, mint a regényekben. Olyan sem, mint a régi regények ellentétéül készült legeslegújabb regényekben.

Ő tudott már a vidéki élet legjobban titkolt, csaknem egy évszázadig csodálni való sikerrel elleplezett fekélyéről. Ifjú tudósjelöltek, ifjú írók folyóirataiban értesült erről, a magyar földműves szegénység sosem képzelte, mert soha adatba nem foglalt nyomoráról. Kecskeméten szakszerűen feldolgozták száznolcvan szegényparaszt család élet-

menetét. Közülük 10 család, összesen 38 családtaggal napi egyszeri étkezésre személyenként 1,5 fillért költött; 23 család 3,2 fillért; 24 család 4,3 fillért; 15 család 5,5 fillért; 21 család 2,2 fillért; 14 család 9,5 fillért, 13 család 11,1 fillért; 13 család 8,5 fillért és 24 család 15 fillért.

Tudott olvasni a számokban. Képzeletét is megindították. Itt a Dunántúlon éppily sötét volt a kép.

Az ország földműves lakosságának csaknem fele élt így. Ki élt így Menyődön? Az emberek arcáról nem lehetett leolvasni. Azok a néma tekintetűek szinte gőgöseknek látszottak; mintha valami különös ismeret birtokában lettek volna. Ha tehettek, elfordították fejüket. Nem jártak templomba, nem az alkalmi cirkuszok előadásaira, sem a legényegylet báljára.

A hatholdas Barát bácsi panaszkodása semmiség volt a nagygazdák sirámaihoz képest. Az iskolaszéki és községközi tanácskozások az ő jajszavukkal voltak tele. Mintha otthon maradt jószágaik, kövéren heverő, jól megtrágyázott földjeik is megbízták volna őket, mint valami képviselőket, kérésük és fájdalmuk közvetítésével. Minél több jószáguk, minél nagyobb „szekszió”-juk volt, ezek a gazdák annál jobban keseregtek. Menyődön is érvényesült a törvény: a vágy, hogy sajnáltassuk magunk, a tulajdon arányában nő; az fél, akinek féltenivalója lelkifurdalást is okoz.

Nyilván ebből eredt, hogy ezek a gazdák nemcsak siránkoztak, hanem átkozódtak is. Az is majdnem törvényszerű volt, hogy az átok java lefelé szólt: a lusta napszámosok, a tolvaj szolgák ellen. Mintha az indulatot ezekhez az átkokhoz igazánból az állatok és a dűlők sugallták volna; a lustaság a földeknek ártott, a tolvajlás a jószágoknak!

Fölfelé jobbadán kifogás szállt, az is javarészt csak gondolatban; a meg nem értés miatt.

Alapjában ez indokolt és jogos volt. Az „urak” valóban nem értették meg a „népet”. A népbe a nagygazdák is beleszámítottak, helyesebben: beleszámíthatták magukat. Mert adhatták jelét annak is, hogy kikívánkoznak belőle. Épp az elmondandó különös események idején történt, hogy az egyik nagygazda család legény fia a katonáskodásból való megtérte után az addigi rövid fekete téli helyett zöld színű bő lódenkabátot kezdett viselni, s olyanfajta, kérgében megmagasított, szárában kecsesen megkarcsúsított csizmát, aminőt a lovastisztek. A véle egyívásúakat a hivatalokban még letegeztek, de őneki nem lehetett többé azt mondani, hogy: Jani te, főleg, amikor mindezekhez még a gazdatisztek zöld kalapját is fejébe tette azzal az aránytalanul széles, a kalap színénél világosabb zöld szalaggal. Utánozta persze, aki tehette. A nép felső határát az jelezte, ki hordott falusi csizmadia szabta, öblös szárú öreg csizmát.

Ángyán jó orvosként, mosolyogva vizsgálódott.

Uraknak Menyődön az intelligencia tagjai számítottak. Így Bartus úr nem volt úr. Nem volt igazi úr Kurucz úr, a boltsos, Csapó úr, a borbély sem. Az iparosok csaknem mind idegen nevet viseltek; maguk sem tudták helyesen kimondani; már nagyapjuk, dédjük elmagyarosodott. A parasztok a maguk módján megszelídített nevek után is odatették az urat, de ezek gazdái sem voltak urak. A falu egyetlen emeletes házának tulajdonosa, Menyőd egyetlen komoly pénztőkése, a gabonabizományos Róznerné már csak azért sem lehetett úr, mert asszony volt; maga alkudta ki a parasztokkal a zöld hitelt, maga ellenőrizte a szekerekről a hombáraiba hordott gabonát, amiközben megrogzött ideges szokásként rá-rávert a fejére, kiporolta a lisztet a hajából, amely állítólag csak paróka volt.

Ángyán persze mindenben, amit figyelt, ösztönösen a bajt kereste.

Jól megnézve, az intelligencia tagjai is csak afféle póturak voltak, jobb híján valók. Az igaziak azok a két-hárromezer holdas birtokos urak voltak, akik az öregek idején tünedeztek el a környékről, meg persze az a sose látott gróf, aki azoknak az ezer holdnak a legjobb darabjait a maga meglévőjéhez összevásárolta. Az utóbbi időben az egyre ritkábban mutatkozó bérlő is kezdett úrszámba menni. Az uradalmak tisztjei közül azokat lehetett komoly úrnak venni, akik megkövetelték, hogy hintajuk bakjára zsinóros mentében, struccollas kalpagban üljön a kocsis, és derekát szálfegyenesen tartsa.

De azért elég jól megjárták úrnak Menyődön ezek a póturak is. Fő fogyatékoságuk valóban az volt, hogy egy-két kivételt nem nézve, a népet nem értették meg. Az egész „nép”-et sem. Pedig igyekeztek rá. De az igazi, a belső megértés elé mindig mintha valami fátyol libbent volna.

Először már magával a nyelvvel is megvolt a baj. Rengeteg a téves fogalom annak következtében, hogy a nyelv feladatkörével időnkig a társadalom tudatos vizsgálói sem foglalkoztak megfelelően. A még csak címzetesen kinevezett, vagyis még csak írnokként javadalmazott menyődi segédjegyző jófejű fiatalember volt. Tudta, no de még mennyire tudta, hogy nem minden paraszt egyforma. De...

Nem bírta a tájszólást. Maga sem tudta volna megmondani, miért – ez volt az a bizonyos fátyol az értelem előtt –, de ha őhöz valaki azzal a penetráns vidékiességgel kezdett beszélni, akár ő-zve, akár i-zve, akár aá-zva, őt egyszerre fogta el a nevetetnék és a – néha émelyig menő – viszolygás. Holott hát ő maga is vidéki volt! Holott...

Uralkodott magán. Főleg akkor persze, ha valamelyik befolyásosabb gazdával kellett társalognia. De a parasztok, bármekkora volt is köztük a vagyoni különbség, mindnyájan egyformán beszéltek. Latinkovics hiába küzdött, a szíve mélyén valahol mind egyformának érezte őket.

Három éve – már három éve! – volt Menyődön, s betegesen elvágott a faluból. Hogy máshová nevezék ki, annak első feltétele az volt, hogy boldognak mutakozzék Menyődön, Menyőd népe szolgálatában; csak így remélhette útnak indító itteni kinevezését. Az utcán mentében néha megállt, hosszasabban, mint amennyi a pocsolyán való átlépés kiszámításához kellett. Ilyenkor szállta meg a kétségbeesés.

Mintha a tar, ősz végi gallyakon még a varjak is tájszólásban kiabáltak volna:

– Koár! Koár! Koár!

Ángyán nem állhatta meg, hogy nevéssen, amikor Laci, a segédjegyző ezt elmondta neki.

Ilyenformán voltak a faluval a többiek is. Menyőd értelmiségének tagjai közül csak egy volt menyődi születésű, a kántor s egyben igazgató tanító. A többi nem volt, de nem is akart menyődi lenni. Ments isten, hogy itt ragadjanak! Csak beletörödni, csak hozzáidomulni ne! Féltve őrizték régi szokásukat, igényüket: *énüket*; olyanformán, mint szárnytollukat a madarak: legyen mivel továbbrópülni. Fölfelé persze.

Volt kivétel ez alól is. Véletlenül ez is tanító volt, segédtanító. Enyhén bárgyúnak tartották. Azért nem tudott messzebb nézni, mert ki sem látott abból a rengeteg munkából, amellyel az igazgató tanító elhalmozta. De azért a fiatalok, azazhogy a helyzetükkel elégedetlenek – de nem elégedetlenkedők! – őt is magukhoz számították.

Az értelmiség menyődi tábora két részre oszlott. Azokra, akik eljártak a kaszinóba, s azokra, akik otthon ültek. Az előbbieket a nőtlenség volt. Néhányuk a nagyvendéglőben étkezett. Vacsora után együtt maradtak. Ha ilyenkor valaki benézett hozzájuk, ihatta az asztalon hagyott vizet, nem kellett rendelnie. Ez volt a kaszinó, a tényleges.

Mert volt egy légnemű is. Az nem működött, csak hatott, valami Menyődre méretezett Becsületrend módjára. Ebbe hivatalosan is be lehetett lépni. Tagságára az tarthatott igényt, akivel az urak összetetegeződtek. Helyisége is volt, sőt könyvtára! Mindkettő a nagyvendéglő egy folyosó végi szobácskájában, amelynek ajtaján zománctábla hirdette még a századforduló díszbetűivel: Uri Casino. Lötyögő zárát egyre-másra javítani kellett. A homályos folyosóra kibotorkáló részek félreértették vagy félreolvasták a büszke feliratot, s türelmetlenségükben vállal is neki-nekifeszültek az ajtónak.

A könyvtárát utoljára Ángyán böngészte át. *A falu jegyzője* és a *Hitel* még eredeti kiadásban volt meg benne. Aztán Jókai, Beniczkyné, a napilapok ponyvasorozatai. Az embernek a gyorsuló esés törvényére kellett gondolnia, miközben leverte kezéről a port.

Aztán egyszerre a szutykos, ragadós kilincs fényes rézpompájában ragyogott, és vele a ház minden kilincse. A folyosó sarkából felmosták az ammóniákszagot. Az ablakokra függönnyt akasztottak. Az új asszony megjelenése után mintha még az ételek, sőt a sörök íze is megjavult volna.

6

Józi azok közé az elég sűrűn található emberek közé tartozott, akiknek, ha más bajáról hallanak, először is a maguk bajáról van mondandójuk.

– A fene bele, ez az én torkom is már harmadnapja köszörül – válaszolta, amikor Piroska végre megemlítette neki mind gyakoribb borzongását.

Aztán, később:

– Nekem meg a gyomrom húz éjjelente! Még föl is ébreszt, úgy meg tud húzni meg csikarni!

S aprózta rendre, mi mindent érez az ilyen csikarások közben. Az ember lánya végül félt szólni neki, nehogy újabb szenvedést juttasson az eszébe.

Ilyenformán torzította el képét az anyagi bajok hallatán is. „Mit gyötörtök megint?” – ilyenfélét éreztetett. Mintha pusztá bosszantásból emlegetnék neki azokat a bajokat.

Rákaptott a gyakori, a bőséges evésre. A pusztai koszt bizony még egy kovácsné konyháján is nagyon egyszerű. Amikor nem krumpli vagy bab, akkor *isterc*; egy kis zsírral megpörkölt liszt, csak úgy kopaszon; az ember nyelésenként megkívánja rá a vizet, hogy valamiképp leerőszakolja. Most akár reggelire disznópörköltet ehetett, vesevelőt. Tízóraizott. Valahányszor ölt, a vérből egy kistányérnyit jó hagymásan azon frissiben megsütöttet magának. Azt nagyon nagy élvezettel tudta mártogatni Józi.

Mintha ezeknek a kedvvel végzett falatozásoknak is részük lett volna abban, hogy Piroska többé akkor sem nyitja maga miatt panaszra a száját, ha végét érzi. Nem szólt volna az öregasszonynak sem. Nem olyan lett köztük a viszony, amilyenek ígérkezett. De hát miért is szólt volna? Nem volt ő beteg! S főképp nem akart beteg lenni.

Győzte szívóssággal a munkát is, az éjszakázást is. Azt az izgalmat nem győzte nyugalommal, azt a belső emésztődést a bevétel elmaradása miatt. A látszatra oly irigylésre méltó üzletnek mintha valami belső vérzése lett volna. Minden kis esemény háborúságot okozott.

A konyha díszé egy szép sárgaréz kávédaráló volt. Még az öregasszony kapta az urától. Régi kovácsremeklés volt, akkora darab, hogy nem is használták. Ott ragyogott egy magányos magas edénypolcon, a tűzhely fölött. Egyszer csak eltűnt.

Cseléd a háznál nem volt olyan, akinek körmére gyanakodni kellett volna. Csak egy hozd-ide-vidd-oda lánykát tartottak, egy Annuska nevű kis némaságot, az alvégről, Szál

Annuskát. Még a béréért is mindig az anyja jött el egy egész kotlósálja gyerekekkel. Ha szólították, Annus olyan púposra húzta magát, mint az egér, amikor két lábra áll. A két asszony megbízott benne. Volt neki egy gavallérja, ugyancsak az alvégről, elég fura egy gavallér. Naponta megjelent, vizet húzott, udvart söpört, havat hányt – elvégezte a lány minden ház körüli munkáját éppoly némán, mint maga Annuska. Néha nem is látta a lányt. Udvarlási módja az volt, hogy valahányszor Annuska a közelébe ért, ez a Gyuri ügyes hirtelenséggel akkorát vágott az óvatoskodó szegény lány hátára, hogy mindannyiszor csaknem földre terítette. De gyanakodni őrá sem lehetett: a konyhába csak akkor tette a lábát, amikor a sok ingyenmunkájáért egy-egy tányér levessel megtisztelték.

Józsí megtudta az esetet, hogy, hogy nem, erélyt akart mutatni ez egyszer. Épp útról tért meg, böszülten rohant ki a konyhába, és a szürke kis lánynak hatalmas pofont adott. A tenyér második emelkedésére Annus, aki pedig ennél nagyobb ütéseket is elviselt, szint váltott, maga alá vizelt, elájult. Kiderült, hogy szívbajos. Ezzel mintha ártatlanságára is fény derült volna. Józsí kotródott volna. Az öregasszony ekkor ért a konyhába.

– Te pogány! – sziszegte unokájának –, pusztulj a szemem elől! Pusztuljatok a szemem elől!

S iszonyú tekintetéből Piroskának is jutott egy villanat.

Piroska szinte megijedt. Nem vetettek őrá még soha ilyen éles pillantást. Mért nehetel rá az ómama? Nyilván azért, mert csalódott benne; nyilván a jövedelem körüli kudarc miatt.

Azt érezte már, hogy Józsival nem tud igazán szót érteni. Legalább az öregasszonnyal értsék meg egymást. Ő igazán vonzódott hozzá! Annyi mindenben hasonlítottak egymásra. Már tudta, hogy voltaképpen az öregasszony választotta őt menynek. De hát ő sem tudott volna jobb anyóst választani magának. Nem volt tán elég szíves hozzá. Eltökélte, szántsándékkal is kedves lesz. Napokon át lépést is alig tett, hogy meg ne kérdezte volna: „Onnan hozzam, kedves anyám? Ide tegyem, kedves anyám?”

„Kedves anyám, kedves anyám! – emelte hangosra mormogását az –, legyen csak én is *nyanya* nektek!”

Ahogy a parasztknál szokás. Jobban mondván ahogy már azoknál sem, hanem csak a pusztai szegény népeknél.

Húshagyó előtt való vasárnap bejött segíteni mindkét pusztáról a nászasszony. Ezen a napon volt az idény legnagyobb bálja, a kaszinóé, vagyis hát a környékbeli gazdatiszteké. Már délben érkeztek a hintók, a bricskák. A Casinót, a könyvtárat öltözőnek alakították át.

A kis kovácsné a hajcihő közepette is szakított időt, hogy szemügyre vegye lánya természetét. Végre megszólalt:

– Mikor gondolod, hogy beköltözzek hozzád?

– Miért? – bámult rá a menyecske.

De aztán eszébe jutott. Mielőtt elhagyta a szülei házat, anyja – vigasztalásul – megígérte neki, lebetegedésekor mellette lesz.

– Ugyan! – mondta Piroska csaknem kiáltva, miközben felrántotta vállát, és elfordult.

Hangja oly goromba volt, hogy anyja csak bámult rá.

A kis kovácsné csak nem vette le csodálkozó tekintetét lányáról. Amire Piroska ezt tette még az előbbiekhöz:

– Tőle?

Hangja, mozdulata most még ingerültebb volt.

Arrafelé a módosabb parasztok közt szégyen volt a gyermekáldás a házasság első esztendeiben. Szégyen volt az egynél több gyerek is. Így aztán az az egy szem utód rendszerint olyan családi megbeszélések, előkészületek, kellő beszerezkedések után kapott csak meghívót, akár valami isten tudja milyen előkelő vendég. Józsi alkalmazkodott ehhez a szokáshoz is.

Piroska nem érezte a gyermekáldást szégyennek, de abban igazat adott férjének, hogy először is anyagilag gyarapodjanak. Józsi tudni vélte a módokat is, hogy elkerüljék a korai gondot. De aztán, mint arrafelé annyi fiatal férj, amellet döntött, hogy inkább teljesen megtartóztatja magát feleségétől.

Anya és lánya közt minderről persze nem esett szó, de a kis kovácsné feszengve mindent sejtően tekingetett Piroskára.

– És te?

– Nekem ugyan nem hiányzik!

Valóban, soha egy szóval nem kérdezte férjétől, mit csinál, kikkel s hol szórakozik azokon a távoli útjain, amelyekből oly sokszor a késő éjszaka veti haza.

A kis kovácsné elaltatta aggodalmát. Már a szombatról vasárnapra virradó éjszakát a kocsmában töltötte. Látta, hogy vasárnap reggel Piroska hogyan készíti ki a heti tisztát a férjének. A habfehér inget az egyik székre, az ünnepi felöltő ruhát a másik székre terítgette. Olyan volt ez a házasság, akár a többi. Még a nyakkendő is Piroska választotta ki a szekrény ajtaján függő csomóból.

A bált követő héten történt, hogy az éjfél körüli búcsúzás végén az orvos, szemében azzal a játékos fénnel, ezt mondta Piroskának:

– Nem adná kölcsön azt a szép nagy kávémasináját?

– Azt? Ellopták!

– Találkoztam vele.

– Visszahozta?

– Bartusék jogos tulajdona. Díszhelyet kapott náluk is.

Piroska alig járt ki a házból. A falusiak közül jóformán csak azokat ismerte, akik a kocsmát látogatták. Arra a Bartusra most hirtelen visszaemlékezett. De hagyta, hogy az orvos tovább mondja, amibe Bartusékról kezdett. Mégsem tudott olyan fegyelmezett maradni, amilyennek készült.

– Megvették? Azt, ami a miénk? Kitől?

– Azt már nem kérdeztem. Azt mondták: vették.

– Náluk van, ami a mienk? Megtartják?!

Ajka remegni kezdett. Még soha semmijét sem lopták el ott kinn a pusztán. Most volt része először ilyen érzésben. Felállt. Oly riadtan nézett Ángyánra, hogy az megnyugtatóképpen – ahogy betegeit szokta – fél karral akaratlanul is átölelte. Piroska megbor-zongott.

Olyan meleg volt, mint egy madár. S annak a nemrég oly derék asszonynak csontjai, húsa is, mint egy törékeny madaré.

– Kímélje magát, Pirike. Van más is a világon, nem csak az a nyomorult pénz!

S azzal a másik megrögzött kézmozdulatával le akarta húzni a fiatalasszony alsó szemhéját. Piroska kifordult a keze ügyéből.

Már hogy kímélhette volna magát? Sokat vártak a báltól. Valóban, a borospince, a hússzék csaknem teljesen kiürült. De a bevétel? Épp csak a legsürgetőbb számlákat és

felszólításokat tudták kifizetni. A készletek pótlására már a takaréokban sem volt pénz. Kölcsönt vettek fel.

Nem volt akadálya. Fedezetül ott volt az a nagy épület, kint az a szőlőbéli ház, az a jól gondozott szép szőlő. Egy időre rendben lehettek. De Piroska igazi nyugtalansága épp ettől az időtől kezdődött. Őneki az adósság, mint gyaloglás közben a cipőben ki-nyomakodott szeg, olyan állandó kín volt, őt már így nevelték. Náluk otthon rend volt, világosság a beosztásban, a jövő elgondolásában! De hát hogyan fogjon ennek az itteni zűrzavarnak az elosztásához, ennek a lélekőrítő rejtelemnek a kibogozásához?

A véletlen adta kezébe az első szálát.

7

A reggeli szellőztetés ideje volt. Az ablakokon már a hóolvadás erős illata áradt be. Piroska fázósan sietett végig a folyosón. Benyitott a söntésbe. A hússzék kis csengője már jó ideje megpittyent, de ő a kotlósoktól csak most szabadulhatott. Az öregasszony, mint annyszer, most is megelőzte. A hússzékéből az ő szavai hallatszottak. Az ajtó, amely a söntésből oda nyílt, be volt csukva, de a kitárt ablakokon át a hang a rendesnél jobban idejutott.

Piroska már fordult vissza, de egyszerre megállt.

– Nagyobb csuprod nincs? Mi fér ebbe? Papírban csak szétmaszatolod! – hallotta az öregasszony szavait.

Zsír mérhetett odaát valakinek. De miért erélyeskedik? Az, akivel beszélt, alig hallhatóan sopánkodott:

– Jaj, Julink; jaj, kedvesem...

– Ne jajkázz, hanem... ezt meg majd kisütöd, és pörccötök is lesz.

Hájat adhatott neki zsír helyett, könnyű volt kitalálni.

– Megáld téged az isten, Julikánk...

– Megáld, megáld, majd még meg is áld, más dolga sincs! Hol a kosarad?

– Jaj, Juli, a te jó szíved! – ez a másik hang is öregasszonyos volt. A nagymama hangja most valósággal a szidalmak durvaságával csattant:

– Fogd be a szád! Itt van, e! Kész, mehetsz.

– Szólhatok annak a szegény Rozinak? – mondta az idegen hang a nagyon-nagyon szegény öregasszonyok szokásos édeskedésével.

– Az egész telepet nem csődítenéd ide? Szólj, szólj, de még máma jöjjön, ne még egyszer várasson meg!

Mínél durvábban beszélt ő, az a másik hang annál alázatosabb lett:

– Amit te nekünk juttatsz, Julikánk... Amivel a te aranyos kezéd...

– Mi gondod rá, ha van? Van ezeknek!

Csend támadt. Aztán azon a kis madárhangján a csengő megint megpittyent. Piroska visszazaladt a konyhába. Olyan hirtelenséggel telepedett le az ebédre szánt rizs kiszemezéséhez, mintha bűnt követett volna el, mintha bűnt álcázna. De keze mozdulatlanul feküdt az asztalon. Szíve lázasan vert. Füle újra s újra felidézte azt a hideg, ellenséges hanghordozást, ahogy az öregasszony kimondta: van ezeknek!

Nem tudta, mit gondoljon. Meghallotta az öregasszony lépteit a folyosón. Gyorsabban járt, mint máskor. Mintha őután rohanna, őellen! Lépteiből is az a hideg ellenségesség érződött.

Az öregasszony valóban szokatlan fürgeséggel jött. Ahogy egy sarokfordulattal a konyhában termett, szoknyája úgy lebbent, akár a lányoké. De – dehogys jött ellenségesen! Arcán szelíd, szinte szemérmes mosoly, olyan fényes, aminőt Piroska csak azon a háztűznéző napon látott rajta, vagy tán akkor sem. Odapenderült az asztalhoz.

– Végezzünk gyorsan vele – mondta, s tíz ujja olyan szaporán kapkodta, pöckölte félre a rizsszemeket, akár egy szemfényvesztőé.

S Piroska még kevésbé tudta, mit gondoljon.

Nem szólt az urának. Figyelje meg az öregasszonyt, kémkedjen utána? Ettől visolygott. S mégis megtette, anélkül, hogy készült volna rá. Egy-két nap múlva ismét a konyhában érte a hússzék csengőjének szava. Nem mozdult. De úgy megmerevedett s úgy fülelt, hogy dobhártyáján vére lüktetését vélte hallani.

Egy kis idő múlva kinyílt az öregasszony kamrácskájának ajtaja; a folyosóra szolgált az is. Eltelt még valami idő. A mama a hússzék felé csoszogott.

Ő meg, Piroska, be gyorsan a söntésbe. Ki a bormérő asztal fiókját. Mennyi pénz van benne? Egy szempillantás alatt megoldvasta. Belökte a fiókot, illant vissza a konyhába, s egész valója megint a fülelés lett, akár egy tolvajé.

Az öregasszony megint a konyhába jött, megint mosolygósan, könnyedén; annak a nyugalmával, aki valami tehertől szabadult.

Piroska rögtön visszament a söntésbe. Megoldvasta a pénzt. Nem tett az öregasszony egy fillért sem a fiókba.

Talán a zsebében feledte?

Nem szaporodott a fiókban a pénz a következő napokon sem. Holott közben a mama kétszer-háromszor is nekifoháskodott a hússzék felé. Valósággal sóhajtozva, mintha vattára citálta volna a csengettyűnek az a szelíd hangadása.

Piroska végre mégis elszánta magát; megmondta Józsinak a tapasztaltakat. Telve volt izgalommal:

– Hát itt folyik el a kereset! Itt lyukas a zsákunk! Hitelbe prédálja, amihez mi is kölcsönpénzből jutunk!

Hitelbe? Piroska elakadt a szóban. Most riadt rá: hátha még csak nem is hitelbe folyik az a pazarlás, hanem ajándékba? A söntésablakon át látta egypárszor, kik-mik voltak a mama vásárlói, milyen esett népek ballagtak át a téren innen tőlük, a hússzék irányából menet.

Józi csak azt a szép, kényes száját húzogatta. Piros alsó ajaka a rendesnél jobban kiduzzadt, s mozdulatlanul is valamiféle fölényes fájdalmat sugárzott, anélkül, hogy gazdája tudott volna róla.

Piroska suttogva beszélt. A söntésben voltak; az öregasszony bármely pillanatban beléphetett. Józi fesztelenül felemelte hangját.

– Ugyan, ugyan! – mondta. Esze most igazán a vadászaton járt: éppen puskáját tisztította.

Oda sem figyelt, annyira abban a vélelemben volt, hogy mindez asszonyi dolog, következésképpen az asszonyok úgyis megoldják. A puskavesszővel végigtolt az üres csövön egy darabka szarvasbőrt. Benézett fél szemmel a csőbe, miközben másik szemét behunyta, s száját összecsucsorította.

– Beszélj hát vele – mondta ismét hangosan, ajka körül a gőg szándéktalan vonásával.

„Rám hárít mindent”, gondolta Piroska, s annak a dölyfös száznak láttán benne is felébredt a büszkeség.

Józi meg ráadásul még ezt mondta:

– Csak ne feledd ám, hogy itt minden az övé! Azt csinál itt, amit akar. A mi szavunk itt semmi.

– És ha azt herdálja, amit már mi szereztünk, amit mi szerzünk? – mondta Piroska keményen.

– Nem megy az olyan melegin – vetette oda Józsi, miközben a szarvasbőrt ismét végigtolta a csövön.

– De ingyen odaadni valamit! Ingyen! – mondta halkán, de olyan indulatban Piroska, hogy ki tudta volna kapni Józsi kezéből, a földhöz tudta volna vágni azt a puskát.

Mert azt persze mégsem tudta elhinni – képtelen volt elképzelni –, hogy a nagymama valóban ingyen mérte ki azokat a drága holmikat. De hát akkor mit kapott értük? Miért csinálta?

Sok beteg attól fogva érzi igazán a baját, hogy megmondják neki. Ilyesmi történt, hogy Piroska megtudta, mi is lehet a baj a jövedelem elmaradása körül. Attól fogva minden tünet egyenest katasztrófára mutatott. Egyik napról a másikra tönkremehetnek – Piroska ezt érezte.

De nem olyan fából faragták, mint aki hagyja magát – ez is kiderült most; ő maga is most ébredt rá; szinte kellemes volt éreznie, hogyan buzdul meg benne a kedv a küzdelemre.

Ösztöne azt súgta, legyen óvatos, várja ki a jó alkalmat.

Nem kellett sokat várnia. Az alkalom csaknem a kívánság pillanatában elkövetkezett, ezzel is példázva, mi mértékű lehetett a prédálás, és hogy csak a szemet kellett volna nyitva tartani: rég napvilágra került volna, mi folyik itten!

Bejött még aznap egy ősz sörényű, ismerősforma öregember. Úgy ismerősforma, hogy járt már itten, de nem Piroska beszélt vele. Most ő sietett elébe. Az öreg köszönt, és – tekintetét erre-arra vetve – az asszonyságot kérdezte. Máskor ilyen esetben Piroska rögtön kiáltotta a mamát, s már szaladt a konyhába, hogy munkájában felváltsa. Most ezt mondta:

– Mi tetszik? Én is megadhatom.

– Véle van szólásom – mondta az öreg. Előrelépett, s ugyanakkor hirtelen felmagsodott. Mellét közben kidüllesztette, s fejét az égre szegte, akár egy vigyázba merevedő újonc.

Falába volt, azt húzta maga alá.

Ijesztő volt. Ruházata sem bizalomkeltő. De kabátja zsebében árulkodón és megnyugtatón dudorodott a pálinkás üveg. Piroska végignézte, s indult a folyosónak. De az ajtóban támadt egy gondolata. Fölpillantott az italos polcra, arra a lapos ötliteresre, amelyből a törkölyt szokták decizni.

– Kedves anyám, keresik – mondta a konyhában. Az öregasszony arca egyszeriben keservesre változott. Kelletlenül indult a söntés felé. Piroska meg bement az ő kis lakószobájukba; ablaka ennek is a térre nyílt.

Ahogy az ablakon át annak az öregnek sánta elbandukolását nézte, már bizonyos volt benne: persze hogy nem először, de nem is másodszor látja a ház körül azt az úszóformán le-föl billenő hátat.

Ment rögtön a söntésbe. Nem teketóriázott.

– Reggel itt voltak megint az adóval – mondta, s igazat mondott –, a fiókba tette kedves anyám a pénzt?

S nyitotta, húzta ki a fiókot.

Az öregasszony többről felelt, mint amennyiről kérdezték:

– Nem vitt el az az öreg Benke semmit innen italt.

De abban a téglalakú fehér üvegben még mindig himbálózott a szesz. Az öregasszony követte Piroska tekintetét, s egy pillanatra az ő szeme is megállapodott az üvegen.

Arcáról lement a derű maradéka is. Szoknyája nem csapódott olyan fiatalosan, ahogy hirtelen kifordult a söntésből.

„Miért haragszik ránk?” – volt első gondolata Piroskának, amikor egyedül maradt. „Miért akart ártani?”

– Miért csinálhatta? – kérdezte este férjétől, miután elmondta a történeteket neki.

Józsi kelletlenül hallgatta. Csak a vége felé engedett fel.

– Csinálta; akármiért csinálta, a fontos, hogy ezután már nem csinálja!

Beszédesen föllélegzett; hogy lám, csak túlestünk rajta. Kár volt előre aggságoskodni.

Azt hitték, ez a kis figyelmeztetés észre térítette a mamát öreges könnyelműsködéséből.

Csalódtak.

Az öregasszony egyik napról a másikra megváltozott. Azelőtt ha csak tehette, hatalmába kerítette a tűzhelyet; oly odaadó buzgalomban forgott előtte, akár a pap az oltár előtt, egy-egy ritka szóval dirigálva a hegyes orrú kis Annust, minisztránsát. Munka nélkül is óraszámra elült a délelőtti hagymaszagú, délután mosogatólé-szagú konyhában.

Most nem lelte helyét. Folyosóra ki, ivóba, söntésbe, szobákba be szünetlenül. Látnivaló volt, a térre nyíló ablakokat kerülgeti, de úgy, észre ne vegyék. Távolról pillantgatott ki rajtuk. Lábujjhegyre állt. Azon volt, hogy az ő vevői a hússzékben találják.

Ha a csengő pöccenése a ház messzibb résziben érte, felütötte fejét, fülelt. Azelőtt úgy mozdult a finom érchangra, mintha kényszernek engedett volna. Most surrant, mint a gyík.

Mintha Piroska nem kapta volna rajta. Elfeledte? Úgy látszott, eszének csak egyik felével feledte el. Óvatos volt.

Piroska is.

A két asszonynak állandóan egymáson volt a szeme. Mentükben hátra-hátranéztek; félig nyílt ajtó mögül lestek egymás után. Ha váratlanul összetalálkoztak, zavartan félrenéztek. Méltatlan és ostoba komédia volt, akár valami ócska színjátékban.

Az öregasszony valóban kedvére szétverhette volna a vagyonát; estéről reggelre elküldhette volna a fiatalokat. Senki, semmi nem vethetett volna gátat elébe; ha csak a világ véleménye nem, hogy a rokokó pártolni, a vagyont őrizni illik.

Mit akart, mire készült? Nem lehetett kifürkészni.

Sunyi lett, alakoskodó.

Rákuporodott a támlátlan konyhaszékre, ölébe könyvet fogott. Megszokott testtartása volt ez; sokat olvasott; igazán pihenni világeletében csak olvasva tudott. De most nem olvasott, jóllehet vastag üvegű, drótkeretes szemüvegét is föllillesztette. Tekintetét ide-oda jártatta, a szemüveg fölött s mellett kémlelt ki olyanformán, mintha a kerek, nagy lencsék fedezékül szolgáltak volna. Holott a régimódi pápaszem nagy ablakai szemét nemcsak hogy nem rejtették el, hanem éppenséggel öklömnnyire nagyították, pilláit, ráncait gyufaszál vastagságúra növelték.

Meg lehetett szánni; leleplezettségében oly gyermekies volt, oly nevetséges.

De aztán egyszerre csak eltűnt helyéről. Piroska megállt munkájában, fülét hegyezte. Jól lehetett hallani: a nyanya szaladt valahol a házban. A folyosón valóban úgy villant át, akár az út egyik széléről a másikra az ürge. Piroskát félig az aggodalom készítette rá,

amikor először utánalopakodott. A mama a hússzékbe osont. Kapkodva összecsomagolt valamit. Ha neszt fogott, ijedtében s füleltében összehúzódkodott, kezét keblére szorította.

Amikor kijött, keze a köténye alatt volt. Nyilván ott szorongatta a csomagot is. Ahány ablak előtt elment, kikémlelt rajta.

Dehogyan volt már hitelről szó. Ajándékokat osztogatott.

Piroska szégyenletesnek érezte a dolgot, titkolnivalónak. De az orvos faggatására, hogy mitől oly nyugtalan, oly megviselt, egyszerre kitört, s neki – egy-két szóval – elmondta. Azt hitte, az orvos mindenre tud medicinát.

– A sajátját lopkodni! Ki érti ezt?

Ángyán nagy szemet meresztett.

– Osztogatja a zsírt? Teljesen ingyen?!

– Igen!

– Bárkinek, aki csak bejön? Ingyen?

– Hogy mindenkinek-e, nem tudom. De osztogatja, méretlenül!

Ángyánnak csak nem ment a fejébe. De az ő arcára nem felháborodás ült ki, hanem vidámság. Lám, ő is nevetségesnek találja! Ámbár ő mindenben rögtön a kifigurázni-valót keresi azzal a ravaszdi tekintetével.

– Csak úgy odaadta a zsírt? Azt a drága szalonnát?

Az ember lánya még arra is gondolhatott, talán csak gúnyolódik.

Nem csak zsírról volt szó. Mondott Piroska egyebet is.

Maradt az öregasszony megboldogult férje után egy szép prémsapka. Olyan finom holmi volt, Józsi nem is gondolt rá, hogy esős, havas újtaira föltegye, azazhogy elkérje magának. Nyilvánvalónak tetszett, hogy őrá száll az is. A sapka egy nap kint az udvaron tűnt fel, Annuska különös szokású udvarlójának, Gyurinak a fején. Egész télen gondosan megkímélték, s most ott csapta a kora tavaszi eső az ólak körül! Egy nap alatt csupa pókháló lett. Vitte Gyuri padlásra, pincébe, be a disznóaklokba, mindenüvé. A mama nekiadta, örökbe!

Ángyán tudta, hogy Gyuri ingyen tesz-vesz a ház körül. Így szólt:

– Mért ne adhatta neki? Ebben igazán semmi furcsaság. Bizonyosan fizetségül szánta!

– Azt a templomjárásra való szép sapkát? Gyurinak?

– Láttá, hogy annak van szüksége rá! Füle fagyott abban az elnyútt sityakjában!

– Gyurinak? Azt a vadmacskaprém sapkát?!

Ángyán a fiatalasszony felhevült arcát vizsgálta. Milyen tiszta, üde pillantása volt ennek az asszonynak, amikor megjelent ebben a házban. Tekintete most dúlt volt, majdnem gonosz. A virágoskertet mintha gaz verte volna fel; mintha kiszáradna, felcserepedne. Elsivárosodás fenyegeti ezt a lelket, gondolta Ángyán; szik veszi körül.

Ángyánban megvolt a jó orvosoknak az a tulajdonsága, hogy bárhol bármi formában találkozott szenvedéssel, izgalom fogta el, a segíthetnének az a kellemes-kellemetlen nyugtalansága, amelyből megállapítása szerint – ő aztán kielemezte magát! – nem hiányzott némi büntudat sem. Minden előért felelősséget érzett! („Úgy, ahogy feleskettek rá!”)

Átnyúlt az asztalon, hüvelykét Piroska pulzusára nyomta. Belebámult a levegőbe, aztán azzal a hirtelenséggel, ahogy csak fiatal orvosok tudnak ötletük megvalósításába fogni, az ülő asszony elé állt, Piroska arcát két tenyerébe vette, készen arra, hogy ezúttal a szemhéj belső felét, a szemüregét, a szemideg működését is megvizsgálja.

– Pista, kérlek! Kedves doktor!

A kaszinó asztalától már másodszer szólították. A társaság mostanában minden este teljes számban együtt volt. Sőt hívtak maguk közé „idegeneket” is, sutba dobva vagy legalább felfüggesztve a Casino íratlan szabályait. Hévvél folyt a tanácskozás, még mindig a leveleoktatásról. Megtörtént az első döntő fordulat! – a legeslegújabb értesülés szerint. Az illetmény megállapítása, sőt a kinevezés a községtanáctól fog függni – részben vagy egészben! Szava mindenképpen lesz: Zsigó Albert, a segédjegyző házigazdája nyilván ennek köszönheti, hogy polgár létére itt koccintgathat az urakkal. A pályázathoz mellékelni kell orvosi véleményt is, sőt valószínű, hogy a hatósági orvost külön is véleményeztetik a pályázók testi alkalmasságáról! Ángyán tudta ezt, ezért nem sietett eleget tenni a barátságos szólítgatásoknak.

Nézte közelről Piroska vonásait. A kerek arc, amely nem is rég oly melegen süttött, akár a tányérvirág, megszürkült; egészségtelen kis pörsenéssel volt megszórva. A szájszél száraz volt, cserepes. Tekintetük találkozott.

Hirtelen elengedte az arcot. Valósággal megijedt. Az a bolond gondolata támadt, hogy azt a romló, azt a finomságát veszítő száját megcsókolja.

Tekintetük még egymásban volt. Piroska megszólalt:

– Előlünk adta oda azt a sapkát! Mi történik velünk, ha így folytatja? Semmink sem marad!

A homályos terem másik fényközpontjából ismét jöttek a kiáltások:

– Doktorunk! Tanácsodra van szükség. Sürgősen!

Odament. Nemigen szokott inni, de most egy hajtásra kihúzta az elébe tolt poharat. Ki tudott volna inni még egygel.

8

Ángyán doktor még annak idején, még nagy reményekkel kecsegtető tanársegédeskedésének első s egyúttal utolsó esztendeje végén abban a kitüntetésben részesült, hogy klinikai főnöke, a hírneves professzor órá bízta: helyettesítse magánrendelőjében szabadsága alatt. Ángyán doktor, aki – állandó lelkesége következtében – koránál is fiatalabbnak látszott, komolyan vette hivatását. Nekifeküdt a feladatnak.

Nem vívta ki az országos tekintély elismerését.

Az egyik új beteg közismerten gazdag család nevét viselte. Vasszilánk ment a szemébe.

Ángyán – összeszedve képességét – másfél óra alatt elhárította a nem jelentéktelen veszedelmet. Mágnessel vette ki a szilánkot. Büszke volt munkájára.

Visszatérte után a professzor, áttekintve a rendelői naplót, megállt ujjával az előkelő névnél. Ángyán elmondta az esetet.

A prof bosszúsán dörmögött. A tekintélynek azt a csúcsát közelítette, ahol a zsémbes nagyságok minden gondolatukat kidohogják.

– Egy ülés alatt kivette? Elengedte? Legalább öt kezelésre iderendelhette volna! Szlavónia minden erdeje az övék!

És megmondta pontosan, mekkora összeget emelt ki zsebéből Ángyán azzal az elszalasztott öt rendeléssel.

Ángyán – hanyatt bukfacezve a felhőkből – olyasmit dadogott, nem tudhatta, a család gazdag ágához tartozott-e a balul járt.

– Nem tudhatta? Hát mit tud maga? Hogy akar maga jó orvos lenni? Ha egyszer idejött, ha *hozzám* jött, a gazdag ághoz tartozott.

Csak nem csitult el. Néhány perc múlva újakezdte.

– Aki pedig hozzám jön, az fizessen! Hogyisne. Nekem ingyen adják ezt?

És – már fújva és vörösen – kört rajzolt a csillogó berendezésre, majd egy tágabb kört a kinti, pompázatos várószobák felé.

Ángyán úgy ért a mélybe, hogy egy-két dolog összetört benne. Sose heverte ki. Talpra állt, de nem arra a hajdani biztos és fürge léptű talpára többé. Heveny fertőzősként öntötte el a kétely.

Nem jó emberöltőt választott. Az orvosi hivatás – némi késéssel a többi után – Európaszerte akkor ért lejtőre. Nem állt meg rajta – egymagában hogy is állhatott volna meg, amikor már minden javában csúszott? A kezdet tétozáása, sőt ellenállása után a zuhanás sok helyt lavinaszerű volt. Az ifjú Ángyán, annak a bárgyú elmejátéknak hatása alatt, hogy a kivétel erősíti a szabályt, a riasztó tüneteket sorra kivételnek tekintette.

Az orvosnövendékeknek jó fele már az egyetemen olyanformán álmodta meg rendelőjét, úgy helyezte el – forgalmas központban, jómódú negyedben –, akár a kereskedő fia azt az üzlethelyiséget, amelyet majd a papa nyit neki. Példaképeiket, a nagy gyógyszerokat aszerint értékelték, milyen nagy volt a jövedelmük. Fő céljukhoz – hogy a társadalomban érvényesüljenek – a rövidebb, ideillő szóval: a kevésbé költséges utat választották. Már a diploma megszerzése előtt úgy fontoskodtak, úgy nagyképűsködtek, főleg persze a betegek előtt, úgy fitogtatták mesterségük külső ismérveit, mintha színpadon alakították volna önmagukat. Akkor, amikor a világ menete már a papokat is a racionalizmus felé szorította, ők olyanok lettek, mint hajdanában a papok: rejtelmeskedők, egy időben erélyesek és kenetteljesek. S persze rengeteget hazudtak – mit is tehettek mást? Az emberek nem tudták elviselni a halált: nem tudtak meghalni, nem értettek a halálhoz; ha ennek csak lehetősége meglebbent előttük, összeomlottak, mint a rongy. Bár nem értették, miért élnek, egyetlen kincsük a puszta élet volt, s egyetlen félelmük az éppoly felderítetlen halál; „minden” pénzt megadtak volna, hogy eltávolítsák. Voltaképpen ők fejlesztették ki az orvosokban egyidejűleg a sámáni dölyföt és a polgári nyereszkesedés vágját.

Voltak persze még a hivatásnak is megszállottjai. Ángyán egy ilyen orvos hatására választotta ezt a pályát. Ez a példakép a saját nagybátyja volt; már nem élt. Ángyánra nézve a lehető legveszedelmesebb korban halt meg: akkor, amikor Ángyán tizenhatodik éve körül járt. A példaképből örökre tündöklő, örökre megcáfolhatatlan eszménykép lett. A nagybácsi nem volt vérrokon. Ángyán édesanyja húgának volt a férje. Feleségével úgy ismerkedett meg, hogy az a betege volt – már akkor súlyos tüdőbajos. A családban szentnek kijáró legendák kerengtek arról, hogy Károly bácsi miért is vette el a szegény sorsú, a még csak különösen szépnek sem mondható Mili nénit, aki mellesleg túlélte férjét.

„Az kellett a természetének, azért vette el” – gondolta nagy okosan az ifjú Ángyán. Eszményképe legendáit olyanképpen próbálta megmagyarázni, mint a vallás és a természettudomány közt ingadozó diákok a hitvallók viselkedését. Tudta, hogy nagybátyja hatása alatt áll, s ezt a hatást nem azért akarta tudatosítani, hogy megszabaduljon tőle. Azért, hogy méltóan kövesse, világító fénynek használhassa, oly tárgyilagosan, mint egy viharlámpát.

Ha nem hiszi magát ily lámpa birtokosának, tán sose merészkedik azokra a mélybe vezető, a társadalomismeret és önismeret mélyeibe vezető utakra, amelyekre ifjan csaknem mindenki rátéved, de amelyekről az első fordulók után társai közül mégis oly sokan visszafordulnak. Abból a mélységből, amelybe a nagy tanárral tett tapasztalata után, hogy úgy mondjuk, lámpástul zuhant, úgy igyekezett kikerülni, hogy eltökélte: török-szakad,

csak az „igazság”-ra néz. Magának is bevallja, másnak is kimondja. Hónapokig úgy érezte, hogy a Gaurizankárnál üdítőbb magasságban sétafikál. Aztán megint lezuhant, és újra lezuhant, és ismét csak lezuhant. Most már komoly zúzódásokat szenvedett.

Első falusi állomása nem Menyőd volt. Ide már, mondhatni, halottaiból ébredve érkezett. (Annyiszor vallotta erkölcsi hullának magát.) Amikor megpillantotta a falut, szinte fogadalomként tökéltte el: semmi kísérlet többé! Se népgondozóra, se kötelező játékosra, se felvilágosító előadásra! Elég a keserű tapasztalatokból!

De életereje csak nem tört meg. Aztán Menyődön is volt „probléma”, de még mennyi volt. A problémák valósággal utanasompolyogtak, úgy környékeztek meg, s nem eredménytelenül. A tapasztalatokkal úgy van az ember, hogy minél mélyebbre zuhan bennük, annál magasabban kell újrakezdenie. Az életkedve Ángyánt ismét fölfelé vitte, ösztöne ugyanakkor arra figyelmeztette: fönt baj várja, újabb zuhanás. Ment, de közben meg is állt volna. Örökölt jókedvűségének új eleme támadt: az öngúny.

„Olyan leszek, mint a többi ember!” – gondolta, de olyanformán, mintha ezzel csínyre készült volna. Azzal szórakozott, mi mindent tud elkövetni a „rendes emberek” dolgaiból úgy, hogy bíráló képességét megtartsa.

Sok minden sikerült neki. Kártyázott, akár az intelligencia többi tagja. Szoktatta magát az alkoholhoz. Vadásztársaság? Belépett. Érdeklődéssel hallgatta a helyi pletykákat.

Egykor – még vak korában, ahogy a döntő felfedezés előtti idejét elkeresztelte – hevesen udvarolt egy diáklánynak: hevesen, de számot vetve felelősségével, vagyis komolyan. Első szirmai hulltával a lány olyan szabályszerű úrinővé kezdett kibontakozni, hogy Ángyánban meg-meghűlt a vér, hovatovább az úgynevezett forró pillanatokban is. Születésénél fogva hú természet volt, azt hitte, szerelme így is a lányhoz láncolja, s már-már élethossziglani tragédiára köpte a markát. Nem lett tragédia. A lány az első összekoccanások után lemondott arról, hogy Ángyánból olyanféle lényt neveljen, aminőt a férfiszabásminták s a polgári színművek előre rajzoltak. Ángyán meg, ahogy az ilyen belső teher hirtelen ledobása után történni szokott, szabadjukra engedte vonzalmait, illetve csak most kezdte felismerni vonzalmait természetét. Fejcsóválva ébredt rá: mintha e hajlamait is nagybátyjától örökölte volna; attól, akihez semmi vérségi kapocs, semmi átörökösítő fonal nem fűzte! „Úgy látszik, hajlamaimat is magam választom.”

„Szabad vagyok” – mondogatta, ha megállapíthatta: hetek óta nem gyötri egy-egy régi probléma. Élményeit, múltját mindenkinek könnyedén el tudta mondani. Séta közben egyszer a papnak azt fejtette ki: akkor lesz tökéletesen szabad, ha úgy lesz képes élni – ha kell, olyan célokért is –, mint egykori oktatómestere, a nagy prof. „Ez is még a szabad akarat területe!” De amikor a pap erre csak nevetett, ő ezt tette hozzá: „De hát mi is az effajta szabadság? Mi az igazibb szabadság? Ha lelkiismeretünk nyűgeitől szabadulunk meg? Vagy ha azoktól a külső okoktól, amelyek lelkiismeretünket felkeltik?”

A Menyőd fölött húzóóó erdők gyermekkorára emlékeztették. Része volt ennek is abban, hogy annyi zaklatott helyváltoztatás után Menyődön végül úgy érezte, meg tud állapodni. A fővárosba még mindig visszamehetett volna – így magát holmi önkéntes száműzöttnek tekinthette; ellenálló ereje persze ettől is növekedett. Néha azt kívánta, bár még istenhátamegettebb helyen verne gyökeret. Terveket szőtt: hogyan is fog „megérni”. Vagyis ifjúkori naivitása – dicséretére mondjuk – szabályszerű férfikori naivitássá volt átalakulóban.

Ebből származott az a képessége is, hogy tudott harmincéves fővel filozófusokat olvasni, elmélyülten, nem vigaszt, hanem még mindig tanulnivalót keresve. Ilyen olvasá-

sokra alig van alkalmasabb hely egy falusi térre néző iparosház ablakmélyedésénél. Egy igen üdvösen hódító szokásként Menyődön vasárnap délutánonként a betegek szüneteltették a halálfélelmet. Ángyán háborítatlanul ült az ablakban. Be-becsukta könyvét. Tengerfenéken érezte magát. Búvárharang kémlelőjén át figyelte a hullóket. Olvasott egy lapot, aztán megint: egy Zénon őselményével csodálkozott el embertársai szívós életrealitásán. Milyen határozott célismerettel igyekeztek valahova, milyen tartalmas sietséggel kerülték ki s előzték meg egymást, milyen fontos volt nekik valami, Menyődön! Mintha csak Pesten haladtak volna, a Rákóczi út és a Körút sarkán, vagy Párisban, az Opera téren, vagy Rómában, vagy Stockholmban! Az élőlények láthatóan mindenütt halálosan komolyan vették magukat. Feltűnt: felvonult, majd elvonult a patikusné. Aztán ezúttal is a főjegyző, pusztá járásán meglátszott, hogy szeret az utcán mutatkozni, szereti újra meg újra végigróni a gondjaira, a bölcsességére bízott községet. Ángyánnak volt módja megfigyelni teremtménytársait Rómában, Párisban, sőt Stockholmban is. Sehoh sem hatottak oly valóságosaknak, mint ebből az ablakból nézve, mint Menyődön. Egyszerű a magyarázat; itt szem előtt voltak, majdnemhogymikroszkóp alatt. Városban még barátaival is csak futó ismeretségben lehet az ember. Alig kezdesz figyelni valakit, fogja magát, s három hatosért tíz kilométerre villamosozik tőled, a folyó túlsó partjára. Menyődről nem szökhettek meg a *probandusok*; össze voltak zárva, mint egy bacilustenyészetben.

Jó orvos volt elsősorban azért, mert nem volt berúgva a mesterségétől; nem fontoskodott. Sőt, olyan jó orvos volt, hogy a mesterségbeli részt csaknem megvetette; nem a szerektől várt eredményt és csodát, hanem a betegetktől. Rá tudta venni őket, hogy hogy segítsék megtalálni a betegségükből kivezető utat.

Fütyülni a tekintélyre? Erre Menyődön is csúfosan ráfizetett volna, ha véletlenül nem akad valaki, aki szolgáltatja helyette a sikeres működéséhez szükséges fontoskodást és körülményeskedést, egyszóval mindazt a tiszteletgerjesztő hókuszpókuszt, amelyet abban az időben valósággal elvártak az orvostól, s amely nem egy esetben tényleges része volt nemcsak a gyógyításnak, hanem a gyógyulásnak is. Ez hatott a lélekre.

Háziasszonyában lelta meg ezt a segítséget Ángyán, tudta nélkül.

Egy volt kalaposmesternél kapott lakást a tér alsó részén, ott, ahol az utca a völgy irányában kifolyt a térről. Rendelőjének a hajdani műhelyt rendezte be, amelyben Herpay bácsi a kalapokat kallolta vagy harminc éven át. Még mértékre dolgozott. Amikor ezt a „tisztes” ipart is megölte a verseny, Herpay bácsi nem alakult át kereskedővé, nem „süllyedt oda, hogy gyári vacakot sózzon azokra a régi jó vevőire”; inkább szöllejét kapálgatta. Szépecskén éldegélhettek volna azokból a szerető juttatásokból, amelyekkel pesti munkásokhoz férjezett három lányuk segítgette őket, ha ettől a rendszeres támogatástól nem szabadította volna meg őket éppoly rendszeresen egyetlen fiuk, aki ugyan-csak Pesten alapított családot, de mint hivatalnok. Most, családapa korában is éppúgy elvárta a hazai csomagokat, akár diákkora idején; sőt, most négyszer annyit várt el, mert most negyedmagával – feleségével s két gyermekével együtt – kellett azt a „jobb” életet élnie, ami felé gondos szülei annak idején elindították. Ángyán ennek az öreg házaspárnak köszönhette függetlenségét. A lakásért nevetségesen keveset fizetett. Az idős szülők egészségéért folyton aggodalmaskodó lányok még maguk fizettek volna azért, hogy az öregek közelében ilyen igazán valólagos háziorvost tudhattak! De Herpay néni csak esztendeire nézve volt öreg. A gyerekek kiházásítása után örült, hogy akad még valaki, akire moshat, vasalhat és zsörtölődhet a rendszertelen alvás meg evés miatt.

A megállapodás szerint csak reggelit kellett volna adnia. Ki nem fogyott a tukmálásból. Ángyán, mint a legtöbb önzetlen ember, anyagiakban egyben rendetlen is volt; engedett a gondoskodásnak. Hamarosan csaknem vagyonközösségben élt az öregekkel. Mivel hálálhatta meg ezt Herpay néni? Még beljebb nyomult Ángyán életébe. Az orvos távollétében ő fogadta az érdeklődőket, ő számolt be az üzenetekről; ha hirtelenében segítő kéz kellett, ő forralt vizet, ő tartotta a vödört az öklendező beteg elé. Ángyán egyszerre csak azon vette észre magát, hogy egy személyben olyan titkára, asszisztense, gazdaságvezetője van, aminőt öreg és bölcs kórházi orvosok szoktak maguknak kinevelni egy-egy korukbeli, vihar állta ápolónóból. Aztán azon vette észre magát, hogy ilyen szavakat hall a várakozóul használt konyhából, ahol Herpay néni most már rendszeresen fogadta és búcsúztatta a betegeket: Szerencse, hogy nem egy fél nappal később jött ide ezzel! A doktor úr még nem nyilatkozhat, mert a tünetek csak most alakulnak. Tessék megnyugodni, pontosan előre látható volt; az lett volna baj, ha nem gennyesedik! Ha szigorúan be tetszik tartani a rendelkezést, garantálni lehet... Egyszóval mindazokat a mondatokat, amelyeket az imént tekintélyteremtőknek nevezünk. Ángyán mosolygott, mert Herpay néninek a hanglejtése is olyan volt, olyan anyáskodóan fölényes, akár egy-egy pesti fehér köpenyes hatalmasságé. El-elhatározta, leszoktatja. Ehelyett lovat adott alá. Beteglátogató körútjai előtt egyre több utasítást s üzenetet bízott rá az esetleg jelentkezők dolgában. „Ha elfogja a láz, csavarják vizes lepedőbe. Egy kis vérzéstől ne ijedjenek meg. Ha nem áll el a fájás, itt van ez a por, adják be neki egy kis vízzel.” Mindezt Herpay néni körülményesebben, de nemegyszer bizony – el kell ismerni – hatásosabban közvetítette. S így volt ez jó; kiegészítették egymást.

Járt persze kárral is ez a vidéki életmód Ángyán szellemi alakulására. Egykönvű ember lett. Ha a véletlen Pestre vetette, elnézelődött a Váci utcai, a Vörösmarty téri könyvkereskedésben. Mert vidéken élt, épp azért nem akart kiszakadni az „európai áramlatok”-ból. Olyanformán lett egykönvű ember, hogy egy-egy kiválasztott és hazavitt könyvön esztendőszámra rágódott. Nem olvasván mást, bírálat nélkül, szinte saját tudata nélkül öltözött be egy-egy író eszméjébe. Addig hordta, mint a ruháit: míg le nem szakadt róla.

Ezek a pesti utak arra is jók voltak, hogy a Pestre vágyódás utolsó szikráit is megölje magában; hogy újra és újra elhökkenjen a „Duna-parti metropolis” rikító-bűzlő provincializmusától. Mitől lesz egy hely provinciális? Lakosai önelégültségétől, attól a hiedelmétől, hogy az a hely a világ közepe, vagyis a pöffeszkedő butaságtól. Így mérve, az egész város, az egész ország egy óriási Muca volt. Akkor már jobb számot vetni azzal, hogy az ember „távol” él; jobb tudatosítani Mucsát.

Persze ez nem volt vigasz az élet egyhangúsága, az egész élet, sőt az egész lét értelmetlensége ellen. Mintha az igazi való homályos üvegen derengett volna át hozzá. Hallott kommunistákról; hallott hősookról, eszmék vértanúiról, de ezek is „távol” voltak.

Néha eseményeket akart gyártani nem a falu, hanem az általa „ismert” (– mit ismerhetünk meg?! –) világ egyhangúsága, fullasztó szürkesége ellen. Legalább emlékek legyenek! Elgondolta: kimegy az utcára, és az első embert, akivel találkozik, arcul vágja. A kihallgatáson, a bíróságon megtagad minden magyarázatot. Majd ha fagy! Majd ha valaki neki is megmagyarázza ezt a világot. Esetleg, ha nagyon unszolják, akkor – miután tisztelettudóan az emelvényhez járult – magát az elnököt is nyakon teremti. Menynyi mozgás, esemény, következmény, mennyi összefüggés egyszeriben a semmiből, az ő pusztá akaratából! A világ csak az ilyen lökésre fordul felénk s mutatkozik meg, csak tette felel, tettből ért. Végeredményben az emberek, még az áldozatok is megköszön-

hetnék. Lenne mit emlegetniök tíz év múlva is. Élnének! Érzékelnék az időt! Legalább ezzel kapcsolatban eszükbe villanna, hogy ki lehet törni.

Ángyán nem vágott nyakon senkit, sőt – ismerőssel, ismeretlennel egyaránt – már-már túlzottan udvarias volt. Nem tört ki tettben semmiféleben. Nyilván ehelyett írt hébe-hóba, az irodalmi érvényesülés legparányibb gondolata nélkül, mert hisz világosan látta ihlete eredetét; ritka dolog, de saját magára is tudta alkalmazni ismereteit az emberi természetről.

Idéztünk verses alkotásaiból. Van módunk nyújtani regényszemelvényt prózai műveiből is.

„A modell, akiről a festő a király méltóságos testtartását megfesti, öreg söprűnyélre támaszkodik; a patikusné, aki disznóöléskor maga vezeti a hurkatöltő csövérről letekeredő hurkát (egy kötőtűvel állandóan böködvé), mihelyt kilép az utcára, ilyenformán ölti fel királynői testtartását. Rendes háziruhájában vonul a piacra, de aki látja, annak hiányérzete támad. Etuska elvonulása uszályt érzékeltet, az uszály végén két apródot, az apródok mögött fesztes testőrséget, díszlovasokat, egy egész hódoló országot! Karján ott a szatyor – de vajon mit is helyettesít? Aranyjogart? Királyi élettárs Etuska karjába fűzött karját? A menyődiek rálátják Etuskára ezeket a kellékeket, Etuska nem úgy vonul itt, mint az a bizonyos meztelen király; Etuska olyan tökéletes grande dame, amilyennek a grande dame-ok is csak álmodni tudják magukat. Ezt a méltóságot Etuska épp azért hordja ilyen büszkén és állhatatosan, mert nem úgy örökölte – apja egyszerű botos ispán –, hanem úgy csinálta magának, olyanforma leleménnyel és tanulékonysággal, ahogy most már a ruháit is maga varrja. Társadalmi helyét jelzi ezzel, és azt az igényét, hogy még külön helyekre is számot tart. Férje s gyerekei közt s köztünk, bizalmasabb ismerősei közt a hajdani ispánlány egyidejűleg vaskos és kedves természetét engedi ki magából; ott azzal hódít. Idegenek előtt – akik ellenségei is lehetnek – egyetlen lépésével ki tudja fejezni a keménységet, hogy meg se kíséreljék visszakényszeríteni oda, ahonnan kikerült, s a harciasságot, hogy még előbbre jusson, most már gyermekeivel együtt. Az arcisme – az arcizmok mozgásának megfigyelése – már tudomány. Az emberek járásának egy kis megfigyeléséből éppoly tudományt lehetne csinálni, Menyődön persze.”

Még egy idézet:

„Herpay néni mai dödögéséből: Ez az Igrezné csak ájtatos koldusnak ad krajcárt vagy levest. Csak olyannak, aki bizonyosan a mennyországba megy, akit majd tanúnak állíthat! Nem bízik az isten kretájában.”

9

Piroska maga mellé vonta Józsit az ablakhoz.

– Kicsoda az ott?

– Hol?

– Ott a kőkatona mellett. Az a nagyobbik! Az a rongycsomó!

– Ott a szobornál?

A piactér közepén hősi emlékmű gyanánt cementtalapzaton cementből öntött különös harcos állt, olyanformán, mint a díjbirkózók a fényképész előtt; mellkasát páncéling fedte, delnőiesen vékony derekáról magyar gatya csüngött. Aki falubeli ránézett, először is arra gondolt, hogy a behemót izomtömeg – bármily hihetetlennek tetszett – a törekeny kis jegyzőné alkotása, műkedvelő szobrászati remeke volt. Ha fújt a szél, a piac szemete a talapzat elé gyűlt, a téren lézengők pedig oldalához vagy mögéje húzódtak.

A talapzat mellett az az ember most megmozdult.

– Az, az a sánta! – kiáltotta Piroska izgatottan.

Az utóbbi időben valósággal ráragadt, hogy folyton az ablakot lesse. Ha a téren valahol egy rossz ruhájú ember vagy asszony megállt, Piroska már tudta: annak valamiképp az ő házukkal lesz dolga.

Józsi nem sietett a válasszal. Megvolt az a rossz szokása, hogy sürgethették, mindig talált magának valami mihaszna tennivalót. Most az ablak tükrössé vált üvegében hajvlasztékát tökéletesítgette; néhány szálát az egyik oldalról a másikra rendezett. Végre ismét odahajolt, ahol Piroska félrehúzta a függönyt.

– Az? Az az öreg Benke!

– Miféle Benke?

– Az öreg Tálós! Aki a summások szamarasa szok lenni, a lajttal. A vízhordójuk.

– S ki az? Mi az?

– Féllábú – mondta Józsi visszaegyenesezve foglalatosságához.

– Koldus?

– Amikor. Volt az már becsukva is.

– S az az asszony? Meg az a másik két ember?

– Az? Talán a Kuka Teri. Csókási. Az lesz a másik kettő is, így pofára nézve. Csókási. Csókavári – mondta Józsi, és nevetett.

– Kik azok a Csókásiak?

– Az nem név – mondta Józsi akadozva, mert a választékot most a két tenyere élével húzogatta és ütögette kétfelé –, hanem csak egy helynek a neve.

– Miféle helynek?

– Ahol a putrik vannak.

– Pudrik?

Azt hitte, kutyák; úgy értette.

– Putrik! Partba vajt házak. Magos partfal aljába vannak csinálva, mint a pincék, csakhogy nem pincék, hanem konyhák meg szobák – mondta Józsi, amiközben végignyalta tenyere élét, hogy lesimítsa kupáján a még kamaszosan ágaskodó gácsérfarkat.

Hogy mi a putri, azt Piroska is tudta.

– A partban fönt meg csókák vannak. Lukban azok is. A maguk házában ők is! – tette hozzá Józsi, és megint nevetett.

– Kik-mik azok a csókásiak?

– Honnan tudjam? – nézett most Józsi csodálkozva a feleségére.

– És az az öreg Tálós?...

– Csókási! Az ott a vezér!

– Vezér?

– Csókabíró! – hahotázott Józsi, de csak egy pillanatra, mert most valami kaparnivalót talált az arcán. Közel hajolt az üveghez, száját O alakúra tátva körmölt valamit orra tövében.

– Hol az a Csókás? – kérdezte Piroska, visszafojtott ingerültséggel e miatt a babrálás miatt.

Józsi anélkül, hogy az ablaktól elfordult volna, fél kezét feje fölé emelte, s három bizonytalan legyintést végzett, hogy arra, azon túl meg annál is messzebb! Tátott szájával nem tudott hangot adni.

Piroska megnézte oldalvást a férjét. Mintha csak most ébredzene, ki felesége lett.

– Maga nem is járt ott?

A fej fölé lökött tenyér, csak csuklóban hajladozva, most azt legyintgette, hogy régen, nagyon régen, hajjaj!

Ezekkel a piaci állongókkal susmotolt össze az öregasszony, ezek a jó ég tudja honnan előbújt aljanépek voltak a védencei, a barátai. Neki, akinek neve márványkőbe aranyozva ott csillogott a templomban, egy keze kulcsoló, égbe tekintő szép Mária-szobor alján: Emeltette Kéri József hites társával, Gyimóti Juliannával! Akinek abban a templomban jeles, külön ülőhelye is volt, egy vonalban a tanítók padjával.

De hányszor is ment át a templomba a mama Piroska ittléte óta? Egyszer sem, Piroska egyetlen esetre sem emlékezett. Isten helyett ezek felé fordult a lelke, ezek felé a...

Olyan rongyosak voltak, annyiféle ócskaságba voltak burkolva, hogy a piactéren átsüvöltő márciusi szél egy-egy vadabb rohamára az a sok göncfoszladék, az a sok gyanús rojt és bojt valóságos lángocsák módjára lobogott rajuk. Piroska gyorsat sóhajtván kapta el a fejét, valahányszor kitekintett. Nem akart kinézni, s persze többször nézett ki, mint azelőtt. El-elfordította fejét az öregmama felől is. Jobb volt űrá sem néznie.

Aztán megdöbbsent, oly gyűlöletesnek, csúnyának találta. Mindnyájan így vagyunk azokkal, akikre megneheztelünk. A rövidebb-hosszabb idő alatt, amíg „nézni sem tudunk rájuk”, mi magunk változunk meg, lélekben; haragunkat lövelljük és vetítjük arcukra gonoszságunknak.

Mások épp azt emlegették, Piroskának is, hogy a néni, az öreg asszonyság, az ómama, ki hogy nevezte, milyen fiatalodóban van, mennyire nekifrissült, megint milyen beszédessé lett. Hiába, kevesebb rajta a terű, van kinek átadni! Valóban, idegenekkel szíves volt, beszédkezdő, sőt tréfálkozó; de csak azokkal. Újabb tövis Piroska szívébe.

– Csókást... ismeri, doktor úr? – fordult végre egyik este az orvoshoz, amikor Ángyán szokásos magyarázatai során kifogyott egy pillanatra a szóból.

– Várjon csak – mondta az, nehezen futva át a váratlanul nyílt sínre. – Valami dűlő. Az az?

– Laknak is benne. Csókavár.

– Rémlik valami. De annyi erre az ilyenféle név... Lássuk csak. De hisz vannak itt nálam régibb menyődiek is.

A félhomály tengerén át odakiáltott a másik asztalhoz:

– Laci kérlek!

A segédjegyző, Latinkovics Laci, nagy vitában a többivel, háttal ült feléjük. Csavarta azonnal errefelé a fejét, de időbe telt, amíg a kaszinó eszmecezeréje megállt.

– Hol az a Csókavár?

– A Csókavár, doktor uram? – kiáltott vissza Latinkovics, de közben már ugrott is föl, s jött át készségesen, még meg is játszva pincéri hajlékonyságát. Ő szokta magamagát kiszolgálni a söntésben.

Leült hozzájuk, akkor mondta:

– Nem ismerem, kezét csókolom – s kormányozta ide-oda tanulásra kész szemét.

Észrevette, hogy az asszonynak kellett a válasz.

– Nem ismered?! Valami falurész vagy határrész. Ti, községközi nem tudtok róla?

Latinkovics sok ismeretet összeszedett. Okossága az volt, hogy bármiről kérdezték, valami figyelemlekötőt mindig tudott válaszolni, ha éppen nem teljesen odaillőt is.

– Olyan volt, kérlek szépen, valamikor ez a falu, hallottam Szaplanczy bátyánktól, mint a polip. Ahány szurdik meg völgytorok, abba mindbe kitolta a csápját, az valamikor mind lakva volt. Még azután is, hogy Vak Bottyán kimúlt innen a kurucaival, Heister generálisnak hónapokig kellett füstölnie azokat a fészkeket, hogy rendet teremtsen.

– Kellett? Miért mondtad, hogy kellett? A magyarok közül senki sem kényszerítette.

– A rendcsináláshoz kellett. A füstölést igazi füsttel-lánggal csináltatta, amíg végül csak ez az egy nagy utca maradt.

Ángyán a nagy asztal felé tekintve kérdezte tőle:

– Nem zavarom az urakat?

– Ugyan!

A kaszinóasztal közepén duplamagas kártyacsomag pihent. Az urak nem kártyáztak; egyelőre a kártyánál is hevesebb versenyben voltak. A vita ürügyén voltaképpen ártatlanul olvasottságukat fitogtatták. Arról folyt eszmecsere, hogy a különböző gyártmányú motorkerékpárok mennyi benzint s olajat fogyasztanak, azzal hány kilométert képesek megtenni óránként, hol viselik tartályukat és karburátorukat, s mindezek összegezésének eredményeképpen melyik közülök a legjobb. Motorkerékpárja ugyan egyiküknek sem volt, de a szak meglepő tudása, a tárgykörben való tájékozottság s a szokatlan lendület, amellyel véleményüket megvédték, arról tanúskodott, hogy ha tán most nem is, de valamikor nagyon szerettek volna motorkerékpárt.

– Ferikém! – kiáltotta Ángyán a félhomályba.

Sisitka tanító úr a katonás „jelen!” mozdulatával állt fel a másik fényszigeten.

– Fáradnál ide egy percre a nagyságos asszonyhoz.

Jött – csecsemőarcát a vita heve még gyermekibbé tette. Jó nagy darab ember volt. Nagy testében épp akkora darab jellem feszült, már járása is elárulta. Nyíltság volt tetőtől talpig.

– Te vagy itt a geográfia tudója. Hol az a Csókavár?

Sisitka Ferenc tudta, hol van Tananarive és Ahmedabad. Csókavár nevére becsületes határozottsággal tagadólag rázta meg fejét.

– Nem járnak putrikból gyerekek eléd? Valami putritelep ez is.

– Pista bátyám, olyan rengeteg van. – Elgondolkodott. – Nem emlékszem ilyen névre. Meg aztán mi a hivatalos neveket írjuk fel. Mert ahogy ők elneveznek helyeket, van köztük nem egy olyan illetlen, hogy le se lehet írni. De kérdenéd tán Raynaldot, őnekik a postán jobban tudni kell.

Raynald Tibor is ott ült a másik asztalnál, de Ángyán nem rokonszenvezett vele. S aztán az idősebb is volt, hogy csak így ideszóltsa. Ellenben ott volt Pasztobányi Dönci. Dönci, a bizonytalan közegű malomellenőr. Már jött is Ángyán intésére.

Menyődön nem volt semmiféle malom. Pasztobányi Dönci úgy volt havi kétszázért itt már tizedik hónapja malomellenőr, hogy a mocsányi malomhoz nevezték ki, de menyődi állomáshellyel. Az ördög nem tudta megfejteti, hogy ez mit jelent, annál kevésbé, mert Mocsányban már ellátta valaki a malomellenőrködés akkoriban kitalált s terhesnek egyáltalában nem mondható hivatalát. Dönci – friss államtudományi doktor – egy ideig naponta átgyalogolt Mocsányba, s tette, amit kartársa, lábatlankodott a mérleg körül. De aztán – mert nem volt buta – ráébredt, hogy Kornél bácsi ott fönt a minisztériumban nyilván csak így tudta teljesíteni a mamának tett ígését. Ettől kezdve nem járt át rendszeresen Mocsányba, bár a faluból naponta kigyalogolt. A község fölött terülő erdőben kószált. Csókavárra még nem vetődött el.

Ángyán megérintette Piroska kezét, s fölkelt.

– Ki fogom deríteni – mondta, s átment a másik asztalhoz.

Raynald Tibor másfél év óta élt a községben. Harmincöt körül járt, s állása, társadalmi rangja az volt, hogy a postáskisasszonyok unokatestvére volt, s jelenlétében a két korabeli kisasszony nem fél a lapokban akkortájt annyit emlegetett postarablásoktól.

Csókavarról ő sem tudott. Ezt úgy vallotta be, hogy száját azonközben megvetően kibiggyesztette, véleményül Csókavarról.

A horpadt mellű, nyakigláb Bódör Dezsőt kérdezni sem volt érdemes. Világközönye teljes méltóságában nyúlt el székén, amelynek hátlapja tarkójának vánkoslul szolgált; folyondárszerű lábát valahova az asztal túlsó végére bocsátotta. Oly jól tudott pisztolyból lőni, vagyis párbajozni, vagyis fütyülni a világra, hogy – merje valaki kifogásolni – társaságban is belenyúlt az orrába. Különben, állatorvosi tanulmányát szüneteltetve, a falu alatt terülő uradalmi központban könyvelősködött.

– Vedd nyakadba a dombokat. Csakis ott lehet. Másképp úgysem találod meg.

Szerencsére ebben a pillanatban bejött a terembe egy falubeli. Mindnyájan ismerték, a kőműves volt, azaz a kőműves vállalkozó, Gámkám – valódiilag a Gaimscheinl – úr, egy Menyőd amaz őslakói közül, akik nem tudták saját nevüket kimondani. Piroska kiszolgált. Gyula bácsi egyik kezében három decijét tartva, másik kezével őszülő bajusza szokásos igazítgatását végezve lépett az asztalhoz, Ángyán barátságos invitálására.

Gyula bácsi bajusza az a fajta macskabajusz volt, amilyent Richelieu és Rembrandt is viselt, de amelynek korunkban Vilmos német császár adott nevet. Gondos ápolást kívánt, állandóan fölfelé kellett biztatni. Gyula bácsi negyven-negyvenöt esztendeje naponként oly gyakran megütögette kiterjesztett hüvelyk- s mutatóujja közével orra alját, alulról fölfelé, hogy a faluban személyét sokan már csak ezzel a kézmozdulattal nevezték meg.

– Hol az a Csókás, Gyula bácsi? Mi az tulajdonképpen?

Gyula bácsi gondolkodott, s ennek jelzésére ünnepi lassúsággal csúsztatgatta ék alakban nyíló ujjait bajusza mentén.

– Bicskásfészek. Zsiványtanya.

– Mikoriban látta?

– Én? Világéletemben soha!

Ángyán elképedt, aztán meg kellett értenie. Sok városi a szomszéd kerületet nem ismeri, ha kívül esik útján. De mégis megkérdezte:

– Hát az meg hogy lehet?

Gyula bácsinak két felelete is volt. Az elsőt komolyan mondta:

– Hegyen van.

A másikra ravaszokán összehúzta szemét.

– Adott is volna az asszony!

Ivott, két ujjá hegyével körülmenyesen megtörölgette, szeme irányában elrendezgette bajuszát, s mivel a figyelem még mindig ráirányult, beszélni kezdett. Az öregségnek azt a fokát taposta, ahol sokan kedvet kapnak a fecsegésre. Szót szóba öltve a koldusoknál kötött ki, ezeknél a mindenféle falusi kéregetőknél, akiknek errefelé hajdanában igazság szerint nem is kellett kéregetniök; házról házra járva majdnem hogy a járandóságukat szedték be, akár a pap meg a kántor... Sisitka Ferenc, aki ide nem messziről, Felső-Somogyból származott, néha beleszólt, megtoldta, kiigazította az öreg mondókáját. Raynald föl-fölemelte a kártyacsomót, kevert rajta egyet, de hiába adta jelét unatkozásának, a többiek hallgatták udvariasan az öreget, már csak Ángyán kedvéért is. Mert az meg valósággal élvezte, olyan jóízűeket csóvált a fején.

Ángyánnak megvolt az a képessége is, hogy akár egy öreg cigányasszony szóáradata elején ezt súgja magának: figyelem, ismeretlen fejezet következik Frazer útleírásából; ha ugyan nem ezt mondta magában: képzeld, hogy Bartók vagy Györffy előadásában hallod mint bizonyító példát. Ennek sok előnye volt. Ezek az egyszerű, alkalmi előadók mindig megéreztek a megbecsülést, javát adták tudásuknak, s ráadásul – a háláérzés

különös működése folytán – megszerették Ángyánt. Az esetenként fogadott két paraszt fuvaros például, a Barát nevű, de különösen a Magnusz nevű tűzbe ment volna érte, Ángyán maga is érezte. Azután meg ezek az ilyen módon rangra emelt, keretbe tett előadások sohasem mentek ki az ember fejéből; tán ugyancsak hálából.

Most arról hallhatott nem is előadást, hanem többszólamú beszámolót, hogy a Dunántúlnak ezen a részén nem is oly régen, amikor a falvak életműködése még úgy-ahogy egészséges volt, beletartozott ebbe az életműködésbe a szegényház, az elmeógyintézet, az agkori menhely feladatkörének ellátása is. A nyomorékoknak nem kellett minden falatért külön-külön megjátszaniok az alamizsnakérés hitvány színjátékát. Az adományt valóban afféle járandóságképpen vették át. Ez nem volt koldulás, mert nem lehetett nem adni. Azazhogy pontosan meg volt szabva, hogy kinek kellett okvetlenül adni s kinek tetszés szerint.

Volt erre felé falu, ahol vasárnap olyan nagyon öreg emberek is odaálltak a templom falához, s letették lábukhoz a kalapot, akiknek házuk, földjük, jószáguk volt. Nem számukra volt ez szűgyen: családjukat állították a község véleményének ítélőszéke elé. De álltak oda fényes csizmában, kikefölt ünneplőben olyanok is néha, akik csak egy kis dohányravaló, egy kis bagórávaló erejéig akartak könyörületet kelteni nyomorodottságuk: vénségük iránt. Ezeknek már az adott, aki akart.

Aztán minden falunak, sőt nemritkán: minden falurésznek megvolt a maga féleszűje, legtöbbször – az elmeógyógyászat újabb tapasztalata szerint – épp azért nem háborodott meg egészen, mert nem zárták elmeógyintézetbe. A dühöngést, a kártevést kivéve régi környezetük türelmesen kezelte őket, pontosan úgy, ahogy a mai gyógymód javallja. A gyermekek tán gúnyolódtak rajtuk, a legények kötődtek velük, de az emberek emberien védtek őket, még dologra is felhasználták, de mindenképpen hagyták, hogy udvari bolond módjára akár otthon, akár az utcán „jókat mondjanak”, vagy torzonborz prófétákként hetet-havat összejósoljanak, nagyjából olyan eredménnyel, mint a bibliai próféták: az ésszerű úgylis bekövetkezett, a képtelen legenda lett.

Ezeknek mind kijárt az étel, a fekhely, ha kérték. S ki mindenkinek még rajtuk kívül. Vándorlóknak, „úton lévők”-nek, diákoknak, mesterlegényeknek, ha gyalogosan voltak, megtérő katonáknak, káposztagyáluló olaszoknak, számításukban csalódott drótostótoknak. S a búcsújárók! Azoknak meg erre felé penitenciájukhoz tartozott, hogy lett légyenek otthon bármily módosak, a „vidéken” mások könyörületességéből szerezzék meg a napit. S a falubeli szerencsétlenül jártak! A leégettek, a jégverték, az elárvultak s megözvegyültek, a családfe nélkül maradtak. Ilyenek közül csak a lustát lehetett elküldeni. A szegényeknek joguk volt az ételhez, az élethez, így volt.

Ángyán élvezettel hallgatta. Pasztobányi Dönci, aki pesti jogászokodása alatt minden akkori széljártatba beleszimatozott legalább egyet, s így szívott magába valamit Szabó Dezső lázaiból is, különös lelkesedéssel ejtette ki kedvenc szavát:

– Fenomenális!

A többi enyhe ingerültséggel kevert bánat lepte meg. Gámkám Gyula beszéde alatt megéreztek valami családiasság, valami egység megtartó erejét, de azt is érezték, ők nincsenek ilyesmiben, pedig milyen jó volna. Órájuk a nagy bajjal együtt az éhenhalás vagy a koldulás vár. Azazhogy a koldulásban már benne is vannak. Az emberi érzés nem vet mindig tiszta számot. Szívük mélyén irigyelték azokat az aljanépeket, ahogy Gyula bácsi nevezte őket.

(Folytatása következik.)

KÁLNOKY LÁSZLÓ KÉT LEVELE SUMONYI ZOLTÁNNAK

1982. november 2-ra, Illyés Gyula 80. születésnapjára olyan rádióműsört terveztem, amelyben a kortárs költők maguk olvassák fel az Illyésről írott verseiket, a konferálásra (a szerző és a vers címének felolvasására) pedig Illyés egyik kedvenc színészét, Besenyei Ferencet kértem. Vas István, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Fodor András, Orbán Ottó, Tandori Dezső azonnal vállalták a feladatot, csak Kálnoky László kért gondolkodási időt. Nyár végén még Svédországból is küldött egy üdvözlőlapot, hogy magával vitt egy Illyés-kötetet, és dolgozik a versen. De októberben csak az itt közölt levelet kaptam tőle.

(Később megverseltem Kálnoky levelét – KIS MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET 43 ÁPRILI-

SÁTÓL 82 OKTÓBERÉIG –, amely vers a levélíró hozzájárulásával több helyen is megjelent. Egy javítást kért benne: ne kispolgárt írjak, hanem polgárt.)

A Vas Istvánról szóló könyv a Szépirodalmi Könyvkiadó ARCOK ÉS VALLOMÁSOK című sorozatában jelent meg 1982-ben. Kutni Marika Vas István második felesége volt.

Másik levelében a PESTEN MÉG NYÁR VAN című verseskötetemre utal, amelyből két verset (SPLITTŐL ZADARIG, MAJD ÁT A KARSZTONKON – AVAGY: KIVEL S HOVÁ IS UTAZNÉK SZÍVESEN ÉS HALOTTAKNAPI GYERTYÁM: SZÁRAZ FEKETE RÓZSA BÉKÁSSY FERENC SIRJÁRA), valamint egy versciklust (KILENC BARTÓK-LEVÉL) említ.

Sumonyi Zoltán

Kedves Zolikám!

Először, az Illyés Gyulát köszöntő vers elmaradásáról. Valóban szerettem volna megírni, külföldi tartózkodásom alatt többször bele is kezdtem, de valahogy nem ment. Mi lehet ennek az oka? Én nagy tisztelője vagyok Illyésnek, a valaha élt legnagyobb költők közé sorolom, erkölcsi bátorságának nem egy impozáns megnyilatkozásáról is tudok. Sőt még hálára is vagyok kötelezve iránta, mert ő közölte le 1943 áprilisában a „Magyar Csillag”-ban a „Szanatóriumi Elégia”-t, és utána a lapnak kb. minden második számában hozott tőlem verset. 1957-ben neki dedikált példányát „Lázás csillagon” c. kötetemnek szép levélben köszönte meg. Mi volt tehát az ok? Valószínűleg az, hogy személyes érintkezés alig volt kettőnk között. E ritka alkalmakkor mindig barátságos volt hozzám, szóval semmi olyasmit nem tudnék felsorolni, ami tartózkodásra készítené személye vagy életműve iránt.

Valahogy azonban nem veszem bizonyosra, hogy túlságosan örült volna, ha én köszöntöm. Illyésben megalapozott és jogos ellenszenv él az ún. polgári mentalitással szemben, egy jellegzetes kispolgárt majdnem ugyanúgy utál, mint egy volt aktív nyilast. Bizonyosra veszem ugyan, hogy engem nem tekint a kispolgári életszemlélet és életmód jellegzetes alakjának, de már az is tehertétel, hogy polgári családból születtem. Talán, sőt valószínűleg fölfedezte verseimben, hogy én már akkor is idegenül éreztem magam abban a környezetben, amelybe beleszülettem, amikor még apolitikus vidéki fiatalember voltam, amikor még nem nyílt fel a szemem a társadalmi igazságtalanságokra. De osztályom tagjainak szűk látókörét, öncsaló hipokrizisét, az ostoba felfuvalkodottságot már első kötetemnek „Őszi képek kisvárosban” c. ciklusában is élesen bíráltam.

Másrészt, azok az írók, akik felnyitották a szemem, szintén polgári származásúak voltak, mint pl. Déry Tibor, Radnóti Miklós és Vas István. Igaz, ők nem a „keresztény középosztály”, hanem a budapesti zsidó polgárság fiai voltak. De talán mindannyiunkról el lehet mondani, amit József Attila önmagáról mondott: „Születtem, elvegyültem és kiváltam.”

Nálunk a „kiváltam” szó kettős értelmű. Nemcsak azt jelenti, hogy „szellemi kiválóságok” lettünk, hanem azt is, hogy kiváltunk osztályunkból, a család körét és az életpályát tekintve. Kénytelenek voltunk megtagadni osztályunkat. Csak az a szomorú, hogy nem találhattunk befogadó otthonra egy másik osztályban.

Köszönöm, hogy megküldted Vas Istvánról szóló könyvedet, és megörökítetted egy mentőakciómat, amellyel én soha, sem szóban, sem írásban nem dicsekedtem el. Rámutathatnék néhány kétséges apróságra: nekem pl. Kutni Mrika azt mondta, hogy négy polgárit végzett, míg könyved szerint csak négy elemít. Tudomásom szerint nem munkaslányként kezdte a Giraud konzervgyárban, ahová már egy bankból került, ahol szintén irodai munkát végzett. Emellett szól az is, hogy saját szavai szerint úgy lett szerelmes Pistába, hogy észrevette, mint ír munka közben titokban verseket, mikor Pista hazament, ő még ott maradt, és titokban elolvasta a verseket. Ez is amellet szól, hogy irodai alkalmazott volt. De jobb, ha Pistának nem említed ezt, elvégre ő a hitelesebb tanú.

Mivel Neked közvetlen élményeid nincsenek a felszabadulás előtti évekről, okosan tetted, hogy könyved tekintélyes részét Pista könyvéből vett idézetekkel töltötted ki. Ez nem jelenti azt, hogy a könnyebb végéről láttál neki a dolognak, filozos monográfiának pedig úgyis ott van már a Fenyő Istváné. Helyesebb, ha a második (a Tiéd) többet foglalkozik a költő életével, mint műveinek elemzésével.

A viszontlátásig sok szeretettel öllelek, és az elmaradt versért még egyszer elnézése-det kérem.

1982. október 26.

Kálnoky László

Kedves Zoltán!

Jobb későn, mint soha! Elkésve köszönöm meg szép és megtisztelő verseskötetedet. Megtisztelő, hogy velem is utazni szeretnél, Madridba. S hogy miért éppen Madridba, versed szerint Magad sem tudod. Megkísérlek egy (valószínűleg téves) feltételezést: Van egy „Madrid” című versfordításom Musset-től. Lehet, hogy öntudatlanul ezért vetődött fel Benned épp ez a városnév.

Azért is elnézést kérek, amiért gépen írok. Oka kézreszketés, mely lehet ideiglenes, de lehet az öregkor végleges velejárója is. Kézírásom egészen förtelmessé vált.

Irigyellek, amiért és ahogyan verseidben használni és hasznosítani tudod irodalmi és történelmi ismereteidet. Ez nekem csak nagy néha sikerül. Pedig én is könnyen Békássy Ferenc sorsára juthattam volna, amikor 1941-ben egy elfuserált tudóműtét után közel négy napig lebegtem élet és halál határán, egy cérnaszálon. Igaz, nem lennék hősi halott, mint Békássy, de az én emlékemet is csak egy vidéki temető sírköve és egyetlen, nem valami kitűnő verseskötet őrizné.

Babitsnak Békássy Ferencről szóló megemlékezését még kora fiatalságomban olvastam. Az ő idézetei épp eléggé meggyőztek arról, hogy valóban egy rendkívüli tehetség veszett el. De hány rendkívüli tehetségről nem is tudunk, akik túl korán haltak meg, és nem akadt senki, hogy kiemelje őket a feledésből.

Egyszer, még fiatalon Vas Pistával azt állapítottuk meg, hogy a „Nyugat” évfolyamaiban több tucat költő található, aki csak egyszer vagy egy-kétszer jelent meg, de nem

akármilyen versekkel. Megállapítottuk, hogy igen érdekes és színvonalas antológiát lehetne ebből az anyagból szerkeszteni „Eltűnt Költők” címen. Nekem külön is van egy ilyen költőm, igaz, ő nem egyszere-kétszer, hanem ötször jelent meg a „Nyugat”-ban, 1927 és 1934 között, de mikor 1934-ben igazán kiemelkedő ciklust írt, „Tévelygő Hangok” volt a címe, ha nem tévedek, nyomtalanul eltűnt. Missik Endrének hívták ezt a költőt. Talán érdemes volna, ha Vas Pistával, Veled, velem és esetleg még egy irodalomtörténésszel, pl. Kenyeres Zoltánnal, Csűrös Miklóssal vagy Alföldy Jenővel rádióbeszélést folytatnánk ezekről a költőkről. Csakis olyanokról, akik még a Magyar Irodalmi Lexikonban sem szerepelnek, vagyis nyomtalanul tűntek el. Kérdezd meg Vas Pistát, részt venne-e egy ilyen beszélgetésben.

Kötetedre visszatérve, legkiemelkedőbbnek és szinte zseniális ötletnek tartom a Bartók-levelek megverselését. Én például akkora feladatnak tartom ezt, hogy nem merem volna vállalkozni rá, ha véletlenül nekem jutott volna eszembe ez az ötlet. De Te briliánsan oldottad meg a szinte megoldhatatlant.

A viszontlátásig sok szeretettel üdvözöllek
1983. szeptember 6.

Kálnoky László

Halasi Zoltán

RIMBAUD UKRAJNÁBAN, AVAGY A FRANCIA PAP

Collage à Patrick Desbois

Előjáték

„Ötél-e embert, nagyapa?” – „Soha.”
„A hadifogság milyen volt?” – „Nehéz.
Nem volt mit enni.” – „Ennyi az egész?”
– Karácsony, dió, fokhagyma, méz.
Julien térden lovagló unoka. –
„Másnak rosszabb volt a sora.”
„Mi volt a rosszabb? Ki az a más?
Hol az a Rawa Ruska, nagyapa?”
A válasz mindig: elhallgatás.

Végül is pap lett, nem matektanár.
Diploma után szembejött vele
a kétkedők szívós ellenfele,
a félüres helyett a féltele;
Belžec, Sobibór, Treblinka, Ponar;
kissé anakronisztikus habár –
fű közt jövőtlen vereség,
a földdel egytetejű ég –,
azóta ül szívében a nagy madár.

Ukrajna, nyomor, végvidék:
lökhárító nyugat-kelet között,
ima vágtat, fény mennydörög,
Julien pap civilbe öltözött;
detektor pásztázza, kameravég
a tömegmészárlás övezetét;
titok reped, tanú fakad.
*A világnak nincs kora, csak
helyet változtat az emberiség.*

Megőrölt csont az útalap,
üvölt a kút, a föld mozog,
cukorkát szopogató gyilkosok,
vékonyka lány, hullákon taposok,
határtalan part, Julien, a pap;
zúdítsd alá kedves hollóidat,
szakadt ruhák, őckölő kis kezek,
új virág, új hús, új nyelvezet,
az út sarába gyűrű, lánc ragad.

Platón imbolygó anyák, gyerekek.
Azt hittem, mágus leszek, és
ruhát bálázunk, bútorárverés.
Összhangzó önkívület, flóraprés;
szeder nőtt rajtuk, fenyőrengeteg.
Elnyomhatatlan elégtételek.
A test, a hang, a bőség eladó,
egy hét, az illat is szétszórható.
Temesd el képzeletedet.

Töltényhüvely, árulkodó.
Sugdos az égő pergamen;
itt nincs mennyország, Julien.
Úgy festünk mind egy reggelen,
ruháinkban, mint megannyi zsidó.
Kismamának babával: egy golyó.
Anyám főzött, apám fuvart adott,
a többi őrködhetett, áshatott.
Üdv a jóságnak, elmosódni jó.

Fehér sugár, moll hangzatok,
dobpergés, opál vízmosás,
főtér alól három nap ordítás.
Mindenki ugyanaz, mindenki más.
Egy perc alatt kiirthatod.
Kitéphetsz pár ocsmány lapot.
Alkotás görcse elkerül.
Nemzetek örömtelenül.
Sűrítjük az erőszakot.

Iván Péter

A KUTYÁS ZSUZSI

A kutyás Zsuzsit ígérettek Jenőnek már több hónapja, igazi közügy lett kettejük előre borítékolható szerelme a masszírozóban. Az egészét Brumimami találta ki, és igazság szerint rajta kívül senki más nem találkozott még a hölgyeménnyel a kislevegők közül. Egy túlbuzgó kolléga pedig még a profilját is megnézte a közösségi oldalon, de persze nem volt róla fénykép, hogy is lett volna.

– No de mégis, hogy néz ki ez a nőszemély? – faggatta Jenő Brumimamit két masszírozás közt a dohányzóban.

– Átlagos, Jencike, átlagos – szuszogott a másfél mázsás, bakmacskahangú asszony a szakadt fotelben.

– Jujj – csapkodta térdét a szintén ott pöfékelő, horpadt mellű Lebeny –, ha a menyecske Brumimami szerint átlagos, attól még jóval a vágósúlyon túl lehet! Paprikát, sót, kis savanyúságot okvetlenül vigyél a randira.

De őszintén szólva Jenőt nem nagyon érdekelte a kutyás Zsuzsi testtömege. Még örülne is, ha lenne mit fogni az asszonyon. Csak csesznye ne legyen, meg szende, azt a kettőt ki nem állhatja. Ha egy nőt az oroslán is csak kovászos uborkával eszik meg, abból jó nemigen sülni ki. Találkozzanak, beszéljenek egymással, a többi ügyis kialakul. Ellehetnének önála, gangra néző, első emeleti, másfél szobás lakása van. A kutyával sincs probléma, a házban többen is tartanak. Vagy ezt kiadják, Jenő pedig a kutyás Zsuzsihoz költözik, ha az asszony már ott szokott meg. De mégis jobb lenne, ha Jenőnél laktának, az mindkettőjük munkahelyétől egyenlő távolságra van. Egy darabig mehetnének is együtt hajnalban, a kutyás Zsuzsi a blökivel, ő meg Bercivel mellettük. Ügyesen elszerencsétlenkednek majd.

– Csak látót ne, azokkal én mindig befürödtem – magyarázta Jenő Brumimaminak a csopaki sebesvonal kolbászszagú fülkéjében. – Az egyik meglopott, a másik mellőlem kacsingált a férfiakra, a harmadik meg lusta volt, mint a dög, még nekem kellett utána takarítanom. – Jencike, az akkor sincs rendben, hogy egy ilyen szép embernek ne legyen egy kis barátnője! – bizonygatta csámcsogva Brumimami. Őbelőle jött a kolbászszag, a kétórás vonatútra is csomagolt vagy tíz szendvicset, mégis végig azon sajnálkzott, hogy nincs a szerelvényen büfékocsi.

*Egy tisztos összes halánték
A nő számára ajándék*

– engedte ki a hangját Jenő. Tudta jól, hogy szerencsésen őszül, azt mondták, deres a halántéka meg a tarkója. Nemrég a férfizuhanyozóban Zsugásvili jegyezte meg: – Jencikém, szép fehér a csúnyád körül! – Ez is jó volt, szépek lenni jó. Arról ugyan, hogy ki a szép, mi a szép, Jenőnek igencsak sajátos fogalmai voltak, de jobb előtte nem is emlegetni a fogalom meg tartalom szavakat, azoktól ő Gyöjgyike óta csak fejrángást kap.

Jenő utolsó kapcsolata, a szalonnás hátú magyartanárnő éjjel-nappal a fogalmakkal meg a tartalmakkal kínozza a szegény embert. – Jencike, tudja maga igazándiból, mi az a kajikatúja? – selypegett felajzva, és már szemléltette is bő lére eresztve a fogalmat.

– Magának például nagyon majkás áll a van, Jencike, ejjó a maga kajikatújaszejű pojtjéján ezt fognám kihangsúlyozni. – De minek? – kérdezte Jenő vidoran krumplipucolás közben. Győjgyit azonban nem lehetett megakasztani, vattát nyomott Jenő kezébe, hogy az fogalmat alkothasson a felhőkről, különböző hőfokokkal érzékeltette a színeket, és mindent apróra leírt, amit csak látott a *Nők Lapja* képein. Még arra is kísérletet tett, hogy megtanítsa Jenőt mosolyogni, de a férfi rémisztő vicsorgása láttán nem erőltette tovább a mimikát. – A kejesztjejtvény kiváló szójakozás – okította Győjgyi szakításuk napján, és vonalzóval erős, tapintható vonalakat rótt a *Füles* egyik skandijának rácsai mentén. – Fogja csak meg, Jencike! – tette a mélyeket lélegző férfi ujjbegyeit a kidomborodó vonalhálorára. – Ez a vízszintes, ez meg a függőleges, és ha minden jubjikát helyesen tölt ki, előjön a kajikatúja poénja! – De minek? – kérdezte Jenő kicsit türelmetlenül. – Éjtse máj meg, nem élhet úgy a látók közt, mint aki semmijől sem tud! A fogalmakat feltétlenül meg kell tölteni tajtalmakkal! – skandálta Győjgyi, aprókat nyalva az Éva vermutból. – Tajtajomhoz a fojma Amfója – vágta rá Jenő a szlogent. – Istenem, Jencike, tudja maga igazándiból, mi az az amfója? – kérdezett vissza sértetten a magyartanárnő. – Valami szaros kübli – mondta Jenő, és miközben dobálta ki Győjgyi holmijait Mamuszka régi háromajtós szekrényéből, arra gondolt, hogy ehhez a nőhöz képest még az is tűrhetőbb, ha meglopják, ha mellőle kacsingálnak más férfiakra, ha lusták, mint a dög. Köszöni szépen, őneki egyszer és mindenkorra elege van a fogalmakból. Rejtőt, érdekes módon, tajtalommal tömött fogalmak nélkül is lehet mindig olvasni.

– Egy kis kolbászkát, Jencike? – kínálgatta kollégáját Brumimami.

– Ugyan már – sóhajtott Jenő, két tenyere közt sodorgatva Bercit. – Már én is úgy érzem magam, mint egy kutyuska, hogy a maga kolbászkája lecsalt Csopakra.

– Az inkább úgy van, Jencike, hogy a maga kolbászkáját csalogatja le Csopakra a kutyás Zsuzsi kis vágott zsömléje – heherészett teli szájjal Brumimami a szalvétája fölött. – Nini, ott a Balaton!

Jenő utoljára tizenéves korában járt errefelé, Zánkán üdült a Vakok Iskolájával, azóta jószerivel ki sem mozdult Budapestről. Csopakot a szakszervezeti üdülő eladása után találták ki a nagyfürdősök. Minden júniusban kibérelték egy hosszú hétvégére a régi vállalati dácstát, és hétfő hajnalig ment az ereszd-el-a-hajamat. Jenő ódzkodott az efféle összeroffenésektől, de Brumimami, aki minden nyáron lement, megnyugtatta, nem olyan rossz az. A lányok főznek, a fiúk isznak, este pedig pancsolnak a Balcsiban. És most a kutyás Zsuzsi is ott lesz, nyugodtan beszélgethetnek, ismerkedhetnek egymással. – Én szívesen randevúztam volna vele a Városligetben is – duhogott Jenő, míg a jobbra-balra billegő Brumimami tömör könyökét fogva végigballagtak a Balaton utcán. De a masszór a szíve mélyén örült, hogy kolléganője elcsalta a tóhoz. Mostanában, az igazat megvallva, majd az eszét vesztette a magánytól. Inkább tovább maradt a fürdőben, vállalta a hosszú műszakot is a családosok helyett, csak ne kelljen a Mamuszka halála óta kietlen lakásban rostokolnia. Rejtőt sem hallgathat örökké az ember.

Tán most kialakul valami, megtetszenek egymásnak. A kutyás Zsuzsi negyvenhárom éves. Ha egyszer hajlandó lesz föllátogatni Jenőhöz, olyan juhtúrós sztrapacsokát ritytyent neki, hogy még a tányért is kinyalja, a kutya pedig megkapja a szalonnabórt. Jenő mindenfélét tud főzni, Mamuszka sok mindenre kitanította, de nem szívesen lát neki a kotyvasztásnak. Inkább eszik a kifőzdében, a sarki lángososnál, de a kutyás Zsuzsi keze alá örömmel dolgozna, ha a nőnek kedve van a konyhában vacakolni. Mégis más a vasárnapi ebéd, ha nem stanecluból, magányosan fogyasztja az ember.

Brumimami az üdülő társalgójában összepuszkított régi nagyfürdős kolléganőivel, emelt hangon tárgyalták az ideutazás körülményeit, a csopaki milió változatlanóságát tavalyhoz képest, hogy ki mikor érkezik. Jenő is bemutatkozott az asszonyoknak, Brumimami pedig rögtön a konyha felé vette az irányt, hogy hozzálássanak a főzéshez. – Jencike, válasszon magának szobát az emeleten, a folyosó végi kettő kivételével bármelyikbe beköltözhet! – irányította a lépcső felé a masszórt.

Berci végigkopogtatta a lépcsőfokokat, az emeleti folyosó kétoldalt nyíló ajtajait. Jobboldalt öt szoba, baloldalt hat. Jenő a könnyebbség kedvéért a lépcsővel szembeni szobában vackolt le, ott is az ajtóhoz legközelebbi ágyra tette a sporttáskát.

A földszinti konyhában Brumimami és a régi kolléganők befogták kuktának, azt hittek szegénykék, hogy egy vak nem sír a hagyma fölött.

– Jencikém, biztos, hogy nem vágja meg magát?

– Én kizárólag másokat vágok meg, azokat is csak hó végén, gyönyörűm!

Közben egyre többen köszöngettek be a tágas helyiségbe, barlanghangú férfiak, nyenyerehangú asszonyok, még a gondnok is előkerült, télialma-szagú, öreg, átizzadt mellényben. Azzal jól elváltak, huncut egy hapi volt, kis idő múlva már elég erős vicceket csináltak egymásnak.

– Na, Brumikám, akkor mikor jön a kutyás Zsuzsi? – ejtette a vándlingba az utolsó szót a hagymát a folyamatosan könnyező-taknyoló Jenő.

– Ó, a Zsuzsi, az lehet, hogy csak holnap reggel érkezik – kiabált a konyhaasztal túlfeléről egy hungarocellhangú nő.

– Elvan az a Zsuzsika a kankutyájával, komám, én innék rá egy pohár hideg vizet a helyedben! – kuncogott a gondnok, a lopva szájába csempészett hagymadarabokat köpködve szerteszét a röhögéstől.

Egy óra múlva mégiscsak elszabadult Jenő az asszonyok közül, kezét mosott a csap alatt a citromos mosogatószerrel, és vizes pracliját tréningalsója fenekébe törölve kilépett a társalgóba. A bejárati kétszárnyú ajtó mellett férfiak vihogtak cickányhangon, feléjük igyekezett, hogy megismerkedjen velük. – Üdvözltem az uraknak! – köszöntötte joviálisan a vinnyogókat. Azok erre rögtön elhallgattak, némán álltak a küszöbön. Majd valaki odahajolt a képe elé, Jenő érezte cefreszagú leheletét. Valószínűleg vizsgálgatta a jövevényt, érezni lehetett, ahogy ide-oda integető tenyere kavarja a levegőt Jenő arca előtt. – Kollegalista üdvözltem – sütötte el Jenő, már szárazabban, a kisfürdős viccet. – Csókolom! – üvöltötte a fulébe egy hülyegyerekhang, majd mindketten röhögni kezdtek. – Na jó – fordult meg Jenő lemondón, hogy tisztes távolságba kerüljön ezektől az idéetlenektől, de a másik, a budikefhangú, a vállára tette a mancsát. – Hát te meg hova tolod a bicajt, kismókus?

Jenő utálta ezt. Megszokta már, hogy emberek süketnémának, értelmi fogyatékosnak, mozgáskorlátozottnak nézik, tudta, hogy vannak olyanok is, akik a fél városon át követik, tátott szájjal figyelik, mibe ütközik bele. Fel nem foghatta, mi érdekes van egy vak emberben, de sokszor érezte, ahogy körülveszi a furcsálkodó figyelem, ahová csak belépett. Ezt még meg is szokta valahogy, a szemtelenséget azonban utálta. Újonc korában a Kisfürdőben egy jópofáskodó kolléga próbálta nyilvánosan lejáratni, a hintőporos dobozába súrolót csempészett, az orra előtt nyúlta le főzelékéről a feltétet, csupasz fenekét Jenő arca előtt himbálta. Jenő a harmadik héten, egy délutános műszak végén kezét nyújtott neki a zsúfolt öltözőben. – A holnapi viszontlátásra, komám! – A kekeckedő gyanútlanul belecsapott Jenő tenyerébe. Több nem is kellett. Jenő a kézfogásból megtudta, hol áll pontosan a gyalázatos, s miközben fehérre szorította a másik mancsát,

irtózatossá rúgott a hasába. Mikor a kolléga nagyot nyögve a földre került, kapott még egy pár bakancsost a combjára, seggére, utána csak halkán szűkölt a mocskos linópadlón a büdös cipők közt. A kollégák megtapsolták az elszánt fiatalembert, Kecec Tóni pedig másnap átkérte magát a Nagyfürdőbe.

– Majd lejattolunk, ha kiszállt belőletek a pia – mondta Jenő.

– Bocsi, öreg – váltott békülékenyebb tónusra a budikefehangú –, én vagyok a Csapó, ez a baromarcú meg itt mellettem a Tót Peti.

– Jenő – enyhült meg Jenő. Megkönnyebbült, hogy nem keveredtek komolyabb összetűzésbe a sráccokkal. Kellemetlen lenne, ha a kutyás Zsuzsi előtt hirig hírébe keveredne, mikor még nem is találkoztak. A konyhából kijött a kuncogi gondnok bácsi, és minden teketóriázás nélkül karon ragadta Jenőt, hogy körbevezesse a nyaralón. Megmutogatta neki az esővízgyűjtő hordót, a kocsibeállót, a hullámosra nyírt sövényt, a szomszéd telek határán húzódó drótkerítést, majd együtt bementek a gondnok nyári konyhájába, ahol áldomást ittak Jenő jöveteleire barackpálinkával. Jó volt.

Addigra az ebéd is elkészült, a már megérkezett fürdősöknek a konyhában terítettek. Csípős lecsót főztek a lányok kolbásszal, hatalmas, friss kenyérszeletekkel tunkolta mindenki a levét.

Jenő ebéd után felment a lépcsővel szembeni kétágyas szobácskába, ahol új lakót talált. A kolléga szintén a Nagyfürdőből jött, s ahogy szobatársa belépett, vidáman köszöntötte:

– Kakukk!

– Kakukk! – válaszolt szórakozottan Jenő, mire az idegen fáradt röhögéssel dőlt el az ágyon, a rugók csak úgy visítotak a nagy test alatt. „Ez is jól bebambizott!” – gondolta Jenő, de azért ő is leheveredett a gyászosan nyöszörgő fekhelyre.

A kutyás Zsuzsi! Jenő megpróbálta egy irányba terelni a gondolatait. A kutyás Zsuzsi negyvenhárom éves, így tizennégy év van köztük. Nem annyira sok. Brumimami szerint, aki vele dolgozott egy osztályon a Nagyfürdőben, soha nem látták férfival az oldalán. Válogató? Csalódás érte? Vagy tényleg igaza lenne a gondnoknak, és bele van szerelmesedve a kutyájába? Jenő tudta, hogy az asszony első mondatából mindent feltérképez, arra is ráérez, milyen modorban kell vele beszélnie, hogy egy kicsit belopja magát a szívébe, most mégis egyre-másra gyártotta az elméleteket. És mi van, ha a kutyás Zsuzsi, a Brumimami által elmondottakkal ellentétben, mégis közönséges, rusnya és beképzelt? Semmi baj, mi sem egyszerűbb, mint egy nő tudomására hozni, hogy nem kérünk belőle. Kíméletesen, stílusosan, de mégis határozottan.

– Kakukk! – motyogott szobatársa a dikón.

Jenő nem tudta, hogyan nyomta el az álom, de mikor felébredt, Kakukk Marci nem volt már a helyén. Kitapogatta óráján a mutatókat, álmélkodva vette észre, hogy negyed öt van, több mint két órát aludt. Felkelt, fogat mosott, tiszta inget vett fel, fogta Bercit, és kilépett a folyosóra.

A csöndes emeleten éppen a szobakulccsal bajmóldott, mikor megérezte, hogy valaki közvetlenül mögötte áll. – Helló! – köszönt oda neki, s megorrontotta a női parfümöt is. Ahogy megfordult, rögtön helyesbítene kellett: ez nem parfüm volt, hanem rég nem szagolt Csarli spré, amit egy időben minden asszony fujkált magára a fürdőben. Jenő szerette a Csarli spré illatát, nyitotta szóra a száját, hogy megdicsérje az ismeretlen nő ízlését, mikor az Jenő tréningnadrágján át a férfi lába közé nyúlt, és módszerezen tapogatni kezdte.

Jenő a meglepetéstől tátott szájjal állt, a nő pedig kíváncsian, szuszogva ismerkedett a kis csomaggal, minden ráncát-redőjét apróra megvizsgálta, majd tenyerébe fogta, s

megemelte, mintha a súlyát mérícskélné. Mire Jenőnek eszébe jutott volna, hogy a jobb hozzáférhetőség érdekében netalán széjjelebb tartsa combját, Csarlika befejezte a műveletet, s apró szandálcattogásokkal szaladt le a lépcsőn. – Keziticsókolom! – jött meg Jenő hangja, biztos túl későn, hogy a nő meghallja.

– Hogy mik vannak! – súgta maga elé, de még percekig állt az ajtó előtt. Órákon át nem is volt más a fejében, mint ez a mondat, álmélkodva járkált a társalgóban, álmélkodva jattolt le az újonnan érkezőkkel, álmélkodva ette az uzsonnára feltalalt zsíros-hagymás kenyeret. Ha magára maradt egy másodpercre, rögtön kiszaladt a száján: – Hogy mik vannak! A kutya mindenit, hogy mik vannak! – Aztán Csapóék nagy hangon bejelentették, hogy fürdés lesz, nincs pardon, mindenkinek jönnie kell a partra, és Jenő újra felmászott az emeletre, hogy felvegye a fürdőnadrágját. Az ajtó előtt nagyot dobant a szíve, beleszimatolt a levegőbe, de nem a Csarli spré illatát érezte, csak friss vakolás szagát. – Kakukk! – hallotta ismét pityókás szobatársa hangját, de erre újfent csak kibuggyant belőle egy „hogy mik vannak!”.

Most, ahogy Brumimami oldalán evickéltek a strand felé, a hogymikvannakok új gondolatoknak adták át helyüket. Lehet, hogy Csarli most is itt slattyog mögötte, a sípoló, lármázó, nevetgélő fürdősök közt, és őt figyeli! Talán Jenő mindjárt megérzi a spré illatát, a nő hozzádörgölgödzik, hogy ezzel is jelet adjon! Jenő érezte, hogy a fürdőnadrágra kapott rövid pantalló alatt lassan éledezni kezd. Gyorsan a dereka köré kanyarította a nagy fürdőlepedőt, amit eddig a vállára csapva hordozott, és az orrcimpája zsibbadni kezdett a szégyentől. Hiszen a folyosón neki nem is lett kemény! Mit gondolhat róla Csarlika ezek után? Pedig ő aztán, ha nem éri ilyen váratlanul a támadás, igenis be tudja bizonyítani, hogy képes! Aztán váratlanul, mert egész álló nap ezt hajtogatta, a szájára tolult a kérdés:

– Brumikám, mikor jön már a kutyás Zsuzsi?

– Csopakabana!!! – szaladt hideglelés röhögéssel Csapó a vízbe. Így este fél kilenckor nem volt meleg a Balaton, de a fürdősök rendületlenül gyalogoltak a bóják felé. Jenő a parton fürdőnadrágra vetkőzött, a csobbanások, lötypölések, sikolyok felé gázolt a süppedős iszapban. – Ide nézz, Jenő bá, ekkora tüdőkét még nem láttál csajszin! – kurjongatott Csapó. – Kakukk! – hangzott fel jobbján, és Jenő akkor hasra dobta magát a térdig érő vízben. A gyomrát szorító kis görcs hirtelen elhagyta, nagy lélegzetet vett, és teljesen a tóba merült, négykézláb poroszkált a hínárban. Orra szőrös combhoz ért, játékosan beleharapott, szája telement a kezes tisztaságú vízzel. A fürdőben a kötelező zuhanyozáson kívül sosem áztatta magát, most mégis boldogan lubickolt a tóban. Ki tudja, talán a zánkai nyaralás során idegenedett el Jenő a Balatontól, mikor Csöpiké néni világraszóló patáliát csapott, ha valamelyikük két lépésnél messzebb gázolt a parttól. – Bekap az örvény, te idióta! – visszhangzott Jenő fülében negyven év után is a nő ingerült óbégatása, a fürdőző lányok megszegyenítő vihogása. – Nekem a Balaton a Riviéra – kezdte énekelni, de akkor Csapóék lenyomták a víz alá a fejét.

Késő este indultak vissza az üdülőbe, mindenki átöltözött, megszáritkozott, a fiúk pedig vedelésbe kezdtek. Jenő a társalgóban üldögélt a többiekkel, kezében egy üveg sörrel, hallgatta a félrészeg kollégák évődését, a süket handabandát. Nemigen tudta a beszédhangokat tulajdonosaikhoz kötni, ahhoz még nem voltak eleget együtt, csak Csapóékat ismerte fel, Kakukk Marci szirénaszzerű csuklásait, a többi mulatozó hangja cigaretta-, ropi- és ázott-törülköző-szagú katyvaszban kevergett a feje körül. Két nő közé ékelődött a süppedős pamlagon, de szagra egyikük sem Csarli volt, jól körülszimatolt.

Szívesen szóba elegyedett volna velük, de azok inkább a terem túloldalára kiabáltak, Jenő feje fölött értekeztek a tyúkkopasztás mikéntjéről. Jenő már majdnem elsütötte a régi viccet: „– Hölgyem, maga is Guvátis?”, de inkább hagyta az egézet a fenébe, a fiatalok már úgymem ismerik a Kern-féle kabarétréfát, neki pedig egy kicsit kiszívta az erejét a tó. A kutyás Zsuzsival biztosan jól elbeszélgettek volna, bánja is ő, ha a tyúkkopasztás a téma, de hát nem érkezett meg az istenadta, most már valószínűleg csak a holnap reggeli vonattal jön.

A gyerekek közben fürdős sztorikat kezdtek mesélni, köpködve szidták a vendégeket. – Én még az ötkilós tébéset is lerúgom az asztalról, ha jön a külföldi! – fogadkozott egy ismeretlen böllérhangú.

– A kozmót meg eleve fel sem fektetem, rászórom a hintőport a fejére, aztán dörzsölje a hátát a falhoz! – szűkölt Csapó a röhögéstől. Jenő ezt is meghallgatta, tudomásul vette. A kozmó, úgy tudta, annak a vendégnek a nagyfürdős megnevezése, aki nem jattol. Őnáluk azokat biciklistának vagy fogtechnikusnak hívták, de rendesen ellátták. Jenő még a sztotyinkát, a kis kerek százast is háromszor köszönte meg, külföldit pedig a Kisfürdőben talán évek óta nem láttak a szabályszerű magyar beutalóval érkező kínaiakon meg oroszokon kívül. Ha Csapóék nem tisztelik a tébéceket, az az ő bajuk. A nagyfürdősök köztudottan mindig is túl sokat képzeltek magukról, a végén majd hoppon marad az ilyen. Ő úgy tanulta Mamuszkáéktól, jobb a sűrű fillér, mint a ritka forint, neki többet ér a visszajáró vendég, mint a pökhendi, panaszkönyvbe írogató teljes árú belépős. Érezte Jenő, hogy a régi fürdős illetan kezd feledésbe merülni, hogy a fiatalok erőszakosan, mindent kikövetelve lassan átveszik az irányítást a munka világában. Csak remélni tudta, hogy ő még megússza a nyugdíjig anélkül, hogy taj- meg simacu-masszázsfogásokat kelljen elsajátítania, hogy számítógépen tartsa nyilván a vendégeket, hogy beszélő mobiltelefonnal marháskodjon. A fiatal vakok kuksinak nevezik magukat, úgy szörpölnek az internyeten, mint a látók, hegyet másznak, búvárkodnak, körbecsavarogják a világot. Tessék csak, ha jólesik. Jenőnek tárcsás telefonja volt, a néhány vendég a kerületből, akihez masszírozni járt maszekban, így is megtalálta. Neki a technika csimborasszója a magnó volt, több évtizede kazettán kölcsönzött a hangos könyvtárból. Jó volt a hangoskönyv, mert a braille soha nem ment valami gyorsan Jenőnek. Egy időben hetente járt, magának Rejtőt, Mág Bertalant, Szilvásit hozott, Mamuszkának pedig, aki időskorában szintén rákapott a kazettahallgatásra, Jókait, Mikszátot, Szabó Pált. Egyszer, ahogy hazaért a munkából, könnyek között találta az anyját. Hosszas faggatás után kiderült, min hatódott meg a mami: Bodor Tibor színművész, miközben a *Szív örvényeiből* olvasott fel egy különösen megindító részt, sírva fakadt a stúdióban, tisztán hallatszott a hüppögés, orrfújás a szalagon. Mamuszka különben is hamar elpityeredett, mióta Papucska meghalt. Rendesen elalvás előtt zokogott egy sort a dunyhák alatt, a hideg franciaágyban, de sírt a *Szomszédokon* is, Antall József temetésén is, ha megéri, talán még Májkell Csekkszonon is, bár azt sem tudta, az kicsoda, csak úgy a felhajtás miatt.

Jenő egészen elálmosodott. Felkelt az asszonyok közül, akik rögvest egymás mellé csúsztak, és ha lehet, még nagyobb hangon folytatták a háztartási diszkurzust. A fotelek, kerevetek meg az alacsony asztalka mentén kitalált a társalgó szélére, de a lépcsőfeljárót sehogy sem lelte meg. Forgolódott ide-oda, Bercivel kiszimatoltatta a sarkokat, lassan elindult a fal mellett, hogy feltűnés nélkül kikopogtassa magának valahol a kijáratot.

– Ezt keresed, Jenőci? – már megint Csapó, jéghideg doboz sört nyomott a karjához.
– Vagy inkább egy Fantát innál?

– Vakanyád! – mordult fel Jenő, és felszisszentette a sör nyitókáját. A szájához tartotta, majd egy húzásra kiitta, sőt virtusból még össze is nyomta a doboz alját, olyan lett, mint egy fagyalttölcsér.

– A kurva! – rikkantott boldogan Csapó. Ilyen volt Jenő: ha inni kellett, ivott, ha enni kellett, evett, ha dolgozni kellett, dolgozott.

– Na most akkor vezessél szépen a lépcsőhöz, pubikám! – kapaszkodott kissé megsédülve a kolléga karjába.

A lépcső tetején előkereste nadrágzsebéből a szobakulcsot. „No ezek elidoggálnak itt hajnalig, Jenő bácsi meg kialsusza magát” – gondolta, mikor Csarli kézen fogta. Szelíden húzta magával a folyosó felé, Jenő pedig dobogó szívvel igyekezett lépést tartani, még Bercivel sem pásztazott közben, pedig félt nagyon, hogy orra bukik. – Jó estét kívánok – lihegte, de Csarli már nyitotta is az ajtót, tuszkolta be a szobába. Mohón Jenő lába közé nyúlt, majd ruha surrogott, és mire a masszőr feleszmélt volna, a nő mindkét erős combjával a derekára fonódott. Jenő később sem tudta megmondani, hogyan került elő a micsodája a nadrágból, meg hogy hogyan bírta a nem könnyű asszonyt hosszú percekig megtartani a lábával, de abban biztos volt, hogy derekasan helytállt, mert Csarlíka a találka végén elégedett hörgéssel kulcsolódott le róla. Ő maga semmit nem végzett, de boldog volt, hogy legalább a másíknak megvolt az öröme, így is azt hitte, menten összepattannak fejében az erek. A legcsodálatosabb az volt, hogy utána Csarlíka gondosan felhúzta rá a bokája körül táncoló kisanadrágot meg a sortját, újra kézen fogta, és úgy meztelenül, ahogy volt, visszavezette a folyosón át a saját szobájához, még Bercit sem felejtette ott. Az ajtóban Jenő kapott egy pusztit az arcára, egy simogatást a feje búbjára, aztán Csarli gyorsan, apró léptekkel elsurrant a folyosó vége felé.

Jenő kótyagos fejjel kereste meg a szobája kulcsát, benn rögtön az ágyba roskadt. Apróra ki akart értékelni mindent, amit az előbb átélt, s elhatározta, hogy a gyönyörű pillanatok emlékére reggelig virrasztani fog. Fél perc múlva tátott szájjal, aprókat horkantva aludt.

– Olyan szerelmes vagyok, mint az ágyú! – újságolta kora reggel a folyamatosan kuncogó gondnoknak a nyári konyhában. Később együtt mentek el a Stop büfébe, ahol a gondnok sepregetni szokott, és Jenő lassan összerakta Csarlíka portréját az előző esti érzékfoszlányokból.

– Hát nem vékony, pláne nem mellben meg sejhajban – összegezte ábrándozva –, de az külön csak jó! Hosszú a haja meg a körme, és a bőréből meg a húsából ítélve még nincs harmincöt, de talán harminc sem. És az az illat, komám, az az illat!

– Így hamar ki lehet nyomozni, ki lehet a leányzó – vélekedett a kánikulában is bekecsben járkáló gondnok. – Meg is nézném magamnak a kis kurucot.

– Nem kuruc! – ellenkezett Jenő. Autó ment el mellettük, Csapóék ordítottak ki belőle: – Nő bá, nem jössz velünk Tihanyba? – De Jenő csak integetett nekik, Csapóék meg bőszen nyihaházva poroztak el az állomás irányába.

– Kiskuruc – szólalt meg újra a gondnok –, nem látod, hogy csak a jancsid kellett neki? Persze hogy nem látod, vén bolond. Különben beszélt volna hozzád.

– Hát beszélt – hazudta Jenő, és szégyenében újra zsiBOROGNI kezdett az orrcimpája.
– Azt súgta közben, hogy édesem, kedvesem.

– Na persze – morgott a bekecses ember irigyen –, édes-kedves pöcöröm!

Jenő nem zavartatta magát. Török-szakad, ő ügyesen utánakérdez Csarlikának, megtalálja, és beszél vele. Megvárta, míg kisöpör a gondnok, ittak a büfében is egy-egy sört, majd visszamentek az üdülőbe, de Jenő többet nem beszélt az ügyről.

A konyhában újra nagy csivitelés fogadta, és Jenőnek megdobbant a szíve: ha minden nő itt szorgoskodik, Csarlikának is a közelben kell lennie! Szelíden beült közéjük egy hokedlire, ügyesen pucolta velük a krumplit, és kitűnő hangulatban tréfálgzott mindenfélét, ami eszébe jutott. – A Bercike? Azt még Papucska készítette nekem a kőbányai műhelyben, ahol dolgozott. Eleinte nem is bírtam vele menni, mert csupa fémből van, úgy festették le fehérre, de aztán úgy megizmosodott tőle a jobb karom, kétszerte akkora lett, mint a másik. Papucska az az én édesapám volt, kedves Brumimami, csak hát nem lehetett így hívni a jelenlétében, csak az édesanyámat volt szabad Mamuszkának nevezni. Aztán azt a tréfát találtam ki, hogy Papuszkát Papsuszkának, Mamuszkát meg Mamucsának kezdtem szólítani, azzal minden el volt rendezve. Pedig az én édesapám nem volt házipapucs, csak keveset tudott otthon lenni, és hamar meghalt. De előtte még kikovácsolta nekem a kőbányai műhelyben Bercikét, akivel vágtam kupán aztán mérges kutyát, de még rablót is, aki egyszer hazafelé éjszaka meg akarta lopni a vakot.

– Hogy milyen emberek vannak! – csapta össze a kezét Brumimami. – Hanem ide figyeljen, Jencike, most mondta a kolléganóm a rossz hírt.

– Mégpedig? – kérdezte érdektelenül Jenő.

– Hát a maga szerelmének, a Zsuzsikának a kutyája belelépett valami szögbe, orvoshoz kellett vinni, úgyhogy nem jön már Csopakra idén a kis aranyos!

– Jó – hagyta helyben Jenő, aki teljesen elfelejtkezett jövelele céljáról. – Majd találkozunk Pesten valamikor.

– Csupa jókat hallani arról a lányról – folytatta Brumimami –, mos, főz, takarít, tisztán tartja magát meg a környezetét, havonta jár kozmetikushoz meg fodrászhoz.

– Jó – egyezett bele ebbe is Jenő.

Kicsit bosszantotta, hogy nem tud kettesben maradni Brumimamival. Tőle meg lehetne kérdezni, van-e itt egy ilyen meg ilyen nő, már amennyire le tudja írni neki Csarlikát, de az csak nyelvelt fáradhatatlanul a többiekkel, ki sem lehetett volna robantani a konyhából. Brumimami valójában azért jött ide, hogy a lábasok meg tepsik közt szorgoskodjon, ahogy otthon. A fürdőbe is folyton behoz valami főztőt, tálca süteményt, fazék káposztát, csak hogy egyenek kifulladásig a masszörök, nem csoda, ha nem bír leállni itt sem. A többiekhez nem mehet oda kérdezősködni, azokat nemigen ismeri, különben is olyan fura lenne a puhatolózás. Mit csináljon? Csak nem állhat oda mindenkire, hogy megtapogassa, de még ha kedvére foghatná is az asszonyokat, úgy sem biztos, hogy ráakadna Csarlikára. Ahhoz csupaszak kellene lenniük. Az illat nyomra vezethetné, de akármennyire meresztette a cimpáját, a konyhaszagban meg a társalgóban nem érzett senkin hasonlót. Pedig okvetlenül beszélniük kell. Jenő nem tervezett lánykérést, sem ferde ajánlatokat a jövőre vonatkozóan, csak meg szeretne volna köszönni a felejthetetlen percek, és váltani vele pár keresetlen jó szót. „Ez egy igazi fruzsina!” – ötlött váratlanul az eszébe. Papucska mondta neki néha, még kora kamaszkorában, hogy minden körülmények között óvakodjon a fruzsináktól. Jenő sokáig azt hitte, hogy azok valami mérgező növények, ő csodálkozott a legjobban, amikor kiderült, női névről van szó. Mamuszka tudomása szerint férjének soha ilyen nevű kolléganője, osztálytársa, szeretője nem volt, Papucska halálával sírba szállt a fruzsináktól való féltés mibenlétének titka. Az biztos, hogy Csarlika sem gatyázik, megragadja a ki-

nálkozó alkalmat, hogy más ne is említették, Jenő pedig büszkeségtől fulladozva gondolt vissza saját tegnap éjszakai teljesítményére. „Tud még az öreg harcsa!” – váltotta fel a pénteki hogymikvannakot az elismerő félmondat. Ezt ismételte magában Jenő egész délelőtt, míg Csapókék meg nem érkeztek Tihanyból egy levendulabokor és négy kanna bor társaságában.

Úgy elázott az egész galeri, hogy az autókból való kikecmergés is komoly feladatnak tűnt. Többen a kocsibeálló betonján maradtak fekvé, csak röhögni meg szuszogni bírtak, Csapó viszont betántorgott a társalgóba, a zizegő bokrot lecsapta egy fotelbe, majd be a konyhába, ahol mindenképpen ki akarta reccsenteni Brumimami nyakcsigolyáját, vagy legalább megcsöcsörészni valakit. Jenő hallotta, ahogy a növény lezörren az ülésre. Lassan odaoldalgott mellé, és egész arcát beletemette a barbáru, gyökerestül kitépett cserje lombjába. De finom! Benyúlt az ágacsok közé, és leszakított egy pufi levendulafürtöt a haldokló bokorról. Ha még találkozik valaha Csarlival, esetleg intim körülmények között, majd végigdörzsöli a virágot az asszony mellén, hogy még ellenállhatatlannabbul illatozzon az izzadt bőr. – Zsuzsikám, Csarlukám! – sóhajtott föl gondterhelten.

– Szállj le a csajomról, Nő bá! – zuhant Jenő vállára Csapó. – Ne kúrogassátok egymást!

– Ez a kisfiú a te csajod, Csapókám? – kérdezte Jenő, még mindig a bokor ágacskaikat simogatva.

– Ez a csajom – dadogta Csapó –, ez a kis lila ribanc!

– Akkor te buzeráns vagy! – próbált élcelődni Jenő. – Kifogtad Leven Gyulát!

– Én?! Buzi?! – tájékozott Csapó, és lehányta Jenő papucsos lábát. Jenő abban a pillanatban reflexből a nedvesség felé lendítette a térdét. – A kurva szádát! – őrzöngött Csapó, mint később kiderült, a rúgástól bevérzett a szeme, és meglazult egy szemfoga.

Jenő egész délután Csapót próbálta kiengesztelni, a Söptei pincészetbe sem látogatott el a józanabbakkal, inkább a sebesültet kérdezgette minden tíz percben, hogy érzi magát. – Kurva szádát! – sziszegte ilyenkor megátalkodottan Csapó, de ez nem igazán zavarta Jenőt. Míg a tihanyi autós túra résztvevői a kerti nyugágyokban, a sövények oldalán vagy a társalgó pamlagain hortyogtak, ő édes álmodozásba merült. „Hiába, tud még az öreg harcsa!” – ízlelgette újra meg újra a mondatot. Azért, ha még egyszer magához engedi Csarluka, már nem hagyja, hogy a nő irányítson, okvetlenül meg kell puszigatnia a hasikáját, a popiját, a lába közét, meg ahol még kedve tartja. Sej, fruzsina!

Jártában-keltében aztán ő is dézsmálgatta a kannában a bort, elfogadhatónak találta, és egy kancsóban, amit hosszas keresgélés után a konyhaszekrényben talált, a gondnoknak is vitt belőle. Csend volt az egész üdülőben, a nyári konyhában terjengett csak az ebédre felszolgált nokedlis pörkölt átcsempészett maradékának gőze. Jenő feltérképezte a kertet, rájött, hogy van egy leaszfaltozott tere is hátul, ahol valószínűleg tollasozni lehet, van szalonnasütő és kutyáol, előtte vascölöp köré tekert elrozsdált láncsal.

– Most macska fialt belé – szólalt meg a háta mögött a gondnok.

– Hány óra lehet? Negyed hat körül?

– Öt óra tizenhat perc – álmélkodott az öregfiú. – Honnét tudtad?

– Mindig sejtettem – kocogtatta Bercivel a cölöpkét Jenő. – Most felmegyek egy kicsit a szobába – értesítette újdonsült barátját.

– Menjél csak, Jencikém, aztán estére van itt nekem még egy kicsi a tegnapiból – lapogatta meg Jenő vállát a bekecses.

Akkor fölment, semmire sem számítvá, hiszen tudomása szerint az összes kolléga, nagyfürdősök, kisfürdősök elmentek a pincészetbe. Kakukk kartárs valamelyik bokor alatt hortyogott békésen, Jenő tehát bemegy a szobába, megborotválkozik, talán vesz egy zuhanyt is, utána pihen egy keveset. De Csarli már várt rá a korlátnál, Jenő pedig egy kicsit megjéjdt. Mennyire elszánt! Könnyen megtörténhetett volna, hogy a gondnokkal borozgat egész délután, vagy eltotyog ő is a többiekkel, akkor pedig a nő hoppon marad, strázsálhatott volna a folyosón egész délután. Ezek szerint egy numeránál többet jelent neki Jenő, képes az összes programját feláldozni érte, csak hogy egyútt lehessenek.

– Beszélünk kell, kedves! – mondta neki, ahogy nyílt előttük az ismerős szoba ajtaja.

– Naná – hagyta rá Csarlíka, hangja mélyebb, érdesebb volt annál, amit Jenő elképzelt neki. A nő villámgyorsan megszabadult összes ruhájától, majd háttal az ágyra lökte Jenőt, egy mozdulattal lerántotta róla a nadrágot.

– Megkérdezhetem a kedves nevét, gyönyörűm? – erősködött Jenő, de Csarli válasz helyett föl kacagott, és szájon csókolta. Ezután erélyesen Jenő ölébe fészkelte magát, meglehetősen gyorsasággal elkezdte a huzavonát. „Ez egy igazi fruzsina, bármi legyen is az!” – örvendezett Jenő, miközben keze az asszony idomait gyúrta-gyömöszölte hevesen. Milyen feszes húsú, mennyire kedves ez a Csarlíka! „És milyen kevéssé nedves!” – Jenő szájpadrólása teljesen kiszáradt az izgalomtól. „A végén még menetet vág a micso-dámra!” Aztán már ez sem volt gond, Jenő agyából pedig az asszony hatalmas fújtatásai és energikus rángatózása alatt kiszaladtak a kettejük eljövendő közös életét latolgató szívmelengető képzetek. – Jaj, édes anyukám! – nyögött fel jólesően. Közel volt a csúcs.

– Öcsém, ennek úgy jár a fara, mint a Zinger varrógép! – hasított Csapó kaján hangja a kézjuhatagba. A hiénavihogású, akinek Jenő már elfelejtette a nevét, huhogni kezdett elragadtatásában. Nyitva maradt az ajtó? De hogyan bírtak az elázott csutakok feltántorogni az emeletre, mikor tíz perce még mozdulni sem tudtak? Jenő feje bele-sajdult a haragba, Csarli alól kiabált Csapóék felé:

– Hordjátok el tüstént magatokat, rohadékok!

Ellenkezőleg, Csapóék közelebb kecmeregtek, idétlenül tapsikolni, horkantgatni kezdtek.

– Mit bámultok, kisfiúk? – nyögött fel pincemély hangján Csarlíka is, de átnedvesedett combja, feneke egy pillanatra sem hagyta abba a liftezést Jenő ölében. – Sorszámat osszak? Van még szabad likam!

Ezután Jenő felől már bármi történhetett volna, nincs mit beszélni az ügyről. De hozzátartozik az igazsághoz, hogy a lehető történések közül éppen a legeslegrosszabb történt még a förtelmes mondat után a szobában. Csapó és a hiénahangú az asszonyt, hónaljánál és csípőjénél fogva, egyszerűen leemelték Jenőről. Csarlíka dévaj cuppanással vált le a masszóról, akit pedig minden teketória nélkül kirugdostak a kifli- és hí-nárszagú szobából, helyesebben csak Csapó rugdosott, a másik a derékszíját bontotta lázasan. A papucs, a póló meg a rövidnadrág – zsebében a szobakulccsal és a végül felhasználatlan, agyonlapított levendulavirággal – mind az öreg meztelen hátán landolt, ahogy kisvártatva Berci nehéz gumivége is. Jenő a folyosó langyos járólapján ülve öltözködött fel, kisimította mellkasán a gyűrött felsőt, majd talpra állt, fölvette Bercit, és a szobája felé poroszkált. Odabenn lezuhanyozott, ráérősen összecsomagolt mindent a sporttáskába, majd a székelyentől még mindig jelentősen zsbongó orrcimpával elhagyta a lakosztályt. A lépcsőn lefelé menet próbált nem figyelni a nő szobájából kiszűrődő

vidám sikolyokra meg röhincselésekre, inkább füttyörészni kezdett csak úgy, melódia nélkül. Az üdülő betonösvényén találkozott a gondnokkal, szertartásosan át akarta adni a kulcsokat, de a bekecses nagyot csapott Jenő vállára, és beinvitálta a nyári konyhába: ha már mindenképpen haza akar menekülni, várja meg őnála a vonat indulását, este kilenc előtt úgysem megy Pestre semmi, isznak egy nyelet bort, utána együtt kimennek az állomásra. Jenő ebbe csak olyan feltétellel egyezett bele, ha a gondnok mindenki elől eltagadja, hogy ő még itt van, amibe a bekecses bele is ment, utána nekiláttak az ebédmaradék elfogyasztásának, majd folytatták a kora délután abbahagyott borozást. Később, nem tudni, mikor, az biztos, hogy a kilences vonatot hagyták futni, elcsendesedett az üdülő, bizonyára mind elmentek éjszakai fürdőzésre a masszörök, a gondnok pedig beosont az épületbe, és kicsempészte az egyik csodálatosképp érintetlenül maradt kanna bort, amit Csapóék hoztak Tihanyból.

Éjfélkor Jenő végre sírva fakadt, hüppögve, akadozó nyelvel ecsetelte a kutyás Zsuzsi érényeit, fogadkozott, hogy Pesten okvetlenül randevút kér tőle, és mihamarább özszeköltözködnek, háromnegyed egykor pedig énekelni kezdett, ő is meg a gondnok is, szomorúakat meg pajzánabbakat is, hogy Én vagyok a hosszú lábú Kelemen, Kelemen, meg hogy Átdobták a szart a kerítésen, és Jenőnek végül kiállt a zsidbadás az orrcim-pájából, és szordínóban rákezdte:

*Sej-haj, Zsuzsika
Mondok neked valamit
Gombold ki a selyemblúzod elejét...*

Halmai Tamás

A MISSISSIPPI KUTYÁI

A mennyek állatai látni vágyták
mi lehet túl a terek peremén
és csillagokból lobbantottak fáklyát
így született a fény

a derű angyalaiban az ördög
szavára nem volt replikázni mersz
de a legszebb a nyelvben testet öltött
s belőle lett a vers

a Mississipp-i kutyái megvesztek
iszkolt a halál füstölgött a hús
de a fekete sámán sírni kezdett
és abból lett a blues

ÖRVÉNY

Vakon köröző sólyom
a fények földjén
vízjel papírhajókon
partra vont örvény

a szerelem nomád
poklok nadírja
a bűnök lajstromát
mégis radírral írja

betevő fény ha éj hasad
csend ha a világ harsog
vakon köröző ég alatt
örvényben forgó partok

Papp Dénes

KILENC SZÁZ NEGYVENNÉG Y

Ötéves vagyok, tanyán élünk. Egyetlen szomszédunk kakaskukorékolásnyira lakik, tölgyfa szekrényükben kuporgok éppen. Anyám állapotos, idegen katonáknak segít otthonunkban odaát, utolsó levágott malacunk még meleg belét mossa. A húgom arcába lőpor robbant, egy orosz orvos mindennap lenyúzza bőrét, ha túléli, valamelyest emberi kinézete lesz. Engem átküldtek ide, de már elfeledtem, hogy miért, egy kis résen bámulok kifelé, pislogni is képtelen vagyok. Néhány egyenruhás ismeretlen nyelven kiabál, nénémet ököllet verik, letépi ruháját, őt az asztalra taszítják, hajánál fogva többször odaütik, aztán sorban egymás után szorosan mögé állnak, csípőjükkel lökdösik, miközben fejét lassan felém fordítja, az orra és a szája véres, üres tekintetével egyenesen a szemembe néz, ahol születésem óta ott tombol a háború.

KILENC SZÁZ ÖTVENHAT

Arra ébredek, hogy a lábam elgémberedett a tankban. A feleségemről és a lányomról álmodtam, először támad honvágyam, amióta elindultunk hazulról. Társaim figyelmeztetnek, hogy megérkeztünk az első faluba, ahol az offenzíva jelentéktelen momentumaként, keresztül kell haladnunk ezzel az egyetlen ócska lánctalpassal. Az utcák néptelenek, az udvarok, mint a hold a nap fénye nélkül, ellenállásnak semmi jele. Az első világháborús emlékműnél megállunk, mert egy kisfiú állja el az utat. Feje kissé lehajtva, szemöldöke alól lövell ránk tekintete. Apró teste teljes egészében megfeszül, mozdíthatatlannak tűnik. Társaimmal egymásra nézünk, egyikük szemében a félelem árnyékát vélem fölfedezni. A másik felpörgeti a páncélos motorját, nagy hirtelen gázt ad, aztán három méter után fékez. A fiú nem mozdul helyéről, pusztán kezét emeli föl, láthatóvá válik eddig elrejtett fegyvere. A következő pillanatban nagyot koppan járművünkön a csúzlából kilőtt kavics. Aztán még egy és még egy. Fogalmam sincs, hogy hová jöttünk, de biztosan tudom, hogy ezen az úton nem szabad továbbmennünk.

kabai lóránt

ISTEN OROSZLÁNJA

már csak méla közönnyel
figyelek mindent.
egyét kivéve.

reggel csipetnyi cukor a kávéba –
szeretne olykor az ember újra kamasz lenni.
tétova látomás, közeledik ringatózva.
„látlak. és tudom a neved” –
lükteti teste,
belsejében fény, mint ki csillagokat nyelt.
szíve körül pörgő kerek.

a kapu őre,
ismerem nevét.

szemébe nézek, örvénylő kékség, elmerülök, felemel.

„vártalak” – válaszolom;
ha gyűlölöm a világot,
hogyan is hinné el.
„magadat gyűlölöd” – suttog a láng,
arkangyalfénye babonáz.

lényének látható és láthatatlan matematikája hevíti,
új és új gyönyörre sarkallja.

fölém mered, égbe emelkedik.

csoda.

Szécsényi Endre

***GUSTUS SPIRITUALIS* – MEGJEGYZÉSEK A MODERN ESZTÉTIKA KIALAKULÁSÁHOZ**

A hatvanéves Bacsó Bélának

*„...no el mucho saber harta y satisfice al ánima,
mas el sentir y gusta de las cosas internamente
[nem a sok tudással lakik jól és elégiül ki a lélek,
hanem ha a dolgokat bensőleg érzelki és izleli].”
(Loyolai Szent Ignác: EJERCICIOS ESPIRITUALES,
2ª anotación, 1548)*

A modern értelemben vett esztétika eredetét kutatva az eszmetörténész sokféle tárgyterületre eltéved, sokféle beszédmódba beleütközik, s előbb-utóbb arra is rájön, hogy a nagy esztétikatörténetek – legyenek mégoly inspirálóak, invenciózusak és jól adatoltak – narratív sémáikkal és teoretikus előfeltevéseikkel inkább elállják az utat az esztétika kibontakozásában és felemelkedésében szerepet játszó, finom szálakon futó, egymással interferáló szellemi folyamatok feltérképezése és szétszalazása elől. E jeles alkalomra¹ e szálak közül egyet emelek ki, s megpróbálom legalább felvázolni, milyen eredményekkel kecsegtethet annak részletesebb történeti feltárása.

¹ Ezzel a kísérlettel – ahogy az ajánlásból is látszik – Bacsó Béla személye, tanári munkája és eddigi publikált életműve előtt szeretnék tisztelegni. Történetesen úgy adódott, hogy sosem voltam a hallgatója, sok évvel ezelőtt az a megtiszteltetés ért, hogy egyből a kollégája lehettem. Ugyanakkor mégis – bár ez nem volt feltett szándékom, inkább a véletlen műve – tanítványként is megszólalok most, hiszen hunyt mesteremre, Kisbali Lászlóra emlékeztetek azzal, hogy az ő utolsó, tervezett, de soha el nem készült előadásának témáját választottam – noha azt nem remélhetem megírni, amit ő tudott volna.

A *gustus spiritualis* teológiai fogalmáról lesz szó, pontosabban arról, mi köze lehet az ízlés modern esztétikai koncepciója kialakulásához. Az eddigiekből is kitetszik, hogy esztétikán én egy eredendően modern jelenséget, tapasztalatot, perspektívát stb. értek, tehát nem a szépségre vonatkozó metafizikai és/vagy a szépművészetekre² vonatkozó elméleti beszédmódok nagy közös tégelyét. Hanem az érzéken túlinak és az érzékinek, amely az előbbitől *elválaszthatatlan*, egy speciálisan modern formáját: eredete nagyjából a XVII. századra nyúlik vissza, elméleti fősodrát tekintve egyáltalán nem művészeti irányultságú, s nem is metafizikai. Ennek az alakulóban lévő új beszédmódnak az egyik kulcsszava az ízlés, amely egyszerre a finom megkülönböztetések és a finom élvezetek képessége. Akinek jó ízlése van, az életben is feltalálja magát, alkalmas lesz a kifinomult társas érintkezésre, és élvezni tudja annak örömeit, újra és újra gyönyörűséget talál a természet korábban észre sem vett vagy nem méltányolt részleteiben és látványaiban, s persze azért a művészetek bájai sem hagyják hidegen (de a klasszikus, legalább humanista gyökerű műkritikába is újabb szempontok és eltérő hangsúlyok vegyülnek). 1712-ben Joseph Addison – aki elsősorban irodalmár, nem filozófus, s végképp nem teológus – így jellemzi azt az embertípust, akit visszamenőleg mi már nevezhetünk *homo aestheticus*-nak: „Az az ember, aki csiszolt képzelettel bír, számos olyan gyönyör birtokába jut, amelynek élvezetére az avatatlanok nem képesek. Társalogni tud egy képpel, és kellemes társaságra lel egy szoborban. Titkos felfrissülést talál egy irodalmi leírásban, és gyakran nagyobb elégedettségére szolgál egy liget vagy rét látványa, mint másoknak annak birtoklása. Mondhatni, résztulajdonosává válik mindannak, amit lát, és a természet legvadabb és legkevésbé megművelt részeit is gyönyörei szolgálatába állítja; így aztán úgyszólván más fényben látja a világot, és az emberek előtt elrejtőző elbájoló dolgok egész sokaságát fedezi föl.”³

Hosszú az út idáig. Miként maga Addison is utal erre, az ízlés előtörténetét Baltasar Graciánnal szokás kezdeni a XVII. század közepétől.⁴ Az esztétikatörténet-írás hagyományában megemlítik – ismereteim szerint (legalábbis a jelentős hatású műveket alapul véve) Benedetto Croce 1902-es történetével kezdődően⁵ –, hogy a spanyol szerző műveiben exponálódik a *gusto* fogalma (egy sor másik, ehhez köthető mellett), majd jön divatba; aztán Blaise Pascaltól esetleg François de La Rochefoucauld hercegen át Nicolas Boileau-Despréaux-ig és Dominique Bouhours-ig még szóba hoznak néhány befolyásos szerzőt a század második feléből, akiknél valamilyen formában szerephez jut az ízlés, hogy aztán a XVIII. század legelején immár „esztétikai” alakjában (is) megjelenhessen Lord Shaftesburynél, Addisonnál, Dubos abbénál, „a svájciaknál” és másoknál. Visszatérve Graciánra, előfordul, hogy megemlítik, jezsuita, de erre általában akkor sem fordítanak

² Amely, ahogy mi értjük, szintén egy történetileg – és viszonylag későn – létrejött kategória.

³ Joseph Addison: A KÉPZELŐERŐ GYÖNYÖREI. Ford. Gárdos Bálint. *Jelenkor*, L. (2007), 11. 1184–1209., 1187. (*The Spectator*, No. 411.) Addison a jó ízlést és a csiszolt képzelőerőt még szinonimaként használja. Itt teljesen eldöntetlen, hogy az új „esztétikai” perspektívának a képzelőerő látványai vagy az ízlelés tapasztalata az alapmodellje, avagy hogy ezek milyen viszonyban állnak egymással.

⁴ Addison: i. m. 1184.

⁵ Benedetto Croce: ESZTÉTIKA. ELMÉLET ÉS TÖRTÉNET. Ford. dr. Kiss Ernő. Rényi Károly kiadása, Budapest, 1914. Már Croce is – ahogy később Alfred Baeumlertől Hans-Georg Gadamerig többen – Karl Borinski könyvére (BALTSAR GRACIAN UND DIE HOFLITERATUR IN DEUTSCHLAND. Max Niemeyer, Halle, 1894., különös tekintettel a GRACIAN UND DER GESCHMACK című fejezetre: 39–52.) hivatkozva ismeri el Gracián jelentőségét; talán ezert van az, hogy a *modern* esztétika történetének néhány évvel korábban megjelent, paradigmátikus művében, Heinrich von Stein DIE ENTSTEHUNG DER NEUREN AESTHETIK-jében (J. G. Cotta'schen, Stuttgart, 1886.) Graciánnak még a nevével sem találkozunk.

különösebb figyelmet. Pedig a Társaság tagja volt, ahogy az ízlés beszédmódjának otthonos közeget teremtő delikátság (*délicatesse*) irodalmának vezéralakja, Bouhours is, aki írásaiban főleg Pierre Nicole-lal polemizál a Port-Royal teológusai közül. A DE LA DÉLICATESSE (1673) szerzője, Montfaucon de Villars abbé is jezsuita szimpatizáns, ebben a minőségében kíméletlen bírálója Pascal GONDOLATAI első (posztumusz) kiadásának (1670).⁶ Ezzel szemben Pascal éppen a janzenista barátairól ismert; ahogy Jean Barbier d’Aucour – Bouhours és Villars kíméletlen kritikusa – szintén a janzenisták híve.⁷ Quesnel pedig, aki már az amszterdami száműzetésben élő janzenisták vezéralakja Antoine Arnauld halála után, megírja a „jeszuita Bouhours” életrajzát, amely egyúttal természetesen vitákat is.⁸ A két tábor között éles teológiai vita (és különböző pápai bullákat eredményező politikai csatározás) zajlik, változó intenzitással, 1653-tól a janzenisták 1713-as eretnekké nyilvánításáig. Az elsősorban Szent Ágoston értelmezése kapcsán kibontakozó katolikus teológiai disputa fő csomópontjait tekintve a szabad akarat és az isteni kegyelem működéséről, az emberi természet romlottságának fokáról és a predestinációról szól. Nincs helyem itt arra, hogy ezt részletezzem,⁹ mindezzel pusztán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy mivel teológusok vagy teológiailag nagyon képzett szerzők sorakoznak itt, aligha iktatható ki maradéktalanul a teológiai szempont (sőt az adott szerző által képviselt álláspont) vagy érdek az utólag „esztétikainak” tartott fejtegetéseikből. A *gustus spiritualis* fogalma szinte kínálja magát a modern (esztétikai) ízlés teológiai előzményeinek és esetleges tovább élő vonatkozásainak vizsgálatához.¹⁰

Ez az írás egy készülő nagyobb lélegzetű tanulmány előmunkálatának tekinthető, most – hely hiányában – csak néhány jezsuita szerző szövegét kommentálom, sőt már Bouhours-ra is éppen csak egy pillantást tudunk vetni a legvégén. Janzenista vitapartnereik (közülük is elsősorban Pierre Nicole-ra, másodsorban, nyilvánvalóan, Pascalra lehetne fókuszálni) teológiai szempontú esztétikatörténeti tárgyalását most mellőzöm. Ugyanígy járnak a *gustus spiritualis* korai protestáns alkalmazói (például Thomas Goodwin vagy John Flavel), miként a protestáns teológus cambridge-i platonisták (kiáltóképp Henry More) *boniform faculty*ja, amelynek utóélete Thomas Burneten át Lord

⁶ A sort időrendben talán Benito Jerónimo Feijóo jezsuita atya zárhatná, aki már a XVIII. század első felében fejt ki kritikusi munkásságát – róla többnyire tudomást sem vesznek az esztétika történetét írók. S persze szélteben is bővíthető lenne a sor, hiszen az esztétika szempontjából említésre méltó jezsuita literátor volt még többek között René Rapin, a RÉFLEXIONS SUR LA POÉTIQUE D’ARISTOTLE (1675) vagy Camillo Etori az IL BUON GUSTO NE’ COMPONENTI RETTORICI (1696) szerzője; s említést érdemel még a janzenisták heves ellenfele, ha nem is jezsuita, de ájtatos író Saint-Sorlin, aki LES DÉLICES DE L’ESPRIT címmel írt dialógust, amelyben például az ízlés/ízlelés istenbizonyítékként merül fel. (Vö. Jean Desmarest de Saint-Sorlin: LES DÉLICES DE L’ESPRIT: DIALOGUES. Claude Audinet, Paris, 1677. 40–48.)

⁷ L. erről magyarul D’Aucour bírálatát Bouhours-ról, ill. a szerkesztői jegyzetet: Jean Barbier d’Aucour: HATODIK LEVÉL. Ford. Albert Sándor. In: Bartha-Kovács Katalin–Szécsényi Endre (szerk.): A TUDOM-IS-ÉN-MICSODA FOGALMA. FORRÁSOK ÉS TANULMÁNYOK. L’Harmattan, 2010. 44–49.

⁸ Pasquier Quesnel: LE PÈRE BOUHOURS JESUITE, ETC. H. n. 1700.

⁹ Frissen megjelent magyar irodalom ehhez: Pavlovits Tamás: BLAISE PASCAL. A TERMÉSZETTUDOMÁNYTÓL A VALÓLÁSI APOLÓGIÁIG. Attraktor, Máriabesnyő, Gödöllő, 2010. 150–178.

¹⁰ Ez egyáltalán nem magától értetődő szempont: általában a teológia nem játszik szerepet a jelentős esztétikatörténetekben. Például Baeumlernél Pascal és Bouhours ugyanabba a csapatba kerül, ti. a *délicatesse* oldalára a Boileau nevéhez kötött klasszicizmussal szemben, ami a fentiek alapján elég meghökkentő. (Vö. Alfred Baumler: AZ IRRACIONALITÁS PROBLÉMÁJA A XVIII. SZÁZADI ESZTÉTIKÁBAN ÉS LOGIKÁBAN *Az ITÉLŐERŐ KRITIKÁJÁIG*. Ford. V. Horváth Károly. Enciklopédia Kiadó, 2002. 47–49.) Ugyanígy jár el Cassirer, aki a pascali *esprit fin*t és a bouhours-i *délicatesse*-t állítja szembe „a Boileau által a művészet elvévé tett »helyesség« szellemével”. (Ernst Cassirer: A FELVILÁGOSODÁS FILOZÓFIÁJA. Ford. Scheer Katalin. Atlantisz, 2007. 379.)

Shaftesburyig és Francis Hutchesonig követhető a „morális érzék” kialakulásában,¹¹ ami szintén visszacsatolható lenne az esztétika történetéhez. Továbbá azzal is tisztában vagyok, hogy nem lenne tanulságok nélküli a *gustus spiritualis* és a korabeli misztikus teológiai nyelv „érzékeségének” viszonyát tagláló kitérő sem: különösen a XVII. századi spanyol karmeliták (Ávilai Szent Teréz, Keresztes Szent János)¹² vagy a kvietizmus (Miguel de Molinos, Mme Guyon stb.) bevonása.

I

Mindezeket zárójelbe téve, tekintsünk vissza egy pillanatra Órigenészre! Arra a görög egyházatyára, aki sok vitát kiváltó szellemi hagyatékával mindig is elevenen élt a keresztény teológiában; itt most Loyolai Szent Ignácra tett hatása miatt hívom fel rá a figyelmet. Órigenész PERI ARKHÓN című művének (az első keresztény teológiai műnek) az Istenről szóló első fejezete utolsó szakaszában azt olvassuk, hogy „szokás az érzékszervek nevét a lélekre vonatkoztatni”, valamint hogy a BIBLIÁ-ban találunk olyan megfogalmazást is, hogy a „szív szemével” látni, amikor „az értelem ereje felfog egy szellemi létezőt”, ill. olyat is, hogy „füllel hallani”, amivel „a mélyebb megértés képességére” utalnak: „Hasonlóképpen beszélünk a lélekkel kapcsolatban más szervek működéséről is, ezeket a testi elnevezéseket a lélek képességeire alkalmazzuk, mint ahogy Salamon is így beszél: »Megtalálod az isteni érzékelést.« Tudta ugyanis, hogy az érzékelésnek két neme van meg bennünk: az egyik a halandó, romlandó, emberi; a másik a halhatatlan és szellemi, ezt nevezte isteninek. Nem a szemnek, hanem a tiszta szívnek, azaz az elmének érzékelésével láthatják Istent azok, akik méltók rá. A régi és az új Írásokban bőségesen találsz rá példát, hogy az elmét, azaz szellemi képességet a »szív« szóval jelöli.”¹³

Érdeemes felfigyelni arra, hogy a PÉLDABESZÉDEK KÖNYVÉ-ből vett idézetet Órigenész a megszokottól eltérően fordítja, legalábbis a fennmaradt, Rufinus-féle latin fordítás alapján: „*Sensum divinum invenies.*” (PÉLD. 2:5.) Órigenész „*isteni érzékelést*” mond ott, ahol általában mások tudást vagy ismeretet¹⁴ fordítanak: ebből úgy tűnik, a görög egyházatyá az sugallja, a testi érzékelés analógiájára elgondolt szellemi érzékelés – amely meghaladja az értelem diszkurzív működését – ragadhatja meg Istent. Nem egyszerűen a – görög filozófiai hagyományban prioritást élvező – látás vagy a – zsidó (ószövetségi) tradícióban elsődleges – hallás jut szerephez, hanem ezek mellett még

¹¹ Erről például Ernst Lee Tuveson: *IMAGINATION AS A MEANS OF GRACE: LOCKE AND THE AESTHETICS OF ROMANTICISM*. University of California Press, Berkeley, LA, 1960. 42–55.; vagy: Jerome B. Schneewind: *THE INVENTION OF AUTONOMY: A HISTORY OF MODERN MORAL PHILOSOPHY*. Cambridge University Press, Cambridge, etc. 1998. 203. skk.

¹² Például a szerelmi megsebzettség, a szívbe való behatolás testi-szexuális asszociációi kapcsán I. Cseke Ákos: *A KÖZÉPKOR ÉS AZ ESZTÉTIKA*. Akadémiai, 2011. 234–235.

¹³ Órigenész: *A PRINCÍPIUMOKRÓL*. Ford. Vidrányi Katalin. In: Vidrányi Katalin (vál.): *AZ ISTENI ÉS AZ EMBERI TERMÉSZETRŐL I. GÖRÖG EGYHÁZATYÁK*. Atlantisz, 1994. 77–139. 90. (Az idézet Pascal „szív” fogalmának tárgyalásához is jó kiindulás lehetne.)

¹⁴ „...akkor megérted, mi az ÚR félelme, és rájössz, mi az istenismeret”. (PÉLD. 2:5.) Órigenész a SZEPTUAGINTÁ-t használta, ahol ezen a helyen „*Isten tudása [gnószisz]*” áll, szemben az „*isteni érzékeléssel*”. (A[nn]a N[gaire] Williams: *THE DIVINE SENSE. THE INTELLECT IN PATRISTIC THEOLOGY*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, etc.: 2007. 83.) Largier is kiemeli, hogy a SZEPTUAGINTA *gnószisz*a és a *VULGATA scientiája* helyett Órigenész itt az *aiszthészisz*t használja. (Niklaus Largier: *PRAYING BY NUMBERS: AN ESSAY ON MEDIEVAL AESTHETICS*. *Representation*, 104. [2008], 1. 73–91., 81.) Másutt, a görögül fennmaradt szövegekben is megtalálható ez a hivatkozás, valóban az *aiszthészisz*szel, például „*létezik – amint az Írás nevezi – egy bizonyos isteni nemű érzékelés, amit Salamon szavai szerint csak azok találnak meg, akik már boldogok: isteni érzékelést találsz*”. (Órigenész: *KELSZOSZ ELLEN*. Ford. Somos Róbert. Kairosz, 2008. 70.)

az összes többi érzékünk: a tapintás, a szaglás és az ízlelés is. Órigenész az utóbbira a kenyér és a bor kapcsán utal: „a lélek használja a fogaít, midőn az élet kenyerét eszi, mely az égből száll alá”,¹⁵ s JÁNOS EVANGÉLIUMÁ-ra utal: „Mert az én testem igazi étel, és az én vérem igazi ital. Aki eszi az én testemet, és issza az én véreimet, az énbennem lakik, és én őbenne.” (Jn. 6:55–56.) Itt az ízlelés az evéssel és az ivással, a táplálkozással és a növekedéssel, azaz az Ige belsővé tételével összefüggésben merül fel.

Órigenész szerint tehát minden érzékszervünknek van belső vagy spirituális változata; ugyanakkor észre kell venni, hogy a fenti idézet egy kiegészítő, az előző passzusban kimondott tételt erősítő fejtegetés (a bibliai szóhasználatához való igazítása): ti. hogy a testi-fizikai látás és annak modellje nem alkalmazható közvetlenül az istenséggel kapcsolatban, „mert természetéből következik, hogy lehetetlen őt látni”. Még maga a Fiú sem láthatja az Atyát: „az Atyát a Fiú és a Fiút az Atya nem látja, hanem ismeri”.¹⁶ A „tisztaság szíve”, az „elme érzékelése” ennek a – látással szembeállított – „ismerni”-nek az alternatív megfogalmazásai. Következésképp, a testi érzékelés és a szellemi „érezékelés” között nagyon távoli a viszony, csak az elnevezésben és a tágan értelmezett funkcióban van hasonlóság közöttük, de a működésükben már semmi közös nincs.

Ráadásul Órigenész a „más szervek működését” is alapvetően a látás (helyenként a hallással kiegészített látás) mintájára gondolja el. Az ÉNEKEK ÉNEKÉ-ről írott homíliája¹⁷ evidens módon telis-tele van érzéki – az ízlelést és a szaglást is érintő – képekkel, s megtaláljuk benne az öt spirituális érzék bibliai helyekkel alátámasztott felsorolását is. Ezek a következők: a Krisztus fényét meglátó „lélek szeme”, az Igét meghallani képes „fül”, „az élet kenyerét” megízlelni képes „lélek ízlelése”, az Ige illatát befogadó „lélek szaglása” és a testté lett Igét megérinteni képes „belső lélek keze” – tehát „a lélek egyetlen érzékszerve” sincs megfosztva a kegyelemtől.¹⁸ Mégis sokkal hangsúlyosabb az, hogy a lélek „a testnek a házában van”, amelynek az érzékek az ablakai: s itt már csak a látásról és a hallásról esik szó, mintha ezek felölelnék valamiképp az összes többi érzéket. „Ha [...] a lélek a világ ékességét szemléli, és a teremtmények szépségéből kiindulva felfogja Istent, [...] akkor ebbe a lélekbe az élet hatol be a szem ablakán keresztül.” Az isteni bölcsességben gyönyörködő lélek esetében „a fül ablakán keresztül jut be a lélekhez a bölcsesség fénye”.¹⁹ Az isteni Ige, a vőlegény benéz az ablakon, hogy felrázza és buzdítsa a lelket: már maga az „ablak” metafora is, amelyen ki és be lehet nézni, a látás primátusát mutatja, amihez csak adalék, hogy a fül esetében is a „bölcsesség fényéről” olvasunk. Ehhez kapcsolódik a vőlegény explicit felszólítása: a menyasszony „fordítson hátat mindannak, ami testi és látható [azaz: minden fizikailag érzékelhetőnek], és afelé siessen, ami testetlen és láthatatlan”²⁰ – a „testi” és a „látható” felcserélhetőnek tűnik.

Fontos még a továbbiak szempontjából, hogy Órigenésznél a spirituális érzékek nem adottak mintegy természetből fogva (szemben például Szent Círill elgondolásával, akinél a megkeresztelés elegendő, hogy a lélek szeme kinyíljon); kialakításuk komoly és fegyelmezett gyakorlást (*gümnasztia*) igényel. A fizikai és a spirituális érzékek

¹⁵ Órigenész: A PRINCÍPIUMOKRÓL, 90.

¹⁶ Uo. 89.

¹⁷ Órigenész: KOMMENTÁR AZ ÉNEKEK ÉNEKÉHEZ. Ford. Pesthy Mónika. Atlantisz, 1993. Itt jegyzem meg, hogy e műnek a XVII. századi misztikusokig (és tovább) ható jelentős hagyománya szintén rendelkezik az esztétika genealógiája szempontjából releváns vonatkozásokkal, amelyekkel itt nem foglalkozom.

¹⁸ Uo. 141.

¹⁹ Uo. 194.

²⁰ Uo.

szétválasztása nagyon határozott, mint láttuk, s nem is működhetnek egy időben: a szemünket be kell csukni, hogy a lélek szeme látni kezdjen; a lélek – test nélkül – a maga érzékeivel képes megismerni Istent.²¹

II

Az esztétikai tapasztalat csíráinak kutatása szempontjából Loyolai Szent Ignác spirituális gyakorlatai tűnnek érdekesnek.²² Ignácról mint a jezsuita rend alapító szentjéről később Bouhours ír életrajzot (miképp Ignác egyik legelső tanítványáról, a rend társalapítójáról és a nagy misszionáriusról, Xavéri Szent Ferencről is). Az 1548-as *LELKIGYAKORLATOK* nevezetes példája az első hét utolsó meditációs feladata, a pokol elképzeltetése: „Képzeltben lássam a pokol hosszúságát, szélességét és mélységét. [...] Kérjem, amit kívánok. Itt a benső átérzését az elkárhozottak gyötrelmének, avégre, hogy ha el is feledkezem az örökkévaló Úr szeretetéről, legalább a büntetéstől való félelem késztesen arra, hogy ne vétkezem. [...] Lássam képzeltben [*vista de la imaginación*] az óriási tüzet és a lelkeket mintegy tűztestbe öltözve. [...] Halljam fülemmel [*oír con las orejas*] a panaszkodásokat, jajveszéléseket, kiáltásokat és a káromlásokat Krisztus Urunk és minden szentje ellen. [...] Szagoljam szagló érzékemmel [*oler con el olfato*] a füstöt, a kénkövet, bűzt és szennyet és a rothadó anyagokat. [...] Ízleljek ízléssel [*gustar con el gusto*] keserű dolgokat, mint könnyeket, szomorúságot és ízleljem a lelkifurdalás férgét. [...] Tapintásommal érzékeljem [*tocar con el tacto*], hogy azok a lángok miként érik el és égetik a lelkeket.”²³

Bár a képzelőerő, az *imaginación* etimológiailag a képhez és így a látáshoz kötődik, az öt érzék stimulálása egyaránt és egyenlő súllyal tűnik fontosnak ebben a gyakorlatban. A pokol borzalmainak intenzív, az összes érzéket érintő átélése a lényeg. Ez itt éppen a keserűség megízlése, nem az isteni édességé, a borzalomé és nem a boldogságé, a kárhozaté és nem az üdvösségé: az ignáci gyakorlatozó számára mindkettőnek megvan a haszna és a jelentősége – csak az intenzitás mértéke számít, amelyhez az összes érzék izgatására szükség van. Két mozzanatra érdemes felfigyelni:²⁴ az egyik a *compositio loci* – a hely létrehozása és részletekbe menő, érzéki elgondolása. A másik az *applicatio sensuum* – mind az öt érzék stimulálása egy olyan speciális, a mindennapitól elütő tapasztalat kialakításához, amely az érzéki és érzelmi elmélyülés állapotát hozza létre az imádság és a szemlélődés gyakorlatában. Ignác az érzékek alkalmazásának és a heves érzelmek felkeltésének ahhoz a hagyományához csatlakozik, azt szisztematizálja, amely Órigenész spirituális érzékeiig nyúlik vissza. Órigenésztől eltérően azonban Ignác a meditációs gyakorlatban alkalmazott érzékeket egyáltalán nem határolja el élesen a fizikai érzékektől: nyilvánvalóan más, amikor az elképzelt pokol lángjai égetik a gyakorlatozó lelkét, mintha valódi lángok nyaldosnák körül a testét, de a kiváltott érzés jellege, az érintett érzékek működésének módja szoros analógiában van. Át kell élni a fájdalmat, a kínt, az iszonyatot – értelmetlen lenne azt mondani, hogy érzéki-testi vonatkozásaiak semmilyen szerepet nem játszanak itt. Igaz, Ignác is előírja például, hogy kerülni kell a fényt, lehetőleg sötét cellában, tehát a testi látást kiküszö-

²¹ Georgia Frank: „TASTE AND SEE”: THE EUCHARIST AND THE EYES OF FAITH IN THE FOURTH CENTURY. *Church History*, 70. (2001), 4. 619–643., 626–627.

²² A spirituális érzékek korábbi történetéről részletesen I. Rachel Fulton: „TASTE AND SEE THAT THE LORD IS SWEET” (Ps. 33:9): THE FLAVOR OF GOD IN THE MONASTIC WEST. *The Journal of Religion*, 86. (2006), 2. 169–204.

²³ Loyolai Szent Ignác: *LELKIGYAKORLATOK*. Ford. P. Hitter József fordításának felhasználásával Bálint József és mások. Korda, Kecskemét, 2009. 88–89.

²⁴ Vö. például Largier: i. m. 78–79.

bölvé kell szemlélődni. Mégis itt inkább arról van szó, hogy a tekintetnek az irányát kell megváltoztatni, hogy ne kifelé, hanem befelé nézzen, és a koncentrációját fokozni (hogy ne terelje el a figyelmet sok mellékes külső apróság) – de a természetét nem.

Ráadásul a legfontosabb minta már nem egyértelműen a látás lesz. Ignác a három lelki képességet (az emlékezést, értelmet és akaratot) működésbe hozó meditáció helyett kontemplációról kezd beszélni a második héttől kezdve: a kontemplációs gyakorlatok mindig a látást és a hallást hívják segítségül, de aztán a záró, a betetőző gyakorlat az öt érzék alkalmazása (*applicatio sensuum*) lesz az előzőkben szemléltetkre. Például a negyedik hétre vonatkozóan így fogalmaz: a vacsora előtti utolsó gyakorlat „*az öt érzék alkalmazása [traiendo los cinco sentidos sobre] legyen a nap három gyakorlatára, amikor is figyeljünk fel és hosszasabban időzzünk a főbb részeknél, és ott, ahol nagyobb indításokat és lelki örömeket éreztünk [donde haya sentido mayores mociones y gustos espirituales]*”.²⁵ Az érzelmi megindultság és lelki öröm vagy élvezet (*gustos espirituales*) a tartalma és a célja a betetőző élménynek. Tehát az ízlelés nem csak az egyik – olykor kitüntetettnek is tűnő²⁶ – érzék az öt közül, amelyet mozgósítani kell, hanem inkább az egész élmény, a teljes belső tapasztalat modellje. Kempis DE IMITATIONE CHRISTI-je (1418) felekezetektől függetlenül óriási hatása – Ignác is ajánlja olvasását,²⁷ az első teljes magyar fordítása Pázmány Péter nevéhez köthető –; a test megtagadásának és a világtól való ajánlott elfordulásnak a kontextusában olvassuk ezt: „*Ó jó ízű és édes ige [O sapidum & dulce verbum!], de csak annak, aki az Igét szereti, nem a világot s a világban valókat. Én Istenem és mindenem. Elég ez a mondás annak, aki érti, a szerető szívnek jólesik ismételve. Hisz minden kedves [jucunda], ha te jelen vagy, ha meg távol vagy, ízét veszi minden [fastidium cuncta]. A te ajándékok a szív csöndessége [cor tranquillium], a mindent átfogó béke és az ünneplő jókedv. Te tanítasz meg arra, hogy mindenről helyesen gondolkodjunk [bene sentire de omnibus], és mindenben téged dicsérjünk. Nálad nélkül semmi sem lehet sokáig tetszésünkre, ha valaminek kedvesnek [gratum] kell lennie, jól kell esnie [bene sapere], szükséges, hogy a te kegyelmed [gratiam] is jelen legyen, s a fűszer [condimento] a te bölcsességed [sapientiae] sava legyen.*”²⁸

Már itt is az isteni ige édességének élvezetét vagy a teremtő jelenléte során átélt közvetlen, ízlelhető öröm (ill. a hiánya miatt tapasztalt undor) bemutatását láthatjuk. A szóhasználat mégis eltér, ami érdekes lehet: az idézetben (és az azt követő passzusban is végig) a *sapio* ige és a belőle képzett különböző szavak bukkannak fel a (*de*)*gusto* helyett. Kempis világossá teszi, hogy a legtávolabbi analógia sem állhat fenn a spirituális élvezetek és a világi örömek között. Ignácnál már némileg más a helyzet, s talán ezzel függ össze a terminológiai váltás is, bár nem szeretném túlinterpretálni ezt: mind a *gustónak*, mind a *sapiónak* van érzéki és szellemi jelentéstartománya is, ugyanakkor mintha az előbbi esetében hangsúlyosabb volna az érzéki jelleg: a megízlelés, a kóstolás, az étkezéssel való szorosabb kapcsolat. Valaminek az elfogyasztása – belsővé tétel, összeolvadás a tárggyal. A *gusto* az egyetlen olyan érzékünk, amely egyszerre nyújtja a tárggyal való közvetlen egygyé olvadást, az azonnali megkülönböztetést és élvezetet.

A *gusto* ilyen jelentőségére utalhat Ignác művének második bevezető megjegyzése is, amely a gyakorlatvezetőt arra kéri, csak röviden kommentálva ismertesse a feladat

²⁵ Loyolai: i. m. 129.

²⁶ „*Szaglássalommal és ízlelő érzékemmel érzem és ízleltem [oler y gustar con el olfato y con el gusto] az Istenségnek és erényeinek és mindennek végtelen kellemét és édességét [infinita suavitad y dulzura], aszerint, hogy ki az a személy, akiről szemléldöm.*” (Uo. 102.)

²⁷ Uo. 97.

²⁸ Kempis Tamás: KRISZTUS KÖVETÉSE. Ford. Jelenits István. Ecclesia, 1978. III. xxxiv. 1.

alapjául szolgáló történetet: „*Ha ugyanis az elmélkedő híven kapja meg a történet lényegét, és önmaga gondolja át s mérlegeli és talál valamit, ami azt kissé jobban megvilágítja vagy érzékelteti [declarar o sentir] – akár a saját gondolkodása, akár azáltal, hogy értelmét isteni erő világitja meg – nagyobb örömet talál benne és gyümölcsözőbb [gusto y fructo spiritual] lesz számára, mintha a lelkigyakorlat vezetője hosszan fejtegetné és bőven magyarázná a történet értelmét.*”²⁹

A gyakorlatozó már nem olyan passzív, mint Órigenész menyasszonya, hiszen az isteni kegyelem közreműködése híján akár „*saját gondolkodása*” spontaneitása is eljuttathatja őt ahhoz az élményhez, amely a dolgok belső érzékelését, ízlelését jelenti, és a legnagyobb örömet is.³⁰

A tét – az akarat befolyásolása: elrettentetni a rossztól, megízleltetni az üdvösséget. Ignác szerint az érzéki jellegű, intenzíven átélhető tapasztalat jut el leggyorsabban a szívig – ez interiorizálható a leghatékonyabban. Nem az intellektuális belátás fontos, hanem a szív leigázása. A szabad akarat teológiai jelentősége egyértelműen összefűződik ezzel a témával. Ignác követőinek majd a janzenista állásponttal szemben kell védeniük azt a tételt, hogy az ember rendelkezik „*elégészes kegyelemmel*” ahhoz, hogy akaratát a jóra irányíthassa (tehát nem szükséges minden jó cselekedethez a „*hatékony kegyelem*” beavatkozása). Az erős érzéki-érzelmi élmény a meditációban vagy bármilyen más ájtatos gyakorlatban ezt a *lehetőséget* aktualizálja, ill. készíti arra a hívőt, hogy általában ezt aktualizálja.

Ignáchoz képest bő fél évszázad múltán a Szalézi Szent Ferencnél megjelenő kegyesség már jóval érzelmesebb és gyengédebb. Az 1608-as FILÓTEÁ-ban, amely első megjelenésétől kezdve hallatlan népszerűségnek örvend, azt írja, az igazi jámborság (*dévotion*) Isten tökéletes szeretetében gyökerezik, ezért külön figyelmeztet arra, hogy „*a jámborságot nem a lelki édesség, nem a vigasznak érzése, nem azok a gyengéd szívbeli gerjedelmek jelentik [la dévotion ne consiste pas en la douceur, suavité consolation et tendreté sensible du coeur], amelyek könnyekben s fohászokban nyilvánulnak meg, s amelyek folytán lelkigyakorlataink kellemes foglalkozássá [une certaine satisfaction agréable] válnak*”.³¹

A jámbor jezsuita célja nem egy szigorúan katonás napirend és előírások szerint végzett, kúraszerű meditációs tréning összeállítása, hanem egy a mindennapokban – és éppen a világi hétköznapiakban – használható útmutató megírása. Ez fontos súlypontváltást jelez: az érzékek és az érzések nem egy egzegetikai program keretében merülnek fel (ahogy Órigenésztől Ignácig), nem az isteni ige közvetlen befogadásával kapcsolatosak (vagy legalább nem csak azzal), hanem a hétköznapi élet tevékenységeivel, a cselekvéssel és az életmóddal, ami nem a világtól való elfordulás és a magányos

²⁹ Loyolai: i. m. 63–64.

³⁰ Nincs helyem további részletek elemzésére, csak megemlítem, mennyire idevág az imádság szavainak lassú ízlelgetése mint kontemplációs technika, amely elmélyíti, gazdagítja a jelentést, és a mindennapitól eltérőket kreál: a gyakorlatozó szemét lehunyva, áhítatos állapotban „*mondja: Mi Atyánk. Addig maradjon ennek a szónak a megfontolásánál [consideración], amíg különböző jelentéseket, hasonlatokat, örömet és vigaszt [significaciones, comparaciones, gustos y consolación] talál benne. Ugyanígy járjon el a Miatyánk vagy bármely más imádság minden egyes szavánál, ha ezen a módon akarja azt imádkozni*”. (Uo. 135.)

³¹ Szalézi Szent Ferenc: FILÓTEA VAGYIS A JÁMBORSÁG ÚTJA. Ford. dr. Platz Bonifác, átdolg. Magyar István. Szent István Társulat, 2004. 212. Az idézet a FILÓTEA IV. 13. fejezetéből származik, amely az átdolgozott magyar fordításban is a MIT CSELEKEDJÜNK, HA LELKI VIGASZTALÁST ÉRZÜNK? címen szerepel, ezzel szemben az eredeti: DES CONSOLATIONS SPIRITUELLES ET SENSIBLES ET COMME IL SE FAUT COMPORTER EN ICELLES – az egybevonás szemérmesen eltüntette az érzékiségre utalást a magyar változathoz.

meditáció irányába mutat.³² Maguk az ájtatos gyakorlatok akár ártalmasak is lehetnek, amennyiben a megélt intenzív érzések öncéllá, kellemes kielégüléssé válnak, hiszen akkor elfedik a jámborság igazi értelmét, amely a buzgón, határozottan és gyakran megcselekedett jó. Mindennek ellenére mégis „*e gyengéd s édes gerjedelmek [ces tendrelés et affectueuses douceurs] néha igen hasznosak. Mert a jámborság ízét öntik a lélekbe [l'appétit de l'âme], megerősítik kedélyünket [l'esprit], s a jámbor élet után vágyódásunkat bizonyos szent örömmel [une sainte gaîté] fűszerezik, amely minden cselekedetünket szebbé és kedvesebbé [belles et agréables] teszi. A lelki dolgok [choses divines] ilyen élvezetében [goût] kiáltott föl a királyi zsoltáros: Ó, Uram, mily édesek nekem [doucees à mon palais] a te igéid; édesebbek a színméznél!*”³³ Valóban, az áhítatból merített legcsekélyebb vigasztalás [*consolation de la dévotion*] a világ legválogatottabb vigaszánál [*les plus excellentes récréations du monde*] is többet ér. Ez az a tej, amelyet a Szentírás többre becsül a bornál. Aki egyszer megízlelte [*qui en a goûté*], annak minden emberi vigasztalás csak ürom és keserűség. [...] Ez a mennyei vigasztalás mintegy előíze az örökké tartó örömöknek [*avant-goût des suavités immortelles*], s Isten azt az őt kereső lelkeknek juttatja, amiként az édesanya is édességgel csalogatja magához gyermekét. Sőt néha az örök jutalomnak is záloga, amelyet Isten azoknak készít, akik őt szeretik.”³⁴

Szalézi szerint e szívbeli édes gerjedelmeket inkább jutalomként, mennyei ajándékként kell értelmezni, amelyekkel Isten mintegy magához édesgeti a hívőt – némi blaszfémiaival: a jóra csábítja. Önmagában a finom és gyengéd érzésektől, „ízektől” – amelyeket nem kielégülésnek, felüdülésnek, hanem vigasztalásnak (*consolation*) hív – még senki nem válik jobbá. A hívők legtöbbször gyermeki létbe süllyed az Atya előtt: akár tudhatná is, hogy Istent önmagáért kell szeretni és tisztelni, mégis gyakran szüksége van az édes vigasztalásra, amely a mennyei örömök „előíze”. Ez a „szent öröm” a cselekedetek hogyanjában is megmutatkozik: „*szébbé és kedvesebbé*” teszi azokat. Az üdvösség a jó tetteken múlik továbbra is, de a tettek véghezvitelének módja már a *goût* hatókörébe tartozik, annak persze spirituális, a mennyei dolgokat megízlelni képes változatát értve rajta. A *vita contemplativa* és a *vita activa* összekapcsolásában éppen az ízlelés/ízlés játszik szerepet. Mindenesetre Ignác intenzív, minden érzéket „megtámadó”, megrázkódtatásszerű élményéhez képest Szalézinnél egy sokkal domesztikáltabb tapasztalatról beszélhetünk: a szív leigázása helyett annak megnyeréséről, elcsábításáról (ha e különbséget történeti szempontból kitágítjuk, akkor a fenséges és a szép esztétikai tapasztalatának „előízét” kaphatjuk).

Néhány tanulságot levonhatunk az eddigiekből. A spirituális érzékek gyakorlatozása minden tárgyalt szerzőnél fontos, ezek nem adottságok. Míg Órigenésznél a testi érzékek spiritualizálódásáról volt szó, amelynek feltétele, hogy eltűnjön érzéki-testi természetük, átlényegüljenek szellemivé, addig Ignácnál és Szalézinnél inkább a spiritualitás érzékeléséről beszélhetünk. A másik fokozatos átrendeződés, hogy a látás (esetleg vele párban a hallás) prioritása háttérbe szorul, s helyette az ízlelés és annak figuratív használata kezd dominálni, ami egy új tapasztalattípus megjelenéséhez vezet. A FILÓTEA egyik passzusában gyönyörűen látszik ez a kettősség a múlt és a jelen (a régi és a modern?), a látható (isteni) szépség és az ízlelhető (isteni) édesség párhuzama-

³² Akik korábban a jámborságról írtak, írja Szalézi az előszóban, szinte mind a világtól már elvonultakhoz szóltak, vagy legalább a megvalósult jámborság mindig valamiféle visszavonultságot eredményezett. „*En el-lenben olyan embereket akarok oktatni, akik a világban, a családban, sőt a királyi udvarban élnek, akik állásukból kifolyólag a külső világnak s a közönségnek tartoznak élni [vie commune]...*” (Uo. 5.)

³³ Az idekívánkozó jegyzet: „*Milyen édesek nyemnek igéreteid! Édesebbek, mint számnak a méz.*” (ZSOLT. 119:103.)

³⁴ Szalézi: i. m. 213–214.

ként, de egyúttal – úgy gondolom – különbségeként: „*Szent Ágoston, aki csak harmincéves korában tért meg, így kiált föl: »Ó, te örök szépség [ancienne Beauté], milyen későn ismeretek meg! Láttalak ugyan, de figyelemre sem méltattalak!« Te is elmondhatod: ó, örök édesség [douceur ancienne], miért nem ízleltelek [savourée] korábban meg?»³⁵*

III

Ahogy Szalézínél már láttuk, a jezsuita atyák nyitottak voltak a világra (szemben az elvonulást preferáló janzenistákkal), még a „mondén” udvari vagy társasági étellel sem voltak restek foglalkozni. Baltasar Gracián is a barokk udvaroncok számára írt 1647-es *ORÁCULO MANUAL Y ARTE DE PRUDENCIA*³⁶ és sokkal kevésbé a meditációs gyakorlatnak szánt, 1655-ös *EL COMULGATORIO*³⁷ szerzőjeként ismert. Az előbbiben a *gusto* az egyik kulcsszó, a barokk udvari ember, a társasági bölcs, a *discreto* talán legfontosabb, de mindenképp legjellemzőbb képessége: „*A választani tudás [buena elección]. Nincs fontosabb az életben. Jó ízlés és helyes ítélőképesség [el buen gusto y el rectísimo dictamen] kell hozzá, mert a tanultság [estudio] és a szellem [ingenio] nem elegendő. Válogatás nélkül nincs tökéletesség; két tehetséget tartalmaz: a választás képességét és a legjobb választásának képességét [poder escoger, y lo mejor]. [...] A választani tudás ily módon igazi égi adomány [y así este es uno de los dones máximos de arriba].*”³⁸

Gadamer nevezetes kommentárjában azt írja Graciánnal kapcsolatban, hogy „*az ízlés fogalma eredetileg inkább morális, nem pedig esztétikai fogalom volt.*”³⁹ Hozzá lehetne tenni, már a morális-szociális tartalom is teológiai háttérűnek tűnik. A fenti aforizma végén szereplő „*égi adomány*” nem csak szóvirág. Az ízlés itt már végképp nem ezegetikai kontextusban merül fel, mindennek már semmi közvetlen köze nincs a meditációhoz, imához, kegyes történetekhez – Gracián nagy gonddal kerüli el, hogy akár egyetlenegy bibliai utalást is tegyen az *ORÁCULO MANUAL*-ban. Az ízlés – amely nem lelki vagy spirituális, hanem alapvetően „*jó ízlés*” (*buen gusto*) – társas-társadalmi képesség, amely sok funkciót tölt be: önvédelmi fegyver az ellenséges, rivalizáló és önérdék-érvényesítő közegben, gyors helyzetfelismerő képesség az ügyes és prudenciális döntésekhez, a bárdolatlanoktól megkülönböztető jegy s egyúttal az ember személylé (persona), független individuummá válásának és tökéletesedésének útja. E sokféle cél és elvárás nem mindig békíthető össze, ami homályos pontokat is eredményez a műben, de ezekkel

³⁵ Uo. 228–229. – Ebben ott visszhangzik a Kempis-féle „*O sapidum & dulce verbum!*” felkiáltás is; ill. mindkettő vélhető közös forrása: „*Érezteitek/ízleljétek és lássátok, hogy jó az ÚR! Boldog az az ember, aki hozzá menekül.*” (ZSOLT. 34:9.)

³⁶ Baltasar Gracián: *AZ ÉLETBÖLCSESSÉG KÉZIKÖNYVE*. Ford. Gáspár Endre. Helikon, 1984. Ezt a magyar fordítást csak óvatosan lehet használni (jelzem majd, ahol változtatok rajta); az eredeti felhasználását megkönnyítette számomra a következő modern angol fordítás: Baltasar Gracián: *THE ART OF WORLDLY WISDOM: A POCKET ORACLE*. Trl. Christopher Maurer. Doubleday/Currency, New York, London, etc., 1992. (Az *ORÁCULO MANUAL*-ra a továbbiakban az aforizmak sorszámaival fogok hivatkozni, nem oldalszámokkal.)

³⁷ Baltasar Gracián: *EL COMULGATORIO, CONTIENE VARIAS MEDITACIONES, PARA QUE LOS QUE FREQUENTAN LA SAGRADA COMUINION, PUEDAN PREPARARSE, COMULGAR, Y DAR GRACIAS*. Madrid, 1655. Ennek olvasásához segítségemre volt a következő angol fordítás: Baltasar Gracián: *SANCTUARY MEDITATIONS FOR PRIESTS AND FREQUENT COMMUNICANTS*. Trl. Mariana Monteiro. R. Washbourne, London, 1876. (Nicolas-Abraham Amelot de la Houssaie volt az első fordítója az *EL COMULGATORIO*-nak, így az már 1693-tól franciául is hozzáférhető volt; korábban az *ORÁCULO MANUAL*-t is ő fordította: *L'HOMME DE COUR*. Veuve Martin et J. Boudot, Paris, 1684.)

³⁸ Gracián: *AZ ÉLETBÖLCSESSÉG...*, 51. – A fordításon változtattam. – Sz. E.

³⁹ Hans-Georg Gadamer: *IGAZSÁG ÉS MÓDSZER. EGY FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA VÁZLATA*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, 1984. 47.

most nem foglalkozom.⁴⁰ Csak arra fogok koncentrálni, hogy az ízlés által lehetővé tett és kiépített mesterséges világnak, a kultúra szférájának, a tökéletességig való fel-emelkedésnek milyen égi vagy mennyei vonatkozásai lehetnek – vagy maradtak a *gustus spiritualis* hagyományából.

„A jó ízlés nevében történik – folytatja Gadamer –, hogy képesek vagyunk távolságot tartani önmagunkkal és privát vonzalmainkkal szemben. Tehát az ízlés legsajátabb lényege szerint egyáltalán nem privát valami, hanem elsőrendű társadalmi jelenség.”⁴¹ Nem lehetséges-e, hogy ennek az inherens társiaságnak éppen az Istennel való *communio* (vagy legalább az arra való törekvés) a modellje, amennyiben azt a *gustus spiritualis* kontextusában gondoljuk el; hasonlóképp nem lehetséges-e, hogy az ehhez előfeltételként szükséges lelki megtisztulás a „privát vonzalmaktól” való megszabadulásnak a mintája, ahogy a nélkülözhetetlen *gimnasia* vagy lelki gyakorlatok (*ejercicio*) pedig a *buen gusto* állandó pallérozásának? (Hangsúlyozom, modellekről és mintákról beszélek, amelyeket természetesen applikálni kell az új közegben.) Gadamer szerint Gracián abból indul ki, hogy az érzéki ízlés „valamennyi érzékünk közt a legáltalibb és a legbelsőbb”, ugyanakkor benne „már megvan a kezdete annak a megkülönböztetésnek, melyet a dolgok szellemi megítélésében hajtunk végre”. Az ízlelés közvetlenül és egyből élvezve vagy visszautasítva különböztet meg, azaz „valójában nem pusztá ösztön, hanem már középiűt van az érzéki ösztön és a szellemi szabadság között. [...] Gracián [...] joggal utal arra, hogy nemcsak a szellemnek [*ingenio*] van műveltsége [*cultura*], hanem az ízlésnek [*gusto*] is”.⁴² Bár nem jelzi, Gadamer itt a 65. aforizmára célozhat, amelyet azonban más irányból is olvashatunk: nem az ízlelés állatiasságának szellemihez közelítését,⁴³ hanem az órigenészi hagyományhoz tartozó *gustus* világi alkalmazását pillantva meg benne. „Emelkedett ízlés [*Gusto relevante*]. Éppúgy művelhető [*cultura*], mint az ész [*ingenio*]. Az értelem kiválósága emeli meg a vágy igényét [*apetito del desear*], később a birtoklás élvezetét [*fruición del poseer*]. A tehetség kimagasló voltát vonzalma emelkedettsége [*elebación del afecto*] alapján ismerni fel. Csak nagy dolog elégítheti ki a nagy tehetséget [*gran capacidad*]. Ahogyan a nagy falatok a nagy szájjpadlásnak [*grandes paladares*], a fenséges tárgyak [*materias sublimes*] is a fenséges jellemeknek [*sublimes genios*] valók. A legnagyobbak félnek tőle [*ti. az emelkedett ízlésű embertől*], s a tökélyükben legbiztosabbak [*seguras perfecciones*] is megínognak előtte. Kevés dolog elsőrangú nagyságú, legyen a méltánylás [*aprecio*] is ritka. Társaságban ragadós az ízlés, és az állandó érintkezés továbbfejleszti [*Péganse los gustos con el trato y se heredan con la continuidad*], nagy szerencse olyannal társalkodni, akinek különösen jó az ízlése. De ne helytelenítsünk hivatásszerűen mindent. Ez a nagyképpű túlzás gyűlöletes, főleg, ha nem annyira hebehurgyaságból [*destemplanza*] fakad, mint inkább affektáltságból [*afectación*]. Némelyek

⁴⁰ A Gracián elgondolásaiban rejlő tisztázatlanságokról és feszültségekről I. Anthony J. Cascardi: GRACIÁN AND THE AUTHORITY OF TASTE. In: Nicholas Spadaccini–Jenaro Talens (eds.): RHETORIC AND POLITICS: BALTASAR GRACIÁN AND THE NEW WORLD ORDER. University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 1997. 255–283.

⁴¹ Gadamer: i. m. 48.

⁴² Uo.

⁴³ Annyira nem, hogy például az EL COMULGATORIO xlix. meditációjában Gracián a kised éhségét, a sürgető vágyat az anyai emlé iránt, vágyakozásának heves hangjait és gesztusait főként állatok példáján szemlélteti; s egyúttal az Istennel való egyesülésre vágyó lélek elé követendő mintaként állítja: neki is így kell felfokozni (állati jellegű vagy ösztönszerű) sóvárgását (ami itt szintén *gusto*), hogy a vágyott *communio* igazán gazdag és gyümölcsöző legyen a számára. Hogy teljes mélységében „élvezni, kóstolni, enni és ízlelgetni [*goza, gusta, come y saboréate*]” tudja „a mennyei kenyeret [*pan del cielo*]”, összekapcsolván a kellemest a haszonnal, a „mennyei élvezeteket [*celestiales gustos*]” a megsokszorozott jótéteménnyel. (Gracián: SANCTUARY MEDITATIONS, 253–254.)

azt szeretnék, ha Isten másik világot és más tökéletességeket teremtene pusztán az ő extravagáns fantáziájuk [extravagante fantasía] kedvéért.”⁴⁴

Az ízlés tehát valóban művelhető – s ennyiben valóban köze van az értelemhez, a tudatos reflexióhoz, mondhatnánk, kompatibilis vele –, ami folyamatos minőségi emelkedést jelent, az igények, a vonzalmak, az élvezetek kitérülését és elmélyülését – eltávolodását az átlagtól, a közönségestől, a természetitől; egyúttal eltávolodást a barbártól és a valakivé válás lehetőségét is. Gracián a fenséges tárgyakat kívánó fenséges jellem kapcsán közvetlen párhuzamot állít az ízlelés tapasztalatával: a nagy falatokra méltó szájpaddás – tehát az érzéki ízlelés legfontosabbnak tekintett szervének – képével. Az emelkedett ízlés birtoklása a kevesekhez tartozást jelenti, akiknek ráadásul óriási informális tekintélyük van, hiszen hatalmasságok is megremegnek ítéleteiktől, amelyek valamilyen felsőbb, nem mindenki által elérhető s rögzített szabályokban meg nem adható (azaz nem tanulható) instanciára hivatkoznak. Az ízlés ugyancsak gyakorlást igényel (ahogy a spirituális érzékeké); a meditáció esetében ez mindig elvonulást jelent, amikor is az a valaki más, akivel találkozni lehet, az istenség; itt viszont a társadalmi érintkezés gyakorlataira (*ejercicio*) lesz szükség, amikor is éppen a többi emberrel kell találkozni. A 93. aforizma ezt még világosabban fogalmazza meg: „a Természet kitiűntető kegyében minden teremtett dolgok foglalatává tette az embert, tegye a művészet egész világegyetemmé [őt] az ízlés és az értelem gyakorlása és pallérozása [*ejercicio y cultura del gusto y del entendimiento*] által”. Mindenesetre „égi” utalás nélkül a 65. aforizma sincs meg: még ha az affektáltság kritikájából csak közvetve is, de világos, hogy az emelkedett ízlés által vágyott és hozzá méltó tökéletességek Isten legnagyobb teremtései, és az általa alkotott világrendből nyerik méltóságukat. Az ízlés tehát alkalmazkodik a fennállóhoz, ami nem pusztán a többiek ítéletének, a „közízlésnek” a bölcs elfogadását jelenti – „amit mindenki állít, vagy igaz, vagy az akar lenni”, ahogy a 270. bölcsesség mondja –, hanem egyúttal, ezzel párhuzamosan, az isteni rend elfogadását is. Úgy gondolom, hogy ez utóbbi az „eredendő” értelmezés, s Gracián ezt applikálja a társadalmi közegre.

Szalézi arról beszélt fentebb, hogy a legtöbb hívő gyermeki marad, akit édesgetni kell, hogy a jámbor életet válassza, Gracián ezt, ti. az adottal való szembenézést, hangszereli át, amikor arról beszél a 120. aforizmában, hogy az „okos ember alkalmazkodjék testi és lelki viseletében a mához, még ha jobbnak találja is a múltat”. Az alkalmazkodás „életszabálya” csak „a jószágra [bondad] nem érvényes”, hiszen „az erényt [virtud] mindig gyakorolni kell”. Ugyanakkor a jó ember nagyon ritka; ők manapság nem divatosak, és nem utánozzák őket. „Ó, boldogtalan [infelicidad] századunk, melyben ritkaság az erény, és közönséges a gonoszság! Az okos [discreto] éljen, ahogyan lehet, nem ahogyan szeretne. Amit megadatott neki a sors, tartsa többre annál, amit megtagadott tőle.” Az ízlés és a gondolkodásmód változik, ugyanakkor képessé tesz bennünket arra, hogy a jelenhez és ahhoz a közeghez alkalmazkodjunk, amelyben élnünk kell – s kihozzuk belőle a legtöbbet. Az ízlés a pragmatikus oldalon van, közelítheti tulajdonosát a nem változó vagy örök ideálshoz, az erényhez, az Istennek tetsző jámbor élet normáihoz. A pragmatikus-cinikus hang mellett érdemes a nosztalgikus keserűséget is meghallani, ahogy Gracián az ideális erényt mint nehezen elérhető célt emlegeti. Mindenesetre az ízlés a kedvezőtlen körülmények között is képes felismerni és élvezni a jót és a tökélyt: „Nyomban megta-

⁴⁴ Gracián: *AZ ÉLETBÖLCSESSÉG...*, 65. – A fordításon több helyen is változtattam. – Sz. E.

lálni a jót [lo bueno] mindenben, a jó ízlés [buen gusto] diadala. A méh rögtön megtalálja az édest, hogy mézet csináljon belőle, a vipera a keserűt, mert mérgéhez kell. Ilyenek az ízlések [gustos] is: egyiknek a legjobb kell, másiknak a legrosszabb. De nincs, amiben ne volna valami jó, főként, ha könnyű, ahol a jót elgondolják [pensado]. [...] Szerencsésebb azok ízlése [gusto], akik ezer fogatkozás közt rátalálnak az egyetlen véletlenül útjukba akadó tökélyre [perfección].⁴⁵

Rálelni a jóra hasonló ahhoz, ahogy a méh megtalálja az édeset,⁴⁶ az ízlés itt is szorosán az ízlés modelljét követi. A társasági bölcs (*discreto*) alakját kiegészítő típusokról is olvasunk az aforizmákban, például a kiteljesedett emberről (*hombre en su punto*), a valakivé vált kultúreemberről (*persona la cultura*), az egyetemes emberről (*hombre universal*), a csodaemberről (*prodigio*) vagy magáról a bölcsről (*sabio*).⁴⁷ Ez utóbbi különösen érdekes: „Legyen a bölcs elég magának. Volt, akinek mindene önmaga volt,⁴⁸ s ha magát hozta, mindenét hozta. [...] Ki is hiányozhatnék neki, mikor az övénél nagyobb elme [mayor concepto] és jobb ízlés [mayor gusto] nincs. Az ilyen csak magától függ, s a legfőbb lényhez hasonlítani a legfőbb boldogság. Aki ily módon meg tud állani magában, semmiben sem lesz az állathoz hasonló, de sokban a bölcsekhez és mindenben istenhez [El que puede pasar así a solas, nada tendrá de bruto, sino mucho de sabio y todo de Dios].”⁴⁹

A bölcs autarchikus alakja egyrészt kívül van a társias szférán, hiszen neki már senkire sincs szüksége, nem kell tovább gyakorolnia, művelődnie, finomodnia, tökéletesen kiteljesedett; másrészt, elérve a végcél: Istenhez tökéletesen hasonlóvá vált. Nem az a fontos, hogy mennyire reális ennek az állapotnak az elérése és fenntartása, hogy Gracián mennyire tartja valószínűnek ezt, hanem hogy úgy tűnik, az ízlés körül szerveződő egész nagy kulturális gyakorlatozás ideális végcélja – nem más, mint a megistenülés: a végső és tökéletes *communio*. Innen nézve a társadalmi érintkezés mesterséges (kulturális) normáinak Gracián-féle kialakítása Ignác meditatív lelki gyakorlatai világi alkalmazásának is tekinthető. Ehhez a vállalkozáshoz ugyancsak az emberi érzékekre van szükség, elsősorban az ízlelésre és az ezzel közvetlenül társítható képességekre – mint a választani tudás képessége, ahogy fentebb már láttuk, vagy mint „a nagy ítélőképesség [gran sendéresis]”⁵⁰ –, ezek érzéki-ösztönszerű eredetűek vagy jellegűek és isteni adományok. Az állatiságtól való elemelkedés (a megistenülés ideális végcéljával) annyit jelent, hogy tudatosan, reflektálva, mesterségesen felszűrőlvá és az istenivel való inherens kapcsolatát tökéletesen kiaknázva használjuk fel a közvetlenül ösztönszerűt, de azt semmiképp nem számoljuk fel.

Az ösztönszerű és az isteni kapcsolatát világíthatja meg Gracián EL COMULGATORIÓJA, amely Ignác vállalkozását idézi meg bő száz évvel később. Ez a kissé sikerületlennek tartott és elég kevésbé kommentált mű erőteljes képeivel az összes érzéket stimulálni akarja, sőt végletekig fokozni a hatást. Ugyan stílusa finomabb, de egyértelműen ész-

⁴⁵ Uo. 140. – A fordításon változtattam. – Sz. E.

⁴⁶ A keserű és édes metaforikája persze bonyolultabb, a 266. aforizmában azt olvassuk, hogy a haragnak is megvan a maga szerepe a lelki életben, baj, ha érzéketlenek vagyunk: „Az alkalmi felfortyanás [sentimiento] egyéniség jele [acto personal]: a madárijesztőből csakhamar a madarak maguk is csúfotl üznek. A keserűt édessele [lo agrio con lo dulce] vegyíteni jó ízlésre [buen gusto] vall. A csupa édes a gyerekeknek és a bolondoknak való.”

⁴⁷ Sorban a következő aforizmákra utalok: 6., 87., 93., 298. és 137.

⁴⁸ Arthur Schopenhauer (az ORÁCULO MANUAL nagy újrafelfedezője) szerint a hét görög bölcs egyikére, Biászra történik utalás, akinek a „Mindennemel magammal hordom” mondást tulajdonítják. Az angol kiadás – a spanyol szerkesztőre hivatkozva – Megarai Sztilpónt nevezi meg, akihez ugyanezt a mondást kötik, s akiről Gracián Seneca ERKÖLCSI LEVELEI-ben olvashatott. (Vö. 9. levél.)

⁴⁹ Gracián: AZ ÉLETBÖLCSESSÉG..., 137.

⁵⁰ Uo. 51., ill. 96.

revehető az ignáci inspiráció és a LELKIGYAKORLATOK kompozíciójának hatása.⁵¹ A tizenhatodik meditációra szeretném felhívni a figyelmet.⁵² Ebben a gyakorlatban az istenséggel való *communió*t egy mennyei lakomán való részvétel elképzelése révén kell elérnie a meditálóknak.

A második pont felidézi egy gazdag, sokfogásos világi lakoma érzéki képét, ahol mindenki a saját ízlésének (*su gusto*) megfelelő fogást találhat magának a nagy választékban: azt ehett, ami a legjobban ízlik a szájpaddlásának (*comiendo al sabor de su paladar*).⁵³ Ezután átváltunk a végtelenül fényűző mennyei lakomára, amelyet az „*Aya hatalma celebra [celebra el poder del Padre], a Fiú bölcsessége állított össze [traza la sabiduría del Hijo], és a Szentlélek tüzén készült [sazona el fuego del Espíritu Santo]*”. (xvi. 2.) Sorjáznak az erőteljesen érzéki képek, amelyek az ízlelésen keresztül igyekeznek bemutatni a *communio* lehetőségét. Szinte zavarba ejtő a közvetlenség, amellyel Gracián összeköti a testi-fizikai ízlelést a transzcendens tartalmakkal; *horribile dictu*, ez egyfajta meditatív kannibalizmus: „*Íme, egy fiatal báránnyt szolgáltnak [cordero] fel, aki szűzi tejen nevelődött, és az Ő szeretete tüzén készült [sazonado al fuego de su amor]. Ó, milyen pompás eledel! Íme egy szív, amelyik szerelmes a lelkekbe. Ó, milyen inycsiklandozó [gustosa] étel! Egy nyelv, amelyből bár tej és méz fakadt, de megheseredett az epétől és az ecettől. Lám, milyen jóízűen [buen gusto] eszed ama kezeket és lábakat, amelyek szögekkel verettek, otthagyhataltanok.*” (xvi. 2.)

A Krisztus különböző testrészeiből készült fogások jóízű elfogyasztásáról van szó. Semmilyen eltávolítással nem találkozunk, amely az érzéki tapasztalatokat élesen vagy óvatosan meg akarná különböztetni a spirituális élménytől, sőt kifejezetten a rövidre zárás az, ami a megrázó hatás biztosítója. Pontosan úgy, ahogy egy közönséges ünnepi tor alkalmával az asztalról, itt is mindenki a saját szája ízének megfelelően, érzékenysége, lelki beállítódása (*espíritu*) szerint lakmározhat a Megváltó testéből (amely mind a testrészeket, mind a testileg átélt vagy elszenvedett történetének egyes epizódjait magában foglalja): „*Az ízlelések illetően nincs helye csodálkozásnak vagy disputának [De gustos, ni hay admiración ni disputa]: van, aki ehhez a fogáshoz vonzódik [apetecen], másvalaki egy másikhoz, valaki Jézus gyermekkorának édességét élvezzi [apetece lo dulce de la niñez de Jesús], más passiója keserűségét; az egyik gyalázatának fűszerességét [picante], a másik gyöngéd cselekedeteinek [finezas] sósságát; mindegyikük lelkialkata [espíritu] szerint azt keresi, ami a legjobbnak tűnik számára. És ugyanígy, ahogy azok, akik materiális táplálékot [manjar material] fogyasztanak, elidőznek annál a falatnál, amelyik ízlik [gustando] nekik, mondván, »nosza, lassan és nyugodtan rágjuk meg és élvezzük ki, hogy hasznunkra [provecho] lehessen«, ugyanígy történik a szentséges lakomán [banquete Sacramental] is. [...] Oh, lelkem, látogasd meg ezt a lakomát, s edd azt, ami leginkább ízlik [gustares], bár minden jó és jól van elkészítve, ha egészséges szájpaddlással [con bien dispuesto paladar]*⁵⁴ érkezel; edd, mint egy angyal az angyalok kenyerét, egyél, mint egy egyéniség [persona], megfontoltan, s ne mint egy hálát nem ismerő vadállat, mert ahol az Úr Teste [Cuerpo del Señor] van, ott gyűlnek a valódi sasok.” (xvi. 3.)

Az utolsó, a negyedik pont a hálaadásé. Az élvezettől eltelt meghívottak (*gustosos convidados*) elidőznek még az Úr asztalánál, társalognak Vele, magasztalják az étkeket,

⁵¹ Loyolai Ignác LELKIGYAKORLATAI-nak Gracián EL COMULGATORIO-jával való részletes összehasonlításához I. Frédéric Comrod: LOYOLA'S GREATER NARRATIVE: THE ARCHITECTURE OF SPIRITUAL EXERCISES IN GOLDEN AGE AND ENLIGHTENMENT LITERATURE. Peter Lang, New York, 2008. 163. skk.

⁵² Gracián: SANCTUARY MEDITATIONS, 80–84. (xvi. 1–4.)

⁵³ Már nem először kerül elő ez a fordulat, tudom, így rendkívül magyartalan, talán az „*ami leginkább a fogára való*” volna itt a megfelelő fordítás, de a szóhasználat – ti. az ízlelés és a szájpaddlás együttes emlegetése – visszatérő jellegére szeretném felhívni a figyelmet, vö. fentebb az ORÁCULO MANUAL 65. maximáját.

⁵⁴ Itt is a nyersfordítást közlöm, az „egészséges étvágyal” lehetne a magyarosabb változat.

s hálát adnak értük. Ki ezt a fogást dicséri, ki azt, „*amaz élvezet szerint, amelyet tapasztalt [según el gusto que percibíó]*”. Mivel részesült az Úrban (*comiste a Dios*), a lélek örök hálát (*eternas gracias*) rebeg a végtelen lakomát prezentálónak, s továbbra is buzgón imádkozik, ami lehetőséget ad számára, hogy a lakoma után (ill. mivel egy újabbra is ígéretet kapott: két lakoma között) tovább társalogjon (*conversando*) Vele. Valamint „jó ízlést [*buen gusto*] mutat” abban, ahogyan az Úrban részesült, s ahogyan Őt dicsérni képes. A legközelebbi lakomára a következő megfontolások valamelyikével érkezik: ma „*Isten Bárányának finom szívével [sabroso corazón del Corderito de Dios] táplálkozom, egy másik nap sebesült lábával és kezével. Mert bár minden alkalommal teljes egészében befogadom Őt, ma éppen különös étvágyam támad ama töviskoronás fejre [especial apetito aquella cabeza espinada], holnap pedig arra a felnyílt oldalra és ama megkeseredett nyelvre [aqueel costado abierto, aquella lengua aheleada]*”. (xvi. 4.) Hiszen mindegyik testrész megérdemel egy egész napos meditációt, sőt akár egy örökkévalóságot is – zárul ez a feladat.

A *communio* ennél közvetlenebbül megélt már aligha lehetne, a transzcendens tökéletesen belsővé válik, miközben megőrződik (és formálódik) az „egyéniség” is, hiszen az érzékenységtől és a pillanatnyi „étvágytól” is függ, hogy az egyes találkozásokon valaki milyen fogást választ. Minden választás egyaránt tökéletes lehet, hiszen itt nem kérdés, mi a legjobb, minden falatban ott van a teljesség. Minden ízlelhető. Ráadásul a transzcendenst illető „jó ízlés” az egyes lakomák között is megmarad, és meghatározza a hívő mennyeihez való viszonyulását és annak módját.

Nem sokkal később, 1671-ben Bouhours finom szellemű társalgói lelkünknek az érző, ízlelő, tiszta és világos fogalmak nélkül is megragadni képes részéről fognak beszélgetni az *Entretiens d'Ariste et d'Eugène* ötödik, a tudom-is-én-micsoda (*je ne sais quoi*) fogalmával foglalkozó darabjában, amelynek vitán felül helye van ma már minden esztétikatörténeti narratívában.⁵⁵ A finom (már-már esztétikai) ízlésről van szó, amely képes reagálni a tudom-is-én-micsodára – arra a titokzatos valamire, ami egyszerre kinti és benti, e világi és transzcendens. A beszélgetés vége világossá teszi az egész kérdéskör *teológiai* jelentőségét s azt, hogy ez egyúttal egy implicit polémia is a janzenistákkal. A mindenütt érzékelhető/ízlelhető „*titokzatos varázs*” jószerivel az összes „*vágyinak és a reménynek*” az alapja, „*amelyek az emberek egész életét betöltik*”. Hiszen minden konkrét cél mögött ott van még valami, amire törekszünk, s amit soha nem érhetünk el. „*De hogy keresztényként beszéljek a tudom-is-én-micsodáról, nincs-e bennünk valami, ami a megrontott természet minden gyengesége és féktelensége ellenére megéreztetni velünk, hogy lelkünk halhatatlan, hogy a földi nagyság soha nem képes kielégíteni bennünket, hogy létezik valami, ami fölöttünk áll, ami minden vágyunk végső célja, s a forrása annak a boldogságnak, amelyet mindenütt keresünk, s nem találunk sehol?*”⁵⁶

⁵⁵ Az esztétikatörténetekben az ENTRETIENS mellett, vagy olykor helyett, szokás még hivatkozni a LA MANIÈRE... című dialógus *délicatesse*-t tárgyaló passzusaira (Dominique Bouhours: LA MANIÈRE DE BIEN PENSER DANS LES OUVRAGES D'ESPRIT. DIALOGUES. Sebastien Mabre-Cramoisy, Paris, 1687. 158. skk. és 398. skk.). Számunkra tanulságosak lehetnének még az 1682-es Xavéri-életrajz egyes fordulatai is, amelyek a *gustus spiritualis* „esztétizálódása” irányába mutatnak; például Bouhours egy Ignáchoz írt leveléből idézi, hogy a misszionárius által átélte halálfélelmek, gyötrelmek és fájdalmak kiapadhatatlan szellemi vagy lelki gyönyör (*joies spirituelles*) forrásai: sehol másutt nem „*éreztem/ízleltem ilyen belső gyönyörűséget [goûté tant de délicies intérieures]*. A lélek eme vigasztalásai olyan tiszták, olyan tökéletesek, olyan fáradhatatlanok, hogy a fizikai szenvedés minden érzését [sentiment] megszüntetik bennem”. (Dominique Bouhours: VIE DE ST. FRANÇOIS XAVIER DE LA COMPAGNIE DE JÉSUS, APÔTRE DES INDES ET DU JAPON. L. de Wageneer, Bruxelles, 1852. 155–156.)

⁵⁶ Dominique Bouhours: A TUDOM-IS-ÉN-MICSODA. Ford. Harkányi András. In: Bartha-Kovács Katalin–Szécsényi Endre (szerk.): A TUDOM-IS-ÉN-MICSODA FOGALMA. Id. kiad. 31–43., 41. – Szomorú kötelességem e helyütt a tragikus hirtelenséggel elhunyt kiváló fordítóról, Harkányi Andrásról (1967–2012) külön megemlékezni.

Szabó Márton István

FEKETEHEGY

Montenegro, 2012. nyár

Miért, te mit érzel?
Itt a hegyen az olajfák alatt.
Látod a lakótelepet, meg azt ott,
az öböl másik oldalán, az a gyárnegyed.
Csak azt mondom, hogy akár itt is
felnőhattünk volna.
Ez egyszerű. Felvinni a kedvesemet oda,
arra a tetőre, és szeretkezni
a csillagok meg a fűszerillat alatt.
Talán inni most még egyet.
Látod, az lakótelep, azok meg gyárok.
Csak azt mondom, hogy akár itt is
megöregedhetnénk.

METSZETT FENYŐK

Závada Péternek, első könyvére

Fenyők állnak a kertkapu előtt, belülről vigyázzák a bejáratot. Örökzöld fák, és állíthatom, hogy amit sikerül magukból megmutatni, az örömmel tölt el minden fogékonyabb növénykedvelőt. Aztán eljön az idő, mikor a fa már magát árnyékolja, és a lenőtt, régi, száraz ágakat lemetszik, s habár ilyenkor a fa alól rendszerint előkerülnek az elveszettnek hitt emlékek, egy lemetszett ág többé már sohasem nő ugyanúgy vissza. De talán bekerülhet a város szerveskomposzt-körforgásába, és melegíthet egy kisebb közösséget. Hát érdemes metszeni, remélni, hátha. A fenyőt mégis legtöbben levelének színe miatt szeretik, mert van, amit csak a fenyők tudhatnak. Azt, hogy a metszés

elkerülhetetlen, és hogy mulandóak
a levelek. Tudják, de őszinteséget
csak csenevész fák engednek meg maguknak.
Ők tudnak valamit e ritkán felfedett,
titokzatos törzsről.

Payer Imre

MAGYAR TÁJ ALKAIOSZ-PHOTOSHOPPAL

Legyek cikáznak hajdani parkolón.
Az elhagyott háztömb doha néma, mint
hullára száradó verejték.
Körben a gaz tele van szeméttel.

Nem tudni: gyár volt, napragyogó hotel.
Ma csak rideg rom. Nincs neve. Légvonat
fut át poros zöld, ócska barna
csarnokokon, szoba drapp magányán.

Lakatlan emlék. Rozsdaremény. Üres.
Pállott pirossá erjed az alkonyat.
Távolba néz kietlen ablak,
s hozza a távol a vak zsvajgást.

Az utca végén torz bodegában a
rekedt vicsorgás, bőszt röhögés kiforr
s kiér a tájra, mint csalódott
este – ez ő! –, ama régi piktör.

És összegyűjti, fölkeni tomboló
égboltra talmi színeit – édenít.
A földi ázott-sárga, szürke:
bíbor, ezüst ragyogás a felhőn.

*

Szétszedve másképp programoz, átvétít,
Alkaiosz-program lét-photoshopja, s így
juhászgyuláson visszacsillan,
mondja a színeit át szavakba.

Vécsei Rita Andrea

BARLANG, ÉBEN ÁGY

*lankadozó bágyadt testtel hever ott az isten
(Ovidius: ÁTVÁLTÓZÁSOK)*

Mindegy, hogy mivel,
felülök rá, kapaszkodom,
azután gyalog, egy hely felé tartok.
Hely, ahol mindenki alszik,
a kapualjban lógó fejű mócok.
Átadod a papírt, belépsz,
nem is lépsz, átgurítanak a küszöbön.
Választhatsz ágyat,
Biedermeier, Ikea, szocreál sezlón,
katalógust lapozgatsz,
mindenféle ágyak, eldöntöd,
melyikben esne jól az álom.
Belefekszel, miután átadtad a papírt,
hónap, nap, mikor ébresszenek fel.
Fogadnak és elbocsátanak,
közben megigazítják a takaródat.
Kiült kanapét választok,
díspárna roppan alattam,
csöves tollszáracskák törnek,
a dátumom jövő ilyenkor.

KUNDRYKÉNT ELŐTTETEK

*„de aki széjjel szédül,
szénné feketül végül”
(Eschenbach: PARZIVAL)*

tűnj el úgy, hogy ne lássalak,
végképp tűnj el, ne abnormálisan,
meghagyva magadból mindent,
íz, szag, hang – vigyed,
én meg sétálni kezdek, házából ki-be,
járkálok házakban, ajtón megyek be, ablakon,

főként hátul, rejtett kis hátsó bejáraton,
ezért szeretnek,
mert észre se vesznek, járkálok bent,
nem válaszolok, halkán mondok pár szépet,
jó vagy, kedves, szeretni lehet,
nem vagy szar alak,
viszek ételt, egy rúd szalámi, kenyér,
mustárt, ha kérnek, egyszer viszek egy zenélődobozt,
és azt a szóke férfit, szóke, rövid szakálla között
megcsókolom,
aztán mégis veled álmodom hosszan,
sebek szagát érzem, másokét,
miközben kitéped magad belőlem, megint a szóke,
a lábát megmosom, de nem fog megváltani.

Szabadi Judit

„A TÁJÉK BIBLIKUSAN MONUMENTÁLIS”

Ferenczy Károly biblikus képei*

„A tájék biblikusán monumentális” – állapította meg nem sokkal Nagybányára való érkezése után Ferenczy, jegyezte föl róla festőkollégája és jó barátja, Réti István. „*Hogy mennyire szerették egymást, lelke és a nagybányai táj, meglátszik öllekezésük első gyermekén, A hegyi beszéden*”¹ – teszi még hozzá Réti.

A nagybányai letelepülést követő, 1896-ban készült, illetve 1897-re átnyúló A HEGYI BESZÉD két változata után évente születnek a bibliai témájú képek: a HÁROMKIRÁLYOK (1898), a JÓZSEFET ELADJÁK TESTVÉREI (1900), az ÁBRAHÁM ÁLDOZATA (1901), a KERESZTLEVÉTEL (1903), a TÉKOZLÓ FIÚ (1907) és az utóbbi második, elkallódott változata (1909). De a biblikus képek sora ennél is tágabb, és nem kötődik teljes kizárólagossággal Nagybányához, hiszen Ferenczy Károly már Párizsban megfesti az IRGALMAS SZAMARITÁNUS-t (1889), majd Münchenben A TÉKOZLÓ FIÚ HAZATÉRÉSÉ-t (1892) és a KIRÁLYOK HÓDOLÁSÁ-t (1895). Végül a sok artistakép és buja női akt, azaz a tobzódó húsfestés után 1913–1914-ben váratlanul megszületik több előtanulmánytól kísérve immár Budapesten a döbbenetesen lecsupaszított PIETÀ.

A nagybányai biblikus képek Ferenczy festészetében a legnagyobb súlyú alkotások. Csúcsok az életműben. És miközben azok, rejtélyek is egyben, hiszen a semmiféle tétel valláshoz nem kötődő festő hogyan volt képes erre a mélységes áhítatot, metafizikus átlényegültséget, misztikumot és megrendítő drámát egyaránt sugalló, pontosabban: megjelenítő magaslatra eljutni? Mégpedig lefegyverző belső és esztétikai hitelességgel.

* Elmélkedés Ferenczy Károly életmű-kiállításán (Magyar Nemzeti Galéria, 2011. november 30.–2012. június 17.).

Milyen indíttatásból sarjadtak ki ezek a képek: a hit és az isteni csoda bibliai történetét átélő ÁBRAHÁM ÁLDOZATA vagy a Krisztus szenvedéstörténetének oly megrázóan ábrázolt epizódja, a KERESZTLEVÉTEL? Igaz, a nagybányai táj ott volt a maga lenyűgöző természeti inspirációjával, isteni tökélyével és szépségével, de hogy lesz ebből a HÁROMKIRÁLYOK és a JÓZSEFET ELADJÁK TESTVÉREI grandiózus látomása?

Hogy megértsük Ferenczy Károly látásmódjának ebbeli eredetiségét és kivételességét, nem elégséges Nagybányából eredeztetnünk, hanem a Nagybányát bevezető nyitányhoz, Münchenhez kell visszakanyarodnunk. Még a nagyszerű erdélyi táj érintése előtt kifejlődött tehetségének az a természete, amely abban bontakozott ki, hogy az embert és a tájat teljes összeforrottságban jelenítse meg.

1893-ban megszületik első ÖNARCKÉP-e és a MADÁRDAL, félreérthetetlenül jelezve az utat Nagybánya felé. Mindkettő az ember és a természet kapcsolatáról szól, Ferenczynek csaknem örök, de mindenképpen egyik legkimeríthetlenebb élményéről, amelyben két autonóm szféra, az emberi és a természeti úgy él egymás közelségében, sőt, sokszor egymással való összeforrottságában, hogy mindkettő megőrzi az autonómiáját. Ember és természet összhangja ugyanakkor nem az élet konfliktusosságát kioldó idill sugalmazásából fakad, hanem annak a harmadik minőségnek a jelenlétéből, amely nincs ráfestve a képre, hanem egyszerűen bele van festve. Ez Ferenczynek abból a képességéből vezethető le, hogy az embert és a természetet egyaránt átszellemített módon jeleníti meg. Emelkedett harmóniájuk azonban nem rajtuk múlik, hanem annak a tőlük független, transzcendens erőnek a működésén, amely a vitathatatlan természetűség ellenére is a földi és a földöntúli régiók mezsgyéjén lebegteti őket. Valószínűleg ez a profán vallásosság, tehát az egyszerűt, a mindennapit átlelkesítő áhítat Ferenczy festészetének egyik legrejtélyesebb vonása, ami olykor még a bibliai témától függetlenül is áthatja a festészetét.

Hogyan megy végbe ez a MADÁRDAL-ban? A megjelentetett erdőrészlet, ahol egy piros ruhás nő a madarak énekét hallgatja, belső neszekkel és zsbongással telik meg. Ez a különös elevenség Ferenczy természetfelfogásának sajátossága, amelyben csak ritkán esik meg, hogy a természet kizárólag önmaga. Miközben a táj gazdagon és hatalmasan él a képeken, belső történések, köznapi vagy éppen különös események színtere is, ezúttal a biológiai és a lelki megújulásé. Ahogyan az áldott állapotban lévő nő gyöngéd mozdulattal megérinti a fa kergét, ahogyan a fölfelé fordított, a napfénytől vörhenyesre színezett arcát átszellemíti a gyönyörködés és a feloldódás élménye, az valami láthatatlan, kozmikus áramlás részesévé avatja. Ruhájának kicsattanó vöröse saját komplementer színevel, az erdő zöldjével lép frigyre, ami a kép festői erejét a varázslatosságig fokozza.

Hasonló líraiság hatja át ORPHEUSZ (1894) című festményét a félaktként ábrázolt hegedülő ifjúval. Testét deréktól lefelé vörös lepel fedi, alakját az erdő zöld lombja öleli körül. Hegedűre támasztott, finom vonású arca a meditáció és a csönd foglalata.

Párdarabja, az ÁDÁM (1894–1895) pedig egyenesen Nagybánya hírnöke; Ferenczy elhivatottságának, festői alapélményének és hitvallásának mintegy emblematikus megtestesítője. Nemcsak a Szentírásból vétett szereplő, az egész alakos, frontálisan ábrázolt férfiakt, Ádám miatt, hanem főleg azért, ahogyan ez a meztelen figura a lombok sötét sátra előtt állatokkal körülvéve, egyszerre győzelmes és meglepett, mintegy a Mindenségre rácsodálkozó arccal megjelenik. Ahogyan a festő idősebb fia, Valér írja: „Az »Ádám« különösen fontos műve annyiban is, hogy az álló, meztelen férfialak mozdulatában és kifejezésében, ahogy ámulva, áhítattal ébred a létre, tartásában, fölfelé emelt tekintetében

*mintegy földdőbvenve a teremtés szépségére, hű, csaknem szimbolikus kifejezése a művész magára ébredésének, az egész természetben való gyönyörködésének.”*²

Mikor 1896-ban Ferenczy letelepedett Nagybányán, a kisvárost övező romantikus szépségű tájban megtalálta azt a természeti inspirációt, amely a benne egyre inkább elmélyülő élménynek a legjobban megfelelt. A művészi elképzelés és a táj egybehangzása inkább emlékeztet egy olyan egymásra találásra, amely Gauguin Bretagne, Van Goght Arles szerelmesévé tette, Cézanne-t pedig a provence-i táj vad szikláihoz, mélyen kéklő tengeréhez és a Mont Sainte-Victoire fenséges és egyben bensőséges szépségéhez szögezte, mint arra a motívumkereső fölfedezésre, amelyet az impresszionistáknak a Szajna vagy a tengerpart jelentett. Mindhármuknak nem elsősorban motívumra, hanem olyan lelki inspirációra volt szükségük, amelyet egy meghatározott vidék geológiai és földrajzi adottságai és természeti, tájképi változatossága és nagyszerűsége, valamint hasonlíthatatlan karakterisztikuma közvetített. Az a természetben való gyönyörködés, amely Ferenczy festészetének „*magja és mozgatója*”, és ami az ÁDÁM-ban fölfénylett a számára, rokon Renoir élményével – még ha soha nem mondott is ilyet –, aki még súlyos betegségében is, amikor köszvénytől deformálódott kézzel, toloszékhez szögezve, egy gyönyörű naplemente látványába feledkezve így sóhajtott föl: „*Milyen szép lehet az Isten, aki ezt teremtette!*”³

„*A tájék biblikus monumentális*” – mondja Ferenczy Nagybányáról nem sokkal után, hogy odaérkezett, és már az első évben megfesti A HEGYI BESZÉD-et. Ez a kompozíció az egyetlen olyan bibliai témájú kép, amelyen a természet és az emberek sokasága talán még nem teljesen egyenrangú; legszebb rajta az erdő borította hegyvonulat puha finom zöldje és ennek a zöldnek oly sok villódzó árnyalata. A hegy szakadékos völgyében, a szakadék peremén Krisztus alakja köré csoportosuló figurák a festő barátainak, családtagjainak és a falu egyszerű népének köréből kerültek ki, parasztok, bányászok, gyerekek. „*A művész glória nélkül megfestett Jézusában kedvenc olvasmányának, Ernst Renan a korszakban rendkívül divatos Jézus élete című könyvének hatását kell feltételeznünk.*”⁴

A lírai hangulatú kép újszerűségére, amelyben Krisztus tanítása a mában érvényes szimbólumként értelmezhető, Valér nagyon jól ráérezett: „*itt kortól, országtól, társadalmi osztálytól teljesen elvonatkoztatva, a legkülönbözőbb alakok, római pásztorfiú, vasruhás középkori vitéz, oláh parasztok, mai polgári ruhás férfiak és nők veszik körül az Üdvözítőt, s lesik igéjét: ezzel szimbolikusán fejeződik ki Krisztus tanításának korokon, népeken, tér- és időhatárokon túl ható, terjedő jelentősége.*”⁵

Annyi mégis bizonyos, hogy Ferenczy Károly az 1903-as gyűjteményes kiállításáról ezt a képét minden újszerűsége és poétikus gyöngédsége ellenére száműzte, és csakugyan az őt követő gyönyörű biblikus festményekhez – még ha korszaknyitó volt is – nem mérhető.

A valódi nyitány a HÁROMKIRÁLYOK (1898), az a lenyűgöző, hatalmas méretű festmény, amelyben először szikrázik föl Ferenczy Károly teljesen kierelelt stílusa. Mégpedig olyan magas szinten, amely a tökéletesség mértékét az elkövetkező húsz évre is óhatatlanul előírja a számára, nyilvánvalóan annak a nyomasztó tudatával együtt, hogy ezt a csúcst az esetek többségében csak megközelítenie sikerül. Már a képhez készült tanulmányok is roppant különösek. A fejekről készült vázlat elnagyolt, és híján van minden térbeli modellálásnak; lehuny szemű, merengő háromkirályok ezek, testetlen és súlytalan ködlovagok, akik árnyékszerűen kenődnek a vászon síkjára. A lótanulmányokon a lovak, amelyek a lovasokként ábrázolt háromkirályok paripái lesznek, mintha valóságosabbak lennének. Telivér, pompás, hús-vér állatok, de a derengő megvilágítás által mégiscsak álomszerűen hatnak az erdő mélyében fehéren fölsejlő testükkel.

A végleges kompozíció megfelel a tanulmányok szellemének. Olyannyira, hogy ez ama ritka esetek egyike Ferenczy festészetében, ahol kérdésessé válik: vajon a természeti inspiráció vagy a belső vízió volt-e az elsődleges. Igaz, a kép ihletője a Nagybánya környéki erdő napfényt is alig áttersző sűrűje. Benne a barna fatörzsek összeérnek, organikus fallá szilárdulnak, hogy előttük végeérhetetlen vonulásban derengjenek föl a zöld reflexekkel telehintett királyok és fehér paripáik. Miközben a fák lélegző, élő lombok a napfénytől feloldott színes reflexek remegő párájában, a külső látványra olyan erővel vetül rá a belső látomás poétikus képe, hogy a felmagasztosított természet transzcendens sugárzással telik meg. A színek és a megvilágítás tökéletes összhangjában, amelyben az erdő homályának misztikus sejtelmessége a patyolatfehér éteri tündöklésével és a zöld foszforeszkáló smaragdijával olvad össze, a földi dimenziók átlényegülnek, és valamiféle megfoghatatlan belső megrendülés és szakrális áhítat hordozói lesznek.

A HÁROMKIRÁLYOK-éval csaknem azonos intenzitású formai és szellemi átlényegülés következik be egy másik biblikus témájú képen, az 1901-ben festett ÁBRAHÁM ÁLDOZATÁ-n. A nekünk háttal álló Izsák meggörnyedt alakja lemeztelenített izmos felsőtestével és hátrakötözött kezével a drámai erejű valóságábrázolás remekművű megnyilvánulása. Akárcsak Ábrahám aggastyánfeje és megzavarodott egész lénye, amint Isten parancsának engedelmeskedve megmarkolja a fia vére ontására szánt hatalmas kést. Közéjük száll le az angyal, hogy megragadja Ábrahám csuklóját, megakadályozva Izsák feláldozását. A reálisan megfestett figurák ellenére a jelenet mintegy önkéntelenül, saját képi törvényszerűségének engedelmeskedve, átbillen az álomszerű jelenések tartományába. A dráma közepébe toppanó angyal ugyanis, aki egyszerre idézi föl egy hús-vér ifjú testi valóságát és egy égi lény földöntúli sugárzását, csupa költészet és egyben olyan mágikus erő, amely a kép két átellenes sarkába nyomja a szenvedésre ítélt szereplőket. Ahogyan pedig a lombok és az angyalra csapódó ág harsány, életteli zöldje frigre lép az angyal ruhájának halványabb, smaragdos ragyogású zöld selymével, nyilvánvalóvá válik, hogy Ferenczy Károly a színeket és a fényeket nem feltétlenül a külső látvány pillanatnyi állapotához, hanem sokkal inkább a benne élő belső képhez igazította.

Ugyanakkor olyan hatalmas Ferenczy természetélményében a gyönyörködés és az áhítat, hogy az világi tárgyú képeit is átlényegíti. Ez történik az ESTHANGULAT LOVAKKAL (1899) és a HAZATÉRŐ FAVÁGÓK III (1899) című képeken. Mindkettő a falusi élet mindennapi mozzanata, és mindkettő az alkonyi órák homályába van merítve. A lóitatáson a lenyugvó nap sápadt derengésbe vonja a lovakat és a velük foglalatосkodó férfit; a mézszínű fény rávetül a talaj vörhenyes homokjára, tovakúszik a fák törzsei között, és sárgás ködével bevonja a fák mögül kirajzolódó ház falát, hogy végül ott, ahol az alkonyt már elmélyíti a lombok sűrűje, zölden sápadozva hunyjon ki végre. A képet misztikus félhomálya és varázslatos hangulata triviális témája ellenére is a HÁROMKIRÁLYOK festői rokonává avatja. Ez a rokonság tűnik szembe a HAZATÉRŐ FAVÁGÓK harmadik változatán is, mely a szürkület sötét leplébe vont alakokat a szinte feketébe hajló zöld erdő lábánál roppant sejtelmessé teszi; az egyikük, a cigány olyan mélyfekete, hogy szinte árnyékból van maga is, miközben a csoport élén haladó két férfi fehér subáján kékeslila reflexek remegnek. Mintha a munka bevezettségét és a nap végét jelentő hazatérés mozzanatába a mulandóság fuvallata és valami rejtett forrásból fölbuggyanó szakrális ihletettség is beleszővődne.

A biblikus és a profán képek illetén ölekezését látva aligha fogadható el az a találgatás, amely szerint az olyannyira „racionalista” Ferenczy Károly a téma iránti kiéhezethettségében csupán ürügyül használta volna föl a bibliai történeteket. Hiszen világi tárgyú átszellemített festményei csaknem ugyanarról a lelki-szellemi érintettségről

szólnak, mint profánnak ható, mert jelenkori kosztümbe öltöztetett bibliai tárgyú kompozíciói, miközben – akárcsak egy hatalmas elvilágiasodott zsolttárfolyamban – tökéletesen egymásba épül a kettő.

Ennek az összefüggésében talán meg lehet kockáztatni, hogy az ő természetábrázolása, amely elképzelhetetlen az ember nélkül, ugyancsak elképzelhetetlen egy sejtelemszerűen megélt Isten-élmény nélkül. Ez lobban föl a természetben játszódó, biblikus képeknek színben, fényben és érzelemben crescendóvá fokozott legszuggesztívebb jelenetén, a KERESZTLEVÉTEL-en (1903). A kép drámai feszültségű kompozíciója, lenyűgöző festőisége, jelképi sugallata és csaknem vakító fényének mágikus varázslata mágnesként rántja magához a nézőt. Ahogyan Genthon István olyan láttatóerővel megjegyezte: „*Talán a fájdalom és a napsütés, az érzelmi túlcsoordultság és a kozmikus özön ellensúlya az, amely ily rendkívüli intenzitással ragadja meg a szemlélőt.*”⁶

A KERESZTLEVÉTEL-en, amelyen Ferenczy Károly függetlenítette magát a hagyományos ikonográfiai ábrázolástól, csupán négy szereplő látható: a halott Krisztus, a Krisztus testét tartó Arimateai József, János evangélista és a megtért, bűnös asszony, a sirató Magdolna. Mária nincs jelen. Az alakok, akárcsak A HEGYI BESZÉD-en, nincsenek korhű ruhában, hanem a Nagybányán szokásos, mindennapi viseletben, mint ahogy Krisztus arca sem követi a képi tradíciót: a szakálltalan, töviskoszorú nélküli fej a homlokába hulló rövid hajjal, egyszerű, darabos vonásokkal, a modellül használt háziszolgának, Jánosnak a feje. A teste sem törekeny, inkább robusztus. Csupán a kezén és a lábán látható apró vérfoltok, inkább csak vörös pontok jelzik a szegezés sebhelyeit. És a gyönyörű, javjeszékelő Magdolna, akinek egy bányászasszony a modellje!⁷

A nagybányai Virághegy előtt játszódó jelenetet az alkonyat előtt még utoljára hatalmasan felszikkázó napsütés ragyogja be, ami szintén eltér a hagyományos felfogástól, amely általában sötét háttér elé helyezi a keresztlevélt, illetve Krisztus sírbatételét, amint az az Evangéliumban áll: „*És meghomályosodék a nap, és a templom kárpitja középen kettéhasada.*” (LUKÁCS, 23:45.)

És végül ez a szélsőséges individualizmus, amellyel Ferenczy elszakadt a fenti téma hagyományos ábrázolásától, és a mába helyezte a bibliai történetet, egyediségében hasonlíthatatlanná avatta a jelenetet. A KERESZTLEVÉTEL fényzőnbe mártott hármas csoportja a halott Krisztussal és a testét oly gyöngéden átkaroló férfiakkal és a halál bevégzettségének evilágiságával olyan önmagában zárt egység, amelynek csöndes megrendültségével drámai ellentétet alkot Magdolnának „*villámütésszerű megvilágosodottsága*”.⁸ Tulajdonképpen egymásba csúszik a fájdalmat kísérő siratás és az isteni üzenetnek való önfelédlt átengedettség mozdulata. Magdolna, miközben karját az égre emeli, elalélva hátrahanyatlik, és az odaadás átszellemültségében beragyogja arcát a lenyugvó nap fénye. A siratás ősi mozdulatával tárja szét a karját, és ugyanakkor eksztatikus állapotában behunyt szemmel térdre esik, mint ahogy Sinkó Katalin írja: „*teologikusan »a hit fényétől elvakítottan«*”.⁹ Belső megvilágosodottságában immár nem kétséges, hogy a szakrális esemény beavatottja.

És mindez a festői megvalósítás micsoda érzékenységgel, a választékos kolorit ragyogó, nedvdús színhömpölygésében! „*...az előtérben a Üdvözítő meztelen alakját tartó férfiak és a kétségbeesett, ájúlkozó Magdolna: mind a lenyugvó nap narancssárga, festőnyelven »meleg« színeiben tündökölve, a napnyugta jellemző, csaknem tiszta kék, »hideg« árnyékai-
val.*”¹⁰

A zöldek valóságos szimfóniája hullámszik végig a festményen: Magdolna smaragd-zöld selyemruhája, de már itt is a kétféle zöld: a szétnyíló selyemtunika alatt egy sötétebb árnyalatú, földig érő zöld ruha, térdre előtt és közvetlenül mögötte a fű és a mezei

virágok sárgászöld foltja, háttérben pedig a hegyoldal kékes árnyékokkal szabdalt életeli, harsány zöldje!

A HEGYI BESZÉD, a HÁROMKIRÁLYOK, az ÁBRAHÁM ÁLDOZATA és a későbbi, 1907-es TÉKOZLÓ FIÚ is azok közé a bibliai tárgyú képek közé tartozik, amelyeken a zöld éltető árnyalatai, fénytől áttűzített és árnyékba hulló fokozatai valósággal főszereplők. Persze, a sokféle zöld a táj, a természet *színe*, de a biblikus tematikában átlényegül, és úgy értelmezhetjük, hogy a kora reneszánsz vallásos freskók (Giotto, Fra Angelico) mennyboltkéjkének szerepében a *zöld* lesz a szakralitás színe.

A sor végén ott találjuk a TÉKOZLÓ FIÚ elégikusan megfestett jelenetét. A KERESZTLEVÉTEL után, mely a biblikus képek kicsúcsosodása volt, ez a kerti kép már nincs sem hozzá mérhető, sem a korábbiakhoz hasonló hőfokon. Ferenczynek mégis sikerült az őt oly régóta foglalkoztató témát a maga lírai intimitásában gyöngéd poézissal megalkotnia. Baloldalt a megbocsátani kész atya ölelésre tárt karjával, jobboldalt a megszegyenült fiú egész alakos lemeztelenített, elárvult, magába roskadt figurája és középen a testvér a maga közönyével, ami három érzelmi pozíció egymással ellentétet alkotó, szépen kiegyensúlyozott képe. Az egyenletesen szétszórt fényben és a világos festékfoltok tündöklésében valamennyi motívum szabatos tisztasággal van jelen. A fényteltettséget az egész alakos akton, az aszalterítón, az apa szakállán és a frontálisan ábrázolt testvér arcán a kékes reflexek érzékeny festékpásmái is előmozdítják. Ez az áttetszőség és visszafogottan közvetített egyértelműség, melynek elegáns megkoronázása a festmény felső szegélyén a fa nagy, nedvdús leveleinek szőnyegszerűen szétterített alakzata, a zöld színharmóniájú biblikus képek férfiasan szemérmes lezárása.

De váratlanul és időben még jóval korábban megszületik egy olyan grandiózus biblikus festmény, amely társtalanságában külön helyet foglal el a bibliai témájú művek sorában. 1900-ban megfesti Ferenczy Károly a JÓZSEFET ELADJÁK TESTVÉREI-t, egy olyan nagyméretű monumentális képet, amely szellemi felfogásában és festői elképzelésében merőben eltér az egymással rokon hangszerelésű „zöld képek” azonos művészi intencióból táplálkozó, sodró folyamától. A háttér kinyílik, amelynek hatalmasan kitáguló horizontját nem falazzák el a meredeken leszakadó hegyek és a sűrű függönyre összezáruló fák: hatalmas kék égbolt alatt barna mezők és kék hegyek keskeny, hosszú vonulata húzódik, miközben az ég kékje kékre festi a nagybányai Zazar folyó foltokká laposodó öbleit, bár a víz áll, és inkább olyan ez, mint a Holt-tenger.

Az előtérben látható jelenet eme természeti környezetet stilizált foltokká összevont hatalmas panorámája, „*monumentális sivársága, biblikus messziségek hangulata*”¹¹ előtt játszódik; a figurák ritmikusan hullámzó csoportjai a barna mezők „falára” rajzolódnak rá egy összegező, dekoratív képi egység vizuális sugallatának engedve.

Az alakok frízszerű elrendezésben sűrűn egymásra torlódva töltik ki a kép előterét; fehér csuklyás köpenyek, marcona arcok, félmeztelen, izmos barna testek, díszes selemruhák, takarásban lévő profilok kicsiny elmozdulásokban hullámzó „sorfalát” alkotva. A sorfal a kép középtáján a kissé vézna, fehér bőrű József teste körül – modellje a tizennégy éves Valér volt – valamelyest megritkul, hogy törekenysége, oly sebezhető, lecsupasított felsőteste ellenére a kompozíció mesteri dramaturgiájának köszönhetően a figyelem középpontjává váljék. Az ő arca a rezzentelen arcok, a szórakozott, egykedvű, bamba tekintetek között maga az éber figyelem, melyet talán a sorsával való szembeállítás tett ilyen kérdővé és számon kérővé.

A jelenet azt a bibliai történetet ábrázolja, amelyben az álomlátó Józsefet féltékeny, haragvó testvérei egy kútba vetették, hogy megöljék, majd gyilkos szándékukat megváltoztatva eladták őt az arra járó, Egyiptomba tartó midánita kereskedőknek. Ferenczy

azt a pillanatot örökítette meg, amikor az árulás már bevégeztetett: József ott áll leszagotott cifra ruhájának maradék foszlányaival a testén, miközben az izmaelita kereskedő súlyos redőkbe hulló, selyemfényű sárga kaftánjában éppen leszámolja a hús ezüst-pénzt. A testvérek a kép bal oldalán fehér csuklyás burnuszban vagy ruhátlan felsőtesttel állnak, a kereskedők pedig a jobb oldalon csoportosulnak. A kép, melyen a „*reneszánsz falfestmények tónusa, epikus nyugalma ömlik el*”,¹² cselekménytelen, és a kezek apró gesztusain kívül mozdulatlan és mozdulatlanságában időtlen. Anélkül, hogy bármi is történe, végzetszerű ellentétben rajzolódik ki a tömegnek kiszolgáltatott, elmagányosodott József finom, arisztokratikus lényé és a durva, sötét bőrű, marcona alakok közön-ségessége: az egyén és a tömeg közötti meghasonlás.

A JÓZSEFET ELADJÁK TESTVÉREI Ferenczy ars poeticájának – „*kolorisztikus naturalizmus szintetikus alapon*”¹³ – és annyszor hangoztatott, szinte programszerűen meghirdetett esztéticizmusának, a „*hiperesztézis*”-nek remekműví megvalósulása. Realizmus ez, amely „*az anyag esztétikai átalakítására, egy művészeti princípium által átítatott valóság ábrázolására*”¹⁴ törekszik. És esztéticizmus olyan értelemben is, hogy „*megveti a megformálatlan, »szellem nélküli« természetet és művészetet nélkülöző közönséges emberi életet*”.¹⁵ A kép elegáns és kényes színakkordjai – a kék, a sárga, a barna, a zöldes reflexekkel befuttatott fehér –összevont, leegyszerűsített formákon jelennek meg, miközben a stilizált foltokká absztrahált természetet – csöndes és közömbös szépségében – a rejtett feszültségtől átízített jelenet fölé borítja a festő, egyszerre alkalmazva a kontraszt és a megerősítés effektusait.

Sem historizmus, sem zsánerszerűség nem teszi anakronisztikussá és nem fakítja meg az ábrázolást; az epikus nyugalom szétáradásában egyszerre fénylik föl a Szentírás és a mában megélt keserű felismerés igazsága. A nemesen mértéktartó, férfias festmény meditációra készítő intellektuális elmélyültség hatja át; innen van a képi élmény mindenkorivá növelt varázslatossága.

Hosszú évek telnek el az utolsó biblikus képek óta, a KERESZTLEVÉLTTEL-től éppen tíz esztendő! amikor Ferenczy Károly ismét bibliai tárgyú művet fest, mégpedig ugyancsak a Krisztus siratását ábrázoló PIETÀ-t (1913–1914). Immár a nagybányai táj pompázatos „kulisszája” nélkül műtermi megvilágításban. Ha a kép indíttatásánál hipotetikusán el is lehet helyezni néhány külföldi kortársának – Franz von Stuck, Max Klinger, Levis Corinth – azonos témájú művét,¹⁶ Ferenczy döbbenetes alkotásának egy sem lép a nyomába. A legfőbb vagy talán egyetlen hasonlóság, a fekvő Krisztus elhelyezése egy kiterített halott testnek a merev pózában, bár Ferenczy festményén a test nem a márványlappal vagy a lépcsős emelvényvel párhuzamosan, könyörtelen földhöz szögezett-ségben jelenik meg, mint náluk, hanem ferdén van rácsúztatva az alája szórt puha zöld levelektől meglágyított fekvőhelyre. János evangélista hajol föléje most is oly nagy odaadó gyöngédséggel, ahogyan az a korábbi, a „reflektorikus” fényvel megvilágított jeleneten történt, egyik kezével a nyakát kulcsolja át, a másikkal a karját tartja. Krisztus lábánál két imádkozó nőalak magasodik a teste fölé: Mária és Magdolna. Mindketten, akárcsak János, fehér golyosba öltözöttek, hosszú ruhájuk a földet sepri, és Mária a fején hosszan leomló, dúsan redőzött kendőt is visel, ugyancsak vakító fehéret. A finom arcú, ájtatos Mária imára összecsukott kézzel, lehunyt szemmel a révület mozdulatlan-ságában áll, míg Magdolna a fejét hátravetve a kezét tördeli; ez a Magdolna szinte csúnya a húsos, kövérkés arcával, ugyanakkor azonban elkínzott és szenvedő mély fájdalom-ban.

A fehér alakok áthatolhatatlan fekete háttérre rajzolódnak rá, ami azután az egész kompozíció színbeli puritánságát a vigasztalanságig fokozza. Ez a fajta lecsupaszítás, melyben a sirató nők alakjának vertikálisa fehér felkiáltójelként hasít bele a háttér

kongó sötétjébe, nem történhetne meg Ferenczy belső azonosulása, pontosabban: személyes részvétele nélkül. A kép megrendítő, de bele is borzong az ember, kozmikus úr ez, kirekesztettség vagy magány?, ami a halál vélegességéből szüremlik át? Mert mint ha ezen a képen a halál mozzanatát nem követné a föltámadás ígéréte. Itt, ezen a képen, ebben a tragédiában nem következik be katarzisz, katarzisz nincs. Nem úgy, mint tíz esztendővel ezelőtt a KERESZTLEVÉTEL-en, ahol a természeti fény az isteni megvilágosodottsággal esett egybe.

Óhatatlanul fölremlik ennek a festménynek a szuggesztívójában már csak a megrendítő ellentét okán is a diadalmas pályakezdő, az életre és a művészetre fölserkenő ÁDÁM hittel és önbizalommal fölvertezett alakja. És most, mikor már hamarosan a betegségbe hanyatló élet utolsó éveinél járunk, a PIETÀ-ról a halállal szembesülő Ferenczy néz reánk. Innen a kép személyessége és vigasztalansága.

Komor, tragikus záróakkord, melyhez a kép földéretlen, rejtélyes története újabb adalékokkal járul hozzá. A festmény ugyanis, melyet a művész Velencében, majd 1915-ben Budapesten is kiállított, csak torzóban maradt ránk. 1915 után teljesen váratlanul és megmagyarázhatatlanul a képet Ferenczy szétdarabolta; ma már csak külön-külön Krisztus teste, János feje, az asszonyok alul megrövidített alakja az, ami látható belőle. Valér apjáról írott könyvében maga is tanácstalan, amikor csupán egy lábjegyzetben ennyit ír róla: „*A Pietával szemben, már miután kiállította, egyszerre olyan elégedetlenség fogta el, hogy ezt a nagy, teljesen befejezett, monumentális képet szétvágta. Így maradt meg, különálló töredékekben, a kép két-három darabja.*”¹⁷

Elgondolkoztató, hogy Ferenczy Károlyt 1915–1916-ban újra foglalkoztatni kezdte a PIETÀ témája. Noha súlyos betegsége már megakadályozta abban, hogy megfesse, tíznél több – ceruzával, tussal készített, néhányba ecsettel is belenyúlt – tanulmány is fennmaradt, arról tanúskodva, mennyire azon munkálkodott, hogy a négyalakos kompozíciót a tragédia fullasztó közegéből kiemelje, illetve mennyei fénnel megemelje, hiszen valamennyin beúszik a figurák fölé egy babérágat (?) vivő angyal. Elképzeltető, hogy az eredeti festmény, minthogy semmiféle föloldozás, illetve semmiféle transzcendens átlényegítés nem tette katartikusá a gyászt, nyomasztotta annyira, hogy az egyébként nagyszerű műnek nekiesett, hogy szétszabdálja? És mindezt azért, hogy már ne létezen többé ebben a vigasztalanságában?

Olyan kérdés ez, amelyre csak Ferenczy adhatna választ. Bár majdnem bizonyos, hogy a szófukar festőt hiába kérdeznénk. Talán valamennyien illetéktelenek vagyunk meg tudni az igazságot, miként a biblikus képek igazi motivációjáról sem beszélt sohasem. És tulajdonképpen jól van ez így. Mert a művészet nemcsak közöl, kinyilvánít és kinyilatkoztat, hanem elhallgat, elfed, titkot rejt magában a sejtetés többértelműségében. Már ami az igazán nagy művészetet illeti.

Jegyzetek

1. Réti István: A NAGYBÁNYAI MŰVÉSZTELEP. Kulturtrade, 1994. 85. és 79.
2. Ferenczy Valér: FERENCZY KÁROLY. Nyugat, 1943. 30. k.
3. Idézi Maurice Denis: A SZIMBOLIZMUSTÓL A KLASSZICIZMUSIG. „RENOIR”. Corvina, 1983. 102.
4. Szűcs György: A HEGYI BESZÉD. = FERENCZY KÁROLY GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSA. Katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, 2011. november 30.–2012. június 17. 176.
5. Ferenczy Valér: i. m. 78.

6. Genthon István: FERENCZY KÁROLY. 2. kiadás. Corvina, 1979. 33.

7.,...*A nagyszabású KERESZTLEVÉTEL-nél a Magdolna alakjához egy bányászasszony állt, Ilon... Krisztushoz hetesünk, akit bányászsorsból fogadott fel és nevelt használható szolgálójává; a Megváltó élettelenül lehányatló testét tartó két férfialak két kisvárosi csavargó, ahogy Nagybányán nevezik, »piaci pógár«...* Ferenczy Valér: i. m. 109–110.

8. Sinkó Katalin: AZ ALAPÍTÓK BIBLIKUS KÉPEI ÉS A SZÁZADVÉG ANTIHISTORIZMUSA. = NAGYBÁNYA MŰVÉSZETE. Katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, 1996. március 14.–október 20. 230–231.

9. Uo. 230–231.

10. Ferenczy Valér: i. m. 81.

11. Réti István: i. m. 79.

12. Uo.

13. Ferenczy Valér: i. m. 36.

14. Friedrich Gross: JESUS, LUTHER UND DER PAPST IM BILDERKAMPF, 1871–1918. ZUR MALEREI-GESCHICHTE DER KAISERZEIT. Jonas Verlag, Marburg, 1989. 402. Idézi Sinkó Katalin: i. m. 229.

15. Idézi Sinkó: i. m. 229.

16. Boros Judit említi a külföldi mestereket a PIETÀ-ról szóló ismertetésében. = FERENCZY-KATALÓGUS, 292.

17. Ferenczy Valér: i. m. 81.

Petrik Iván

NAGYON KIS PRÓZA

versek

(fogkrém)

ismertem újságírókat aki előre megírt
nekrológja szerint halt meg és egy szép nő
aki épületgépészeti statikát tanított igen magas
színvonalon egyetlenegy pillanatig értettem a baseball
szabályait és sokáig abban a hitben éltem hogy jerome
david salinger egészen egyszerűen megírta mi történt népes
családjával és ami azt illeti nagyon tetszettek
a könyvei a fikción győzedelmeskedik ugyanis a valóság

mert ha elhiszem hogy ki lehet találni valamit ami nincs
szorult helyzetemből és például jerome
david salinger könyveinek lapjairól nehéz kiszabadulni
ahogy nem könnyű egy félig üres fogkrémes tubusból
kinyomni a maradék fogkrémet és a száraz fogkrém vakító színe
a kelet-afrikai tengerpartok homokját idézi fel van weelen azt mesélte
hozott ebből a fogkrém fehérségű homokból
egy csészényit rotterdami lakásának fürdőszobájában
tartotta míg csak el nem tűnt a csészével együtt
(úgy értem van weelen) sehol sem találják a lakásából
elköltözött telefont nem vesz föl senki sem
tud róla semmit a statika szép tanárnője volt
férjét gyászolja benne én az embert aki el-
magyarázta hogyan játsszák a baseballt és van képzelet

amely azt a pillanatot amikor egy kicserepesedett fogkrémes tubusban meglátni afrika fehér homokját mint távoli de nagyon is létező valóságot

(pendrive)

olyan nemzedékhez tartozom amelynek nincs igazán nagy generációs élménye hacsak az nem hogy kiábrándítóan sok katonatörténetet hallgatott és mesélt s bár sohasem érkezett el a pillanat amikor azt gondoltam hogy sztálingrádnál az én fejem fölött sívítottak el a katyusák és tudom hogy nem az én lábam fagyott el hazafelé sőt egy generációval később kétségbeesések kényszerei közepette nem engem mentettek fel a katonai szolgálat alól és még egy generációval később nem én vonultam be adyligetre ez volt az egyik legelső file ami gyorsan túlnőtte önmagát kinyitom becsukom teszem ide oda nem tudok mit kezdeni vele rosszabb ez mintha pdf-ben lenne mondja bizalmasan és közben bólogat az ember aki az informatikai miszticizmus úttörője és megpróbált rávenni olyan szavak használatára mint az elektronikus sár felettes processzor yottabyte-nyi lélek vagy egyszerűen a gonosz pendrive amelyről nagyon könnyű elveszteni hatalmas mennyiségű tartalmakat egy csak gyanútlan szemlélő számára véletlennek tűnő mozdulat eredményeként (a véletlen megítélése világnézeti probléma az informatikai miszticizmus nem ismeri) kitörlődik ami nem is volt ott soha mint riadtan rebbenő sárga szemű bagoly nem erdőben hanem egy digitálisan újraélesztett múlt századi háború csataterén a meglepett monitor emlék nélküli sistergésében

(munkagödör)

szappantartó szappantartó szappantartó ezt hajtogatta egy időse férfi a nowy światon ma délben hogy milyen tekintettel arccal ruhában testtartásban nem írom le mert elfoglalná képzeletünk azon részeit ahová most ennek a szappantartónak kell leszállnia és nincs félreértés magyarul ejtette ki a szavakat hűvös fürdőszobaszag áradt az első szóból a másodikból a vámszabályok tudatos megsértésének elfeledett izgalma a harmadikból korántsem reménytelen kísérlet a kórház elhagyására a negyedikből leeresztett víztározó maradék nyirkossága az ötödikből egy elfeledett gyerekkori reggel utáni vágó a hatodikból üresség a hetedikből nyolcadikból kilencedikből csak annyi hogy szappantartó szappantartó szappantartó

aztán befordultam a królewszára váratlanul került elé
a lovas rövid ujjú fehér pólóing sisak kabát
pont azzal a lendülettel amivel a królewszárról
rá lehet fordulni ügetve a nowy światra és el
lehet téríteni egy vers céltudatosan felépített menetét
tekintetünk nem találkozott csak amit én
gondoltam mintha megjelent volna az arcán
mert mi az hogy török fel az utat a królewszán
és mi az hogy a hátam mögött a nowy świat hat hét
nyolc kilenc

(lisszabon)

mintha még nem jártam volna ott és nem segít
hogy ez lényegében így is van
mert a lényegét nem érintve nincs így
hat órán keresztül csak az óceánt láttam
és a *handlugageoverheadlocker*
kifejezést ízlelgettem ami vonzóvá teszi

a tranzitokat és megkérdőjelezi ítélőképességem
komolyságát mint egy fehér farkú papagáj széthulló
képzete annak a nem túl eleven macskának a fantáziájában
amelyet a kutya éppen a szájában tart az előttem lévő ülés
háttámláján ellenszenvesen pergő filmben
az indulataim megmagyarázhatatlanok
mozdulataim kétes állagúak
a türelem és a fáradság szó felcseréli jelentését
ahogy a férj és feleség szavakat alig menti meg
a vékony fémburok a kinti mínusz hetven foktól
de jólesően nem érzem mi az itt lenni vagy ott lenni
egyszerre három

dolgot kellett összefognom egyrészt sört rendeltem
(és micsoda öröm mastercarddal fizethettem)
másképp a feleség szó kisimuló jelentése elment
a vámszabadövezet mesterséges napfényt árasztó boltjába portugál
fülbevalót venni harmadrészt felborult
az óriás üvegterem és a bár pár négyzetméterébe
szorult és aztán még az is volt hogy tudtam sosem
jártam itt ültem egy vadidegen férfival szemben
és megpróbáltam elképzelni azt a várost ahová tudom
majd visszavágyom még akkor is ha többé sosem
látom és ha csupán ennek a másik ki tudja honnan származó
embernek a tapasztalataiban szerepel ha szerepel
mint egy a tábla mellé lerakott bábuban
nem a matt csak egy elvesztett vezérfő
portela egyes terminál huszonharmadik ajtó

FIGYELŐ

AZ IGÉVÉ LETT TEST

Varga Mátyás: *parsifal, parsifal*
Magvető, 2012. 60 oldal, 2290 Ft

„Nem azért van bennünk sötétség, mert
testünk van, hanem azért van testünk, mert
bennünk sötétség van.”

(Gilles Deleuze)

A Varga Mátyás legújabb kötetének mottójául szolgáló, enigmatikus Edmond Jabès-idézet többféleképpen is kulcsként szolgálhat ennek a rejtőzködő szövegvilágnak a megismerésében. A szóban forgó idézet hibás fordítása (az első kiadásban) a kötet végi jegyzetek között egyfajta költői lapsusként egyszerre világít rá a Jabès-részlet beemelésének okára, és fedi fel fokozottan a tárgyalt poétika testfenomenológiai gyökereit. A francia „L’herbe *foulée sauve la face*” jelentésgazdag félrefordítása így hangzik: A letaposott *fő* megmenti/megmenekíti/megváltja az arcot. A „letaposott fő” itt „letaposott fő”-vé válik, pontosan jelezve ezzel a PARSIFAL, PARSIFAL verseiben kirajzolódó testfogalom alapvető dialektikusságát vagy ha úgy tetszik, kétarcúságát, amelynek a szövegek végső soron nem állítását, hanem dinamizálását célozzák meg. A „fő”, a „fej” profán, tárgyi, térbeli kiterjedésének és az „arc” felszíni, elvékonyult materialitásának egymásmellettségében a biológiai és a metafizikai testkép kettőssége jut szóhoz. Ráadásul, sugallja az ál-jabès-i szöveg, az egyikük pusztulása a másik kiteljesedésével és megmenekülésével jár, akárha a dialektikusság színterén a testkarakterek fordított irányú megmutatkozása zajlana. Az idézet másik eleme, a „*sauver la face*” kifejezés esetében ugyanez a fordítói-értelmezői stratégia teszi nyilvánvalóvá az eredeti szöveg mély beágyazottságát a verseket összefogó gondolati térbe. Ebben az esetben a francia kifejezés köznapi, ám metaforikus értelme helyett annak elemző, szó szerinti értelmezése szerepel. A kétféle olvasat közötti választás, amelyek út-

köztetése – nyilvánvalóan Jabèsnél is – a poétikai funkció szolgálatába állítódik, valamiképpen magának a mentésnek és a megváltásnak metafizikai aspektusára támaszkodik jobban. Holott a „*sauver la face*” kifejezés a franciában egészen köznapi módon az ember méltóságát és megbecsülését fenyegető helyzetek kivédésére utal. Valaki akkor védi, menti az arcát, ha az esemény bekövetkezte valamiképpen emberi lényegét megkérdőjelező szégyennel jár. A Jabès-idézet mentén Varga Mátyás kötetének alapmotívumaira és főbb poétikai csapásaira látni rá: a test fogalmának hierarchikusságára, a testhez kapcsolódó fogalmak és a diskurzus megosztottságára, de mindenekelőtt a megalázott és megmenekített test képében arra a viszonyra, amely a nyelvet, a nyelvi kifejezést és még fokozottabban a verset, mint eseményt a testi tapasztaláshoz fűzi.

A fej és az arc analógiájára elképzelt kétféle közelítésmód a PARSIFAL, PARSIFAL szövegeiben az érzéki és metafizikus test képeiben nyer formát. Egy interjúban (*Új Forrás*, 2012/6.) a test tudása és „*a testnek is szóló*” megváltás kapcsán Varga Mátyás Maurice Merleau-Pontyt idézi, akinél az észlelés, a saját test tapasztalata valamiféleképpen a világról nyert fogalmaink előfeltételévé lesz. Ez a kiindulópontként felfogott fizikai öntapasztalás jóval termékenyebb elméleti következményekkel szolgál, mint a kötet szövegeinek testtematikusságának rögzítettsége. A PARSIFAL, PARSIFAL testképe a francia fenomenológiának sokkal inkább a Sartre, Merleau-Ponty és Michel Henry által kidolgozott elméletéhez kapcsolódik, mint a lévinasi filozófia etikai alapvetéséhez. Lévinasnál az ontológia etikai megelőzősége ugyan a másik arcában mutatkozik és testesül meg, de ez az arc először is a másik arca, továbbá minden tapasztalásközpontú kísérlet ellenére eredendően metaforikus alapokkal rendelkezik. Ezzel szemben Varga Mátyásnál az arc nem válik az emberi test kitüntetett részévé, ha úgy tetszik, ezek a szövegek az arc ellenében íródtak, már ami a test tapasztalatának metafizikai következményeit illeti. Ugyanis,

ahogyan fentebb az elvékonyult, felszíni materialitásról szoltunk, úgy az arc reprezentációja metaforikusan a test egészét hivatott jelölni. Az arc megmutatásának tradíciója a test metaforizálásának és metafizikai olvasatának játéktérében látszik kirajzolódni.

Márpedig a fej egy másik nyelven beszél ugyanerről a tapasztalatról: az arcról legfeljebb a bőrt lehetséges lenyúzni (de nem a bőrt értjük-e egyáltalán az arc alatt?), a fej ellenben levágható, leválasztható, organikus kapcsolatban áll az egészszel. De megint másként: a fej mintha kevésbé hordozná a jelentést, mint az arc. A fej jelentése egyfajta testi működésben válik nyilvánvalóvá, amellyel hagyományosan egy alig intencionált létezőmódot nevezünk meg. A TALÁLKOZÁS című versben nem a ráncok, a megváltozott tekintet, hanem a fejtartás lesz, ami kétséggel tölti el a beszélőt: „*visszamentem, hogy meg-nézsem. / a fejtartása kicsit elbizonytalanít. / mintha a tíz évvel ezelőtti látnám / : talán mégsem ő az*”. (50.) A felismert identitás itt pontosan egy nem ellenőrzött testi mozdulat által kérdőjeleződik meg, és ennyiben tömör meghatározását adja a Varga Mátyás verseiben megjelenő testfogalomnak: a test az a homályos fizikai tér, amely akaraton kívül képes igazságot megfogalmazni rólunk. Így veszi el az arc minden esetben a rá jellemző formák és karakterek egészét, és szennyeződik be, illetve válik élettelené: „*összekented az arcod*” (36.) és „*arca nyers maszk*” (38.) vagy csupán részleteiben tanúskodik az identitásról: „*úgy / huppantak, mint valami / földdel tömött zsák. – még / felismertük némelyik arcát*”. (25.) A fej és az arc ellentét arra a folyamatra utal, ahol ez a poétika fokozatosan ellép a test metaforizálásának technikájától: egyrészt a test egyetlen részlete sem lesz demonstratív képe az egésznek, másrészt maga a közelítésmód egyfajta óvatos, vizuális távolságtartás keretei között zajlik.

A test képi megjelenítésének költészeti kritikája a PARSIFAL, PARSIFAL-ban magára a látásra, mint tapasztalati módra fókuszál, amiből hol a látvány hazug volta következik, hol a tekintet problematizálása. A test képének nyelvi reprezentációjára történik utalás a VÁRAKOZÁS című versben: „*távcsővel a tájat // figyelni. szemmel / tartani még az / utakat, és ha célba / került egy-egy állat, // lelőni*”. (43.) A távcsővel kémlt életlenné táj ennek a költészetnek módszertani alapvetéseire tapint: ha az emberi test reprezentációja ese-

tenként valamiféle mikroszkopikus közelség bővületében él, ezek a versek inkább a távolság adta megközelítést választják. A távcsővel megfigyelt emberalak (a későbbiekben végül mégsem egy állat tűnik fel) globalitásában, hiánytalan testiségében és az őt befogadó környezet szorításában mutatkozik meg. Vagyis a térbeli távolság egy módszertani kiegészítéssel válik teljessé: a beszélő távolsága azért válik kiemelt fontosságúvá, hogy a fókuszáltság horizontozhjon. Varga Mátyás költészetét mintha az az eltökélt figyelem tartaná folyamatosan mozgásban, amely nem engedi, hogy az általa kardinálnak tartott lényegi mozgások alárendelődjenek a fókuszált figyelem kirekesztő eljárásainak.

(Itt érdemes megjegyezni, hogy a tárgy és a beszélő közti távolság-közelség metaforikus megjelenítése meglepő hasonlatosságot mutat John Ashbery nagyversének, a SELF-PORTRAIT IN A CONVEX MIRROR zárómozanatának távcsőértelmezésével. A poétikai küzdelem ott Parmigianino azonos című festményének nyelvi reprezentációját érinti, amelynek lehetetlensége, amint az a vers végén rezignáltan konstatálódik, a választott módszernek tudható be. A közeli tárgy paradox távolsága, megragadhatatlansága, csavar a logikán Ashbery kongeniálisan, az egész vállalkozás elhibázott voltán múltott: mintha a távcső rossz oldalába néztünk volna. Ez az ismételt módszertani kérdezőmód Varga Mátyástól sem áll távol.)

A képiség kritikájának másik véglete, ahogy arról már szó volt, magának a vizualitásnak a kiiktatásában érhető tetten. A testről szerzett bizonyosság eredendő, de még inkább önkéntelen vizuális kódoltsága az érzékterületek ábrázolásának kitágításához vezet. Ez a sajátos, a test eseményeinek kiterjedt voltára különösen fogékony líra már az előző kötetben, a HALLÁSGYAKORLATOK-ban is a taktilis, de mindenekelőtt az olfaktív – azaz a szaglásra utaló – élmények megírásában találta meg igazi terepét. Ezek a test kontrollálatlan folyamataira vonatkozó állítást látszanak igazolni: ebben a költészetben a test az öntudatlan igazmondás alakzataiban él, amennyiben az igazság itt a verbalitáshoz kötődő, de az azzal párhuzamosan jelentkező emocionális szerkezeteket takar. A HALLÁSGYAKORLATOK-ban még ezt olvassuk: „*nem bírtam elviselni a / szagát. álltunk a buszon. mindenki kikerült. / | egyszer csak feltört belőlem a hányás*” (29.), ahol is az egyik test működése egy másik test-

ben úgy nyer *jelentést*, hogy ellenőrizhetetlen módon egy szomatikus párbeszéd nyelvi evidenciájaként lepleződik le. Ez az érzékeléshez tapadó lepleződés és árulás a PARSIFAL, PARSIFAL lapjain még radikálisabban tölti ki az anyagi létezés kereteit: „*elég volt, téged már / megölnék – sügta oda / sebtében –, hiába / szellőztetsz, lebuksz*”. (27.) A test működése nem másra, mint a testi jelenlétre hívja fel a figyelmet, amely annyiban hordoz igazságot, amennyiben lehetővé teszi az azonosítást követő megsemmisülést. A test szaga itt is önkéntelenül felel, de ezt a feleletet már egy olyan értelmezői stratégia sajátítja ki, amely során a test helyet és identitást kap, bizonyos értelemben verbális átírás áldozata lesz, amellyel éppúgy lehetetlen hadakozni, mint a kipárolgás vagy az ürtés szagával.

A hazai kortárs költészetben az utóbbi években hívószóvá kiforrott testproblematika a PARSIFAL, PARSIFAL olvasatából fontos adalékokat nyerhet. Az a mind a poétikai kísérleteket, mind a recepciót érintő gyakori gondolati vérszegénység, amely megelégszik azzal, hogy a tárgyalt szövegeket tematikusan rögzítse, illetve felismerje tematikai rögzítettségüket, csupán a kérdés létét állítja újból és újból a szemünk elé. A líra szomatikus érzékenysége csak kisebb részben lehet pusztá szüzséje a megszólalásnak, nagyobb részben pontosan a test megírásának és megalapozásának kérdéskörével kell kibővílnie. Vagyis a testről írás a test megírását kell, hogy maga után vonja. Ez a reprezentáció annak a nyelvi közegnek az értelmezése, amely paradox módon azt a kérdést teszi fel, hogy mit mond a test a nyelvről és nem fordítva. Másképp megfogalmazva, a szóban forgó, a testi tapasztalást tematizáló lírai vonulat legsikerültebb darabjainak valódi tárgya nem más, mint a test reprezentációjának eredendően nyelvi problémája. A kifejezés, mint a testen át vezető megértés útja hirtelen olyan poétikai felvetésnek tűnik, amelyet a kortárs lírai megszólalás ugyan újból és újból bejár, de általa egyedül a test-írás viszony sokadszori megerősítése zajlik. Ellenben, ha a testfenomenológiai gyökerekkel rendelkező, a diskurzustradíció megújítását célzó költészetekre tekintünk, Tandoritól Marnón át a legfiatalabb nemzedékig, azt látni, hogy maga az önmegismerő test és érzékelés kérdez rá eme tapasztalatok nyelvi meghatározottságára. Varga Mátyas költészetének újabb alakulása (a HAL-LÁSGYAKORLATOK-tól számított időszak) pontosan

ehhez az – itt természetesen jócskán elnagyolt – lírai vonulathoz képest mutatkozik különösen termékenynek.

A kötet jó néhány verse mintha azt a lacani kijelentést poétizálná és fordítaná át a test és a nyelv kapcsolatrendszerére, amely szerint a tudattalan úgy strukturált, amiként egy nyelv. Az itt javasolt elméleti segédegyenes a következőképpen hangzik: a test tapasztalása a PARSIFAL, PARSIFAL-ban nyelvi struktúrák alapján válik hozzáférhetővé. Ez a kevéssé evidens és nem kizárólag Varga Mátyas költészetére alkalmazható felvetés azonban a szóban forgó testdiskurzus lényegéhez látszik utat nyitni. Ha a testi tapasztalás primátusa kiindulópontként szolgálhatott a jelen írásnak, a nyelvi viszony mint előstruktúra ezen a ponton kikerülhetetlen elemként lép be a megszólalás alapjaira kérdező beszédbe. Annál is inkább, hiszen a testi létezés nyelvi megelőzöttsége nem jelenti a már említett ellenőrizhetetlen igazságmondás felfüggesztődését, épp ellenkezőleg, ami a nyelvi strukturáltságban megmutatkozó érzéki tapasztalat saját szótárát illeti, az most is ugyanúgy hozzáférhetetlen az elemző logika számára. A nyelvi meghatározottság itt nem a verbális jelentés végszavára utal, nem is egy pszichológizáló testbeszéd megjelenésére, ahol az érzékelés és a lelki folyamatok kölcsönösen értelmezik egymást, hanem mindezek eredőjére, a lírai megszólalás feltételére, amely a test nyelvi reprezentációjának tisztázása. A kötet egyik legjobb versében, az ÁLDOZÁS-ban, a halottak napi liturgia közben bekövetkezett hiba azáltal válik az érzékes által hozzáférhetővé, hogy átesik egy előzetes, értelmezői fázison. Az áldozás, amely során két ostya került a beszélő nyelvére, a keresztény praxis jelentésrendszerén átszűrődve tárja fel fizikai jellegét. Nem elhanyagolható módon itt is a testszag indítja be a jelentésképzés folyamatát: „*a sekrestye enyhe // izzadságszaga a meccsek / utáni öltözőkre emlékezte- / tett. – halottak napja volt. / a számban két halottak / napja veszegelt*”. (22.) A testi tapasztalás evidenciáját a vallási gyakorlat kódrendszere formálja meg és teszi hozzáférhetővé a megértésben. De a megértés itt elsősorban nem értelmezés, már ami a testi jelenségek feltárulkozását illeti, elsősorban nem jelentésadás, hanem hozzáférés ahhoz, ami folyamatosan megesis a testtel. Az ábrázolt, többlépcsős tapasztalásfolyamat során megfordul az a befogadói viszony, amely a fizikai valóság jelen-

ségeihez nyelvi viszonyrendszerek között fért hozzá; a test, amelyben két halottak napja vesztel, arra az átfordult egészre világít rá, ahol a nyelvi folyamat, jelen esetben a liturgia jelentésszerkezte, beleíródik a hús (ön)értelmezésébe. A PARSIFAL, PARSIFAL legalapvetőbb kijelentései talán éppen erre, egy újraértelmezett nyelvi performativitás megfogalmazására tesznek kísérletet, ahol is teremtés és testi tapasztalás nem megvalósulásként jelentkezik, nem materializálódásai egy verbális eseménynek, épp ellenkezőleg, szüntelenül egy nyelvi rendszer, a verbumként olvasott test felé tartanak.

A testi tapasztalás nyelvi struktúrája a PARSIFAL, PARSIFAL-ban a biológiai lét erősen jelentéskényszeres olvasatának kritikájához vezet. Az a folyamat, amelynek során a test nyelvi alakzatként hozzáférhető, pontosan a szó és test közötti logikai viszonyra való rákérdezésben teljesedik ki. A PLANCTUS című versben ez az ok-okozati viszony jelenik meg a kedély, az emóciók értelmezése és a test válaszána képében: „*időben / rájöttem, hogy a fojtott / szomorúság erekiót / okoz*”. (54.) A test itt egyedül a lelki változásra reagáló, szublimáló funkcióval bír, míg a BÉLFLÓRA címűben ennek a kauzalitásnak az átértékelését látjuk. Ez utóbbiban, ahol az idegbeteg nők lelkialkata és bélflórájuk állapota kerül egymás mellé, az oksági kapcsolatok leépüléséről van szó: „*valahol / azt olvastam, hogy / az ilyen soványaknak / más a bélflórájuk. és / félek, hogy engem / egész egyszerűen / csak a bélflóra vonz*”. (24.) A vers végi kijelentés az egész kötet gondolati hangoltságát meghatározza, már amennyiben a megfogalmazás vallomások karakterében felismerjük ennek a lírai vonzalomnak szándékoltan rejtőzködő regiszterét. Azok a Varga Mátyás költészetének recepciójában vissza-visszatérő megjegyzések, amelyek egy elszemélytelenítő, a személyesség és „*a személyiség folyamatos visszahúzódsában*” (Márton László, *Beszélő*, 2009. január) épülő életműre utalnak, miközben bevallják annak, a versek beszélőjét illető, kontinuitását is, világosabbnak tűnnek, ha együtt olvassuk a testi tapasztalat megmutatásának nyelvi kihívásával. Hiszen a lírai hang szemérmessége itt szétválaszthatatlan az ábrázolt világ, a szóma eseményeinek általános megragadásától: ebben a közegben a beszélő bárminemű feltárulkozása az általános érvényű helyett egy egyénített testre helyezné a hangsúlyt. A személyesség egyedül a költői vállalkozás nyelvi megalkotottságá-

ban van jelen, ahol a beszélő kontúrjait a különböző érzékterületek között előrehaladó költői hang nyelvi önreflexiója jelöli ki.

Többek között ezért is illeszti egymásra rögtön a kötet nyitóverse a nyelvi és az érzékelésbeli jelenségek horizontjait: „*nem gondolhatunk ugyanarra, / amikor azt mondom, hogy »rá- / ég, mint nejlönruha az öreg- / asszonyra«, / akít egyikünk sem / látott az erdőszházban, pedig / amikor a mentőbe tették, még / beszélt*”. (7.) Az idézet igazi kihívását az öregasszony szavainak a vizualitást felülíró szerepeltetése adja. A mondat, amelynek értelmezése a versbeli párbeszéd szerint a befogadói pozíciók különállására mutat rá, egy jelenség objektív leírására hivatott. Ehhez a nyelvi eseményhez kapcsolódik a vizuális és auditív tapasztalat egymásnak ellentmondó igazsága. Az idézet egyik olvasata ugyanis hangozhat úgy, miszerint a beszéd, az öregasszony szavainak valóságát a vizualitás hiánya egyszerűben kétségessé teszi. Az 'ugyanarra gondolni' itt nyilvánvalóan az összeégett asszony belső, tudati reprezentációjára utal, amelynek nem lévén tapasztalati alapja, a két fél esetében különböző formákat ölt. Nem arról van tehát szó, hogy a vizualitás valamiképpen betetőzése volna egy tapasztalati bizonyosságnak: az idézet éppen hogy eme bizonyosság különböző érzékterületekre bontását célozza meg, amelyek különállása egy nyelvi kijelentés nyomán mutatkozik meg. Egy másik alkalommal a szó hangalakja válik a test mozgásának kiindulópontjává. „*vadidegen. – még tesz nekí / a szó is. mert dobol és ebből / a ritmusból kapja az első ütést / a gyöngyöző halánték*”. (19.) Érdemes utalni arra, hogy az átmenetet, amely a testtől a nyelvig vezet, itt sem a szó jelöltje, valamiféle lecsupaszított jelentés hozza létre, hanem a verbalitás leganyagibb formája, a hangalak. A „*vadidegen*” szó referenciális olvasata csupán utólagosan, a lesújtó kéz brutalitásában nyeri el fenyegető tónusát.

Ami a nyelvi önreflexió személyiségképző szerepét illeti, a PARSIFAL, PARSIFAL versei ezt az érzéki bizonyosság megírásának problematikáján keresztül valósítják meg. A beszélő a nyelvi ábrázolás próbája során magáról a testi tapasztalatról szerez igazolást vagy cáfolatot. A meta-nyelvi kiszólások nem egyszerűen egy öntüköző műalkotás vagy *mise en abyme* megképzésére irányulnak, hanem a test megírását vállaló beszélő helyének nyelvi megformálására. A szemérmesség itt néhol félelembe csap át: „*nézni*

csak és / hallgatni. – *de undor fogott / el, ha felvéremlett: meg kell / szólalni egyszer*”. (48.) A test megírásának problémája ezen a ponton visszatér a már említett értelmezői felállás kritikájához, amely kauzális viszonyok mentén képzel el a test-nyelv(-emóció) ábrázolhatóságát. Végzősoron tehát újra és újra ugyanazzal az akadállyal szembesülnek a kötet versei, melynek egy másik megfogalmazása így hangozna: miképpen őrizhető meg a testi tapasztalat nem nyelvi igazsága a nyelvi ábrázolásban? És csakis, mert a kérdés megfogalmazása már önmagában választ is sugall, lehetséges az elhallgatás újbóli hangsúlyozása: „*ne hagyj a / rettenetet mondani, inkább / szakítsd be a gégém köröm- / mel. – ne tartson viszsza semmi utálat*”. (42.)

A PARSIFAL, PARSIFAL legfőbb törekvése innen látni rá. A testről való diskurzus újraértelmezése szüntelenül egy fogalmi senki földjére téved, ahol a test ábrázolása jelentés és nem jelentés ellenpontjai között ingadozik. A beszédpozíció, a figyelem iránya és a tárgyhoz képesti távolság már a HALLÁSGYAKORLATOK szövegeiben kiemelt fontossággal volt jelen, de míg ott a vállalkozás szabályai egy viszonylag mozdulatlan megfigyelőt hoztak létre, a PARSIFAL, PARSIFAL-ban a neutralitás huzamosabban nem fenntartható. A beszélő nem a megszólalás lehetőségeiben bizonytalanodik el, a kritika nem valamiféle ismeretelméleti székepszisből ered, hanem magának a diskurzusnak fel nem oldható megosztottságából: a jelentéses test, amely kódok és értelmezések során át tesz kijelentéseket az egyénről, ellenpontjaként a tabuként elképzelt test áll, amelynek nyelvi kikérdezése kihágásnak minősül. Ez a kétféle testkép ügyel a lírai megszólalás személyes hangütésére: a kirajzolódó beszélő hol közelebb, hol távolabb kerül ahhoz a testhez, amelyet általánosságában ismer fel sajátjaként. Ezért gondolom, hogy Varga Mátyás költészetében, különösen az újabb publikációk tükrében, nem a szemérmesség fokozatos felszívódása és az alanyiség felértékelődése zajlik, hanem valamiképpen a kettő eltökélt megőrző-fenntartása. A PARSIFAL, PARSIFAL ebben a folyamatban fontos állomást jelöl: a test megírásának nyelvi kihívása itt egészül ki először egy külső, ellenőrző nézőponttal, amely a test reprezentációjának tabu- és kényszerkarakterével párhuzamosan, valamiképpen a megszólalás lírai-bölcseleti komplexitásáért felel.

Szabó Marcell

BARANYI FERENC „POKOL”-FORDÍTÁSA

Dante Alighieri: Pokol

Fordította Baranyi Ferenc

A kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta

Madarász Imre

Tarandus Kiadó, 2012. 278 oldal, 3990 Ft

Dante új magyar fordításáról nem lehet anélkül beszélni, hogy ne emlékeznénk Babits Mihályéra. Ritkán fordul elő, hogy egy műfordítás szinte nemzeti klasszikussá váljék, márpedig az ő ISTENI SZÍNJÁTÉK-ával ez történt. Fordításának klasszikus státusa idővel azonban furcsa és paradox helyzetet eredményezett: volt egy némely szempontból bírálható, de felülmúlhatatlannak vélt fordításunk, amely viszont pusztá létevel elvette a levegőt az újabb fordítási kísérletek elől.

Legalábbis így volt sokáig, leszámítva az 1923-as Radó-féle POKOL-fordítást, a POKOL néhány énekének fordítását Weöres Sándortól és Szabadi Sándor prózai átültetését.

Úgy látszik azonban, hogy a köznyelv és a költői nyelv egy évszázad alatt bekövetkezett változása megteremtette az igényt az új magyar ISTENI SZÍNJÁTÉK iránt. A helyzet olyannyira megérett, hogy Baranyi Ferenc és Nádasdy Ádám egymástól függetlenül egyszerre vágott bele a munkába. Mindkettőjük fordítása előrehaladt, és azzal kecsegtet, hogy Babits klasszikus szövegének hamarosan lesznek modern versenytársai. Nádasdy fordításából olvashatók mutatóványok,¹ egyes részletei pedig elhangzottak színpadon. A POKOL teljes szövegének Baranyi-féle verziója viszont már meg is jelent.

Persze egyikük esetében sem helyes „versenytársat” mondanunk. Baranyi célja nem az, ahogyan Nádasdyé sem, hogy versenyre keljen Babitscsal, hanem az, hogy a mai nyelvi állapotnak és olvasási szokásoknak megfelelően, de formahűen tolmácsolja a költeményt, s minél inkább az egyes epizódok drámai voltát érzékeltesse.

Nem könnyű megadni azokat a kritériumokat, amelyek fényében megítélhető e célkítűzések teljesülése. Különösképpen nehéz megmondani, hogy mit értsünk formahűségen, s hogy egyik nyelvből a másikba átlépve létezik-e egyáltalán ilyesmi. Úgy látszik, legalábbis a VENDÉGSÉG tanúsága szerint, hogy maga Dante ké-

telkedett ennek a lehetőségében. Mint leszögezte, „*versben írt költői mű nem ültethető át a saját nyelvről más nyelvre anélkül, hogy meg ne törjön minden édessége és harmóniája*”.² Félretéve most az elméleti okoskodást, a formahűség követelménye, melynek Baranyi eddigi műfordítói gyakorlatában is mindig igyekezett megfelelni, nyilván nem jelent mást, mint az eredeti mű „*édességének*” és „*harmóniájának*”, vagyis versmértékének és rimelési struktúrájának valamilyen fokú megőrzését, szem előtt tartva, hogy – mint Dante is jól tudta – csakis az adott nyelv konvenciói döntenek el, mi számít egyáltalán ritmikus lejtésnek és hangzásbeli összecsengésnek. Adott esetben a hármas rím és az *endecasillabo* reprodukálása tekintendő a formahűség fő követelményének. Az *endecasillabo* a hangsúlyos és az időmértékes verselés jegyeit elegyítő tizenegy szótagú sor, melyben a hangsúlyeloszlás igen változatos, bár gyakori, hogy a hangsúly a negyedik, a hatodik és a tizedik szótagra esik.

Egyébként az *endecasillabó*nak éppen Baranyi a legnagyobb tudósa, aki annak idején, a Kardos Tibor által szerkesztett emlékezetes tanulmánykötetben (DANTE A KÖZÉPKOR ÉS A RENAISSANCE KÖZÖTT) írt erről a kérdésről, kimerítően elemezve az *endecasillabo* minden, Danténál előforduló változatát. Fejtegetéseit egy személyes megjegyzéssel zárta: „*Az olasz endecasillabók és a magyar hangsúlyos tizenegyesek tanulmányozása során még csak a kísérletezésig jutottam el, amelyeket a majdani megoldás reményében végeztem és végzek*.”³ Ez már nem annyira a tudós, hanem inkább a költő, sőt a jövőendő KOMÉDIA-fordító hangja, aki nemcsak tanulmányozni kívánja az *endecasillabót*, hanem kísérletezik vele, alighanem azzal a céllal, hogy majdan költői eszközként használja fel.

Vajon a költő-műfordító hogyan kamatoztatta a tudós felismeréseit, s milyen megoldásra jutott az elkészült fordításban? Részletes vizsgálódás helyett elégedjünk meg az első benyomással. Számos hely meggyőzően mutatja, hogy Baranyinak valóban sikerült kikísérleteznie a gondolatok mozgásához változatosan alkalmazkodó magyar *endecasillabót*, elkerülve ezzel a jambikus lüktetés egyhangúságát, mely néhol megfigyelhető Babitsnál. Az igazság kedvéért persze meg kell jegyezni, hogy az *endecasillabót* a dolog természeténél fogva legtöbbször időmértékesen is lehet skandálni, s nem könnyű megkülönböztetni a lazán és liberálisan kezelt öt és feles jambustól.

Manapság a rímes fordítás értelmét és lehetőségét vitatják legtöbben. Nem inherens okokból következik ez, hanem abból, hogy az ISTENI SZÍNJÁTÉK fordításai világszerte többnyire rímtelenek, és abból, hogy a rímes verselésnek különben sincs nagy keletje. Ez persze az égvilágon semmit sem bizonyít. Van például viszonylag újnak számító angol nyelvű fordítás rímes *terzinákban*.⁴ S Babits után miért ne lehetne ezzel magyarul is újra próbálkozni? Üdvözlendő tehát Baranyi kísérlete, aki Az ÚJ ÉLETT fordításával és annyi más műfordítói teljesítménnyel a tarso lyában a siker teljes reményében vállalkozhatott a dantei *terzinák* visszaadására.

A kísérlet egészében véve sikeresnek bizonyult. Baranyi versmondadatai jól és zökkenőmentesen gördülnek a hármas rímek váltóin és az *endecasillabók* sínein. Az olvasó számára követhető, élvezhető a szöveg, megértése nem kíván különösebb erőfeszítést. A híres, *terzinák*on átívelő, sokszor nyolc- és tizenkét soros hasonlatok is simán illeszkednek a megszabott keretek közé. Mindamellet, a kötött forma elkerülhetetlen velejárájaként, néha érezni a rímkényszert a szóválasztásban, a szórendben, a mondatszerkezetben vagy egy-egy rím tompa csengésében (ami adott esetben komikus hatást is kelthet: *gondok – legott ott*).

Ezek a külső formai jegyeken túllépve felmerül a nyelv egészére vonatkozó kérdés: a fordítás – amellet, hogy a mai nyelvi állapotot tükrözi – hogyan tudja újáteremteti az ISTENI SZÍNJÁTÉK költői nyelvét? Ezen a ponton két kritériumra kell elsősorban figyelemmel lennünk: a költemény nyelvének újítójellegére és sokrétűségére, vagyis arra, amit sokan Dante *plurilinguismójának*, soknyelvűségének neveznek.

Azt szokás mondani, hogy Dante megteremtette az olasz nyelvet, legalábbis az olasz költői nyelvet. Van ebben némi túlzás, de annyi bizonyos, hogy Dante a világirodalom első avantgárd költőjeként, *nyelvtերemítő* volt, aki rendkívül merészen alkotott új szavakat és fordulatokat, szabadon keverte a népnyelv dialektális változatait, s kreatívan bánt a szintaktikai szerkezetekkel. Egyes számítások szerint az olasz gyakorlati szótárak törzsanyagának nyolc százaléka nála dokumentálható először.

Az igazi kihívás minden Dante-fordító számára az, hogy maga is kreatívan használja a nyelvet, legalábbis megőrizzen valamit a nyelvtերemítő Dantéból. Babits szinte ösztönözve volt az újításra, hiszen a korabeli nyelv bátor meg-

újtására eleve szüksége volt ahhoz, hogy túl tudjon lépni azon a szinten, melyet Szász Károly a maga Dante-fordításával egyáltalán elérhetett. (Talán nem sántít a hasonlat: A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJÁ-nak fordításakor Alexander Bernátnak hasonlóképpen kellett megpróbálkoznia azzal, hogy magyar filozófiai nyelvet csináljon.) Megfigyelhető, hogy Babits verselése, nyelvezete, szókincse és stilisztikai eszköztára fordítás közben alakul és fejlődik: a költő énekről énekre hajlítja, kalapálja, igazítja a szükségletekhez a nyelvet. Az újítási kényszernél fogva talán szerencsésebb volt utódainál, hiszen fordítása a XX. század elején végbement nagy nyelvi és irodalmi forradalom részeként született meg.

Ahhoz azonban, hogy teljesítményének valódi horderejét lássuk, szükség van egy különbségtételre: az ISTENI SZÍNJÁTÉK fordítójára nem ugyanazok a kényszerítő erők hatnak, mint amelyek valaha a XIV. századi költőre hatottak, hiszen – Rába Györggyel szólva –, „*más egyszületőben levő nyelv újdonsága, és más egy kialakult nyelv megújítása*”.⁵

Ez talán Baranyi POKOL-jára is igaz. Más a forradalmi változásokon átmenő, születőben lévő nyelv újdonsága, és más annak a nyelvnek a megújítása, mely már kialakult a modernitás forradalmaiban. A Baranyi-féle fordításnak más a történelmi helyzete, s már ennél fogva sem léphetett fel radikálisan újító igénnyel. Ám egy szigorúbb kritikus ehhez hozzátenné, hogy nem is annyira az önmagában vett újítást kell hiányolnunk, hanem azt, hogy a fordítás nem eléggé érzékelteti a Dante eredeti szövegéből sugárzó nyelvteremtő erőt. Baranyi mai nyelven alkot szép *terzinákat*, de a nyelv, amelyet használ, annak a költői köznyelvnek a határai között marad, melyet Babits és az utána következő nemzedékek alkottak meg.

Mi a helyzet a *plurilinguismo*val? Dante nyelvezetének azt a vonását értjük rajta, hogy a legáltalánosabb és legdurvább beszédfordulatoktól kezdve a legmagasabb teológiai és filozófiai viták nyelvéig, az egyes vidékek szólásmódjaitól kezdve a különféle társadalmi rétegek nyelvéig, az olasz dialektusoktól kezdve a provanszálon át a latinizmusokig minden kifejezési eszközt egyesít magában. Ez a sokféleség mélyen összefügg azzal, hogy Dante – ebben is úttörőként! – mintegy kibúvik az elbeszélő nyelvéből és tudatából, s a maguk módján beszélteti a szereplő-

ket. Ezt nevezte Pasolini nála is „*szabad függő beszédnek*”.⁶

Baranyi alighanem többet tud megőrizni Dante *plurilinguismo*jából, mint nyelvi kreativitásából. Például kiválóan oldja meg azt a feladatot, melyet „*Förtelmezés*” (Babitsnál: „*Ronda-bugyrod*”, XVIII.) vagy a pokoli bohózatot előadó ördögök jellemzése (XXI., XXII.) állít a fordító elé. A másik oldalon az Odüsszeusz utolsó útját elbeszélő epizód emelkedett nyelvé is remekül reprodukálja (XXVI.). Hadd emeljem ki, hogy az egyik, az egész mű interpretálása szempontjából kulcsszerepet játszó helynek, Odüsszeusz társaihoz intézett beszédének a fordításában jó irányban helyesbíti Babitsot. Míg Babits így beszélteti Odüsszeuszt: „*...nem születetek tengni, mint az állat, / hanem tudni és haladni előre*” (XXVI. 118–120.), addig Baranyinál a következőket olvashatjuk:

„*Fogjátok fel, mire vagytok teremtvé,
nem arra, hogy éljetez, mint a barmok,
hanem erény s tudás útját követve.*”

Ez a megoldás nem csak szó szerinti („*erény s tudás útját követve*”: „*seguir virtute e canosenza*”), de – hogy úgy mondjam – filozófiailag is helyes, hiszen Dante még nem lehetett a haladás szószólója, ahogyan Babits egyébként gyönyörű sorai sugallják.

A *plurilinguismo*val kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy nem korlátozódik pusztán a nyelv problémájára. Egyben tartalmi kérdés is, hiszen összefüggésben van Dante-nak azzal az enciklopédikus törekvésével, hogy a középkori kultúra egészét összefoglalja és kifejezésre juttassa művében. A nyelvi pluralizmus tekintetében ezért a PURGATÓRIUM és a PARADICSOM jelenti majd a fordítás igazi próbáját.

Az ISTENI SZÍNJÁTÉK-nak mint szövegnek van egy további, nem kifejezetten nyelvi jellegzetessége, amely a legnagyobb próbatétel elé állítja a fordítót: az intertextualitás. A költeményt átszövik a felismerhető vagy alig felismerhető idézetek, melyek közül sok a BIBLIÁ-ból vagy valamelyik antik klasszikus szerzőtől származik, tehát latinból van Dante nyelvére fordítva. Gondoljuk meg, milyen nehézség adódik ebből, ha már a POKOL első sora is (Baranyinál: „*Feleútján a földi létezésnek*”) a BIBLIÁ-ból való átvétel („*Életem napjaimak közepén kell alászállnom az alvilág*

kapuihoz”; Is. 38, 10.). A másoktól vett idézetek mellett ott vannak a költő önidézetei vagy mások és saját szövegeinek rekontextualizált újraírásai. Például ilyen látunk a Francesca-epizódban: „*Amor, ch’al cor gentil ratto s’apprende*” (IV. 100.). Ez egy máshonnan származó dantei sor („*Amore e ’l cor gentil sono una cosa*”), illetve egy Guinizellisor („*Foco d’amore in gentil cor s’apprende*”) egy-másba csúsztatott újraírása, s mint ilyen lehetetlen lefordítani. (Egyébként más helyen épp Baranyi fordításában olvashatók Danténak és Guinizellinek a szóban forgó sorokat tartalmazó költeményei.) A Francesca-epizódbeli sort Baranyi így tolmácsolja: „*A szerelem, mely tiszta szívben ébred.*” A „*dolce stil nuovo*”, az „*édes új stílus*” szerelemfilozófiájához való hűség kedvéért jobb lett volna a „*tiszta szív*” helyett a „*nemes szív*” mellett dönteni, de még ebben az esetben is szükség lett volna az adott helyet megvilágító rövid kommentárra. Az intertextualitás ilyen esetei miatt nem lehet a szöveg kommentálását megspórolni.

Rátérve most már a tartalmi szempontokra, előre kell bocsátani: az ISTENI SZÍNJÁTÉK fordításának legnagyobb nehézsége abból fakad, hogy a költemény nem abban a szokványos értelemben sokjelentésű, mint amilyen értelemben minden irodalmi mű az. A szöveg egészében és az egyes részletekben szisztematikusan épülnek egymásra a fő jelentésrétegek (így többek közt a szerzői szándékból is következő szó szerinti, allegorikus, morális és misztikus jelentés). A „*tartalmi hűség*” első kritériuma tehát az, hogy az adott helyen mutatkozó hierarchiájuk szerint mindezek a jelentések megőrződjenek. Vagyis: a *plurilinguismo* mellett a *poliszémia* és az adott egységjelentésszerkezete is megőrzendő! Babits ez utóbbi követelményt lényegre törően ebben a formulában foglalta össze: „*a fordítás épp amyi-féleképpen legyen magyarázható, mint az eredeti!*”⁷

Mint a végtelen kommentárirodalom mutatja, ennek nemhogy a fordító, de az értelmező és a kommentátor sem tud eleget tenni. A fordító ezért minden ponton választásra kényszerül. Döntenie kell arról, hogy mit tekintszen fő jelentésnek, persze mindig arra törekedve, hogy minél több mellék- vagy sugallt jelentést is megőrizzen. Különösen a *POKOL* esetében érthető, ha a történeti jelentést részesítjük előnyben, ami egész egyszerűen a szereplő Dante túlvilági utazásának és az egyes epizódokban szerzett tapasztalatainak szó szerinti értelme-

zését foglalja megában. Baranyi is ezt a döntést hozta.

Már ezen a szinten is számtalan hibalehetőség akad: félrefordítás, túlmagyarázás, hozzáköltés, átköltés stb. Mindegyik típusra van példa Baranyinál, ahogyan már Babitsnál is volt. Valamennyire mindegyik típus menthető. Néha nehéz elkerülni az interpretáló fordítás csapdáját, hiszen a fordítónak valóban feladata, hogy minél érthetőbb szöveggel ajándékozza meg olvasóját. Az átköltés és hozzáköltés eseteiben saját költői megoldásainak logikája vezeti őt egy kívánatos határon túlra, vagy éppenséggel az a törekvés, hogy az adott helyen elért költői effektussal kárpótlást nyújtson egy máshol látható szürke megoldásért. Csak a szimpla félreértésből adódó félrefordítást nehéz magyarázni, főleg manapság, amikor Dante minden sorához millió kommentár áll rendelkezésünkre.

Szerencsére a félrefordításokból nincs sok, mégis hadd említsék közülük kettőt, mert az ilyen és hasonló megbicsaklások hatásukban túlterjednek az adott szöveghelyen, s a tágabb szövegösszefüggés megértését is nehezítik. Érdekes, hogy Baranyi nem javítja ki Babits egyik sokat emlegetett félreértését, s maga is eléggé érthetetlenül adja vissza a Francesca és Paolo történetét elbeszélő ének egyik híres sorát (V. 103.):

„*A szerelem, amely sosem kegyelmez
a szeretettnek...*”

Az eredetiben az áll, hogy „*amor, ch’a nullo amato amar perdona*” (Babitsnál: „*Szerelem, szeretettnek szörnyű mételey*”), ami pedig – ahogyan a jegyzetapparátus összeállítója, Madarász Imre is jelzi – szó szerint azt jelenti, hogy „*Szerelem, mely senkinek, akit szeretnek, meg nem engedi, hogy (viszont) ne szeressen*”. Ezen a ponton áll vagy bukik az édes új stílus egész szerelemfilozófiája. A gondolatot tehát, bármilyen nehéz, szó szerint kellene lefordítani.

Az alábbi terzina (XV. 70–72.), ahol Brunetto Latini megjósolja Dante száműzetését, teljes félreértést foglal magában:

„*Oly dicsőséget jóslok csillagodból,
hogy két párt éhezik rád. Megfogadnod
azt kell, hogy fűvedből egyik se kóstol.*”

Az ehhez fűzött jegyzet még meg is erősíti, amit a fordítás hamisan sugall, vagyis azt, hogy

mindkét párt (a fehér és a fekete guelfek pártja) ki akarja magának sajátítani a nagy híró költőt, de ő egyikhez sem csatlakozik. Az eredeti hely jelentése épp az ellenkezője ennek: mindkét párt üldözi a költőt, de egyik sem éri utol.

Itt említendő, hogy Baranyi értelmezési nehézségei néhol abból is fakadnak, hogy az ISTENI SZÍNJÁTÉK egy elavult XIX. századi kiadását vette alapul (Sansoni, Firenze, 1889). Tanácsos lett volna egy, az utóbbi évszázad filológiai kutatásainak eredményeit figyelembe vevő modern szövegkiadást és az ahhoz tartozó jegyzetanyagot használni (leginkább a Giorgio Petrocchi-féle szövegváltozat valamelyik kiadását).⁸

Mindenesetre, a fentiekhez hasonló félrefordításoknál és néhány más problematikus helynél jóval több a tartalmi szempontból is telitalálnak vehető kitűnő költői megoldás. Bizonyos, hogy hibáival együtt és számos értékénél fogva, Baranyi fordítása is be fog kerülni a Dante magyar olvasóinak és kutatóinak számára fontos szövegek közé.

De ahhoz, hogy így legyen, szükség lesz egy méltó kiadásra, mert a jelenlegi, legalábbis jegyzetapparátusát tekintve, botránys. Madarász Imre, a kísérő tanulmány és a jegyzetek szerzője, érthetetlen okokból az utolsó vesszőig átvette a POKOL Babits-féle fordításának egy korábbi kiadásához írt saját jegyzeteit (az Európa Könyvkiadó Diákkönyvtára, 1992). Tekintsünk el attól, hogy az átvételt illetve volna jeleznie, a talán gyanútlan Tarandus Kiadónak pedig illetve volna köszönetet mondania az Európának az anyag átengedéséért. A lényeg az, hogy ebből a helyzetből adódóan a jegyzeteknek egészen más szöveg a referenciájuk. Így előfordul, hogy amire utalnak, nincs is benne a szövegben (például megtudjuk, hogy Dante satirikus versei miatt nevezi Horatiust „gúnyosnak”, holott ez csak Babitsnál szerepel, mert Baranyi nem fordítja; IV. 89.). Más esetekben a magyarított szövegrész nem a megadott sorban található. Már így is fejtetön áll minden, de még nagyobb baj, hogy fatális tévedésektől sem vagyunk megkímélve. Csak a legkirívóbbat említem: Pál apostol átkeresztelését Péterre. A „Választott Edény” kifejezést (II. 28.) Madarász úgy magyarázza, hogy Szent Péterre vonatkozik, holott tudni való, hogy Pálról van szó (AFCSEL. 9,15.). Az apostol átkeresztelésében Madarász makacsul következetes, mert ahhoz a sorhoz, ahol Pál ráadásul név szerint van említve (Aeneas mellett),

mint olyan valaki, aki már életében járt a túlvilágon (II. 32.), a következő magyarázatot fűzi: „Dante előtt csak Aeneas és Szent Pétert találta Isten méltónak arra”, hogy a túlvilágon járjon. A BIBLIA mást mond (2 KOR. 12,2.), és Szent Péter nem Pál apostol másik neve. Rá gondolni is rossz, hogy ez a jegyzetanyag minden balfogásával együtt húsz év óta hány diák kezén mehetett keresztül. Mindezt tudommal nem jelezte senki, így történhetett, hogy a használhatatlan portékát a nemrégén alakult, tapasztalatlan Tarandus Kiadó újraértékesítette.

Vajon kell-e mindenáron kommentálni Dantét? Nyilvánvaló, hogy egy élő költői szövegnek önmagában is meg kell állnia a lábán, s kell, hogy legyen olyan rétege, mely minden magyarázat nélkül képes esztétikai élvezetet kiváltani. Babits ezért vélte úgy, hogy minél kevesebb kommentárral kell terhelnie a maga fordítását. De az is nyilvánvaló, hogy az ISTENI SZÍNJÁTÉK-nak sok olyan rétege van, mely magyarázat nélkül hozzáférhetetlen. Minden kiadás esetében a céltól függően el kell dönteni, hogy mit magyarázunk meg, s mit hagyhatunk magyarázat nélkül. Egy takarékos jegyzetapparátusra mindenképpen szükség van, de nem olyanra, mint amilyen a jelenlegi. Baranyi, és persze az olvasó, többet érdemelt volna.

Jegyzetek

1. Nadasdy Ádám POKOL-fordítását folytatásokban közli a *Műút*. Legutolsó részlet: Dante Alighieri: ISTENI SZÍNJÁTÉK, POKOL, XXII–XXIII. ének. Nadasdy Ádám fordítása és jegyzetei. 2012. augusztusi, 2012-034. szám.
2. Dante Alighieri: VENDÉGSÉG I. vii. Fordította Szabó Mihály. = DANTE ÖSSZES MŰVEL. Szerkesztette, a szöveget gondozta és az utószót írta Kardos Tibor. Magyar Helikon, 1962. 170.
3. Baranyi Ferenc: AZ ENDECASILLABO MINT KIFEJEZŐ ESZKÖZ DANTE SZÍNJÁTÉKÁBAN. = Kardos Tibor: DANTE A KÖZÉPROR ÉS A RENAISSANCE KÖZÖTT. Akadémiai Kiadó, 1966. 419.
4. THE COMEDY OF DANTE ALIGHIERI. Trl. Dorothy L. Sayers and Barbara Reynolds. 3 vols. Penguin, Harmondsworth, 1949–62.
5. Rába György: KÉT KÖLTŐ: DANTE ÉS BABITS. = Kardos Tibor: i. m. 610.
6. Pier Paolo Pasolini: A KÖLTŐI FILM. Fordította Csan-

tavéri Júlia. = Pier Paolo Pasolini: ERETNEK EMPIRIZMUS. Osiris, 2007. 224.

7. Babits Mihály: DANTE FORDÍTÁSA. = Babits Mihály: ESSZÉK, TANULMÁNYOK. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. I. 282.

8. Első megjelenése: Mondadori, Milano, 1965–67.

Kelemen János

„A TÖBBI CSAK PILLANGÓHÁJ”

*Bán Zsófia: Amikor még csak az állatok éltek
Magvető, 2012. 216 oldal, 2690 Ft*

Bán Zsófia legújabb kötete a képre fókuszál. A képre is. Mert miközben felmondja a kép- és reprezentációelméleti leckét, egyrészt némileg le is számol a képi fordulat divatos heurisztikájával, másrészt önnön igájába is hajtja mindezt, mivel művészet- és médiumelméleti jártassága takarásában személyes sorsok, történetek, vizszozatérő érzés- és gondolatvilágok bontakoznak csendes-fájdalmasan. A képelméleti diskurzus magabiztossága, amelyben a szerző szakmabeli tudása vitathatatlan, ugyanakkor e terület teoretikus problémáinak, a lét multi- és intermedialitásának exponálása, prózafelületre átfordítható ekphrasztikus esélyei és feszültségei magukra a történetekre is hatással vannak, az emberi megismerés, a történetmondás lehetőségeit, az emlékek, érzések, események ábrázolhatóságát is problematizálják.

Talán e felvezető alapvetésből is kitérünk, hogy a befogadónak viszont nem könnyű fókuszálni Bán prózavilágában, a képes, fotós, filmes elméleti alapvetések, bármennyire is igyekeznek (igyekeznek egyáltalán?) belesimulni a prózaszövegbe, olvasói kiélesítése közben olykor az az érzésünk, hogy a szöveg más vetületei elmosódnak vagy éppen távlativá válnak, hogy valami fontos összefüggést elfelejtünk észrevenni, hogy a szöveg apró elemekre hullik szét, mint ahogy albumokba nem rendezett fotók buknak ki egy zsúfolt fiókból. Ugyanakkor a szereplők erős érzékletei, testi tapasztalatai, feltoluló emlékeik fájó élessége, mentális képek karaktere

tapintható közelségbe tolokodva feszítik szét befogadói komfortunkat. A kötet a nyitótörténet röntgenképének érzelmi „bizonyítékától” indulva kérdez rá a steril, fogalmivá hangolt, bekeretezett képvilág elméleti alapvetéseire, az emberi tapasztalat, megismerés, emlékezet megragadásának műszereire, mindezeknek képi, nyelvi vagy bármilyen más jelrendszerre átfordíthatóságának lehetőségeire, hogy végül a *white out* mindent kioltó semmijébe érkezzen a kötet végén, az idő és tér nélküli felszabadító pillanathoz, amikor „*semmi nem számított, amit addig látott és tapasztalt, sem az emberek, sem Scott kapitány és a többiek legendája vagy a környék állatvilága, hirtelen minden más jelentéktelennek, pusztá látványosságnak tűnt*”.

A kötet történetei, prózavilága tehát több rétegből, (kép)síkból és többféle prózapoétikai eljárásból, megszólalásmódból, nyelvi regiszterből épül össze, ezek a szegmensek egymást kiegészítve, megtámogatva, felfokozva vagy éppen elbizonytalanítva, ellentétezve, leépítve, kioltva vallanak a lét egyéni, művészi, teoretikus látásáról, láthatóságáról, láttathatóságáról, minden szöveg valamilyen módon kapcsolatba kerül a képpel, a reprezentáció módozataival, kérdéseivel, s a szövegek olvastán megragadható válaszok, jelentések egyáltalán nem mutatnak egy irányba, nyugtalanító mozaikszerűségben hagynak minket *faképnél* szerencsétlen sorsú hőseikkel immáron összeterve, s talán éppen ebben a felkavaró, szolidan provokatív *képzavarban* rejlik a kötet ereje. A képjelentések óriási variabilitását a „*Kép az, hogy...*” bekezdések expozícióorozatával A FOTOGRAFIA RÖVID TÖRTÉNETE című szöveg hangsúlyozza.

Közelebb lépve a szövegekhez, törekedhetünk valamiféle gondolat(kép)sorra felfűzni azokat a jellegzetes szimptomákat, amelyek a kötet szerzőjét foglalkoztatják, vállalva ezzel, a *kép* szóra való szüntelen rájátszással, a kép jelentéseinek szétírását, teljes kiürítését, követve ezzel is Bán „előírt” *képletét*.

AZ AMIKOR MÉG CSAK AZ ÁLLATOK ÉLTEK történeti igyekeznek a kép mögé nézni, legtöbbször azt a kérdést feszegetik, hogy mi van a látszat mögött, milyen lehetséges (tragikus) sorsokat, érzéseket, frusztrációkat, feldolgoz(hat)atlan emlékeket rejtenek a sokszor pózokat rögzítő, kimerevített, esetleg kiretusált pillanatok. Meny-

nyire tárható fel a képbe zárt tudás – „*Csak a kép tud mindent*” –, a kép „tudása”; van-e mód, módszer, műszer, van-e emberi kompetencia, ismeret, amely a látvány mögötti valóságot meg tudja ragadni. Vagy be kell érniünk annyival, hogy maga a látvány, a látszat a valóság(unk), kiszolgáltatva az emberi tapasztalatnak, az érzékelés pontatlanságának, a szubjektivitás érzelmi-érzéki „torz” esetlegességének. A kép, a látvány mögött (mellett, alatt) kibomló sorok, történetek, személyes reflexiók leginkább a megkonstruált látszatok, a világ kivetítésének megbízhatatlanságáról, érvénytelenségéről, kipúderezettségéről (mi van a smink alatt?) valának, de legalábbis a képekben rejlő narratívák sokféle, másféle lehetőségéről, mint ahogy a LAS MENINAS törpe-Margaritájának monológja átírja a képhez kapcsolódó művészettörténeti narratívát, az utolsó történet pedig egyenesen látszatvilágunk tévtudományos világképét pszichálja meg: a Buckminster Fuller-féle térképek új/más dimenziója („*A hagyományos térképészet viszont eléggé elcsesztett dolog, nem? Tudományosnak adja el magát, pedig tudod, hogy nem igaz, mert csak egy rossz konvenció*”) és a Déli-sark nagy, „szétfolyó”, fehér pacájának műszeres átvilágítása egy egészen másféle valóság képét rajzolhatná meg, „szóval, ez az ábrázolás-dolog elég húzós vállalkozásnak tűnik”, ahogy az egyik szereplő ki is mondja.

Ugyanakkor a látszatokkal szembeesülvő „valóság”, a képekbe zárt feltörhetetlen látvány problémái nem csak a kép- és jelrendszerek „csúsztatott”, konvenciókon alapuló használatából erednek, a másik legnagyobb akadály a nyelv – mint szintén egyetemes jelrendszer – működésében, használhatóságában mutatkozik. A kép kimondhatatlansága nem a kép, hanem valójában a nyelv problémája, a nyelvi szkepszis, amely a kép leírhatóságát, nyelvi átfordíthatóságát kérdőjelezi meg. A képleírás kérdése hasonló ismeretkritikai probléma, mint az érzéketek, érzések, sőt emlékek szavakba fordíthatóságának lehetőségei, tehát összességében a nyelvi diszkurzivitás esélytelensége. A nyelvi elégedetlenség *kimondottan* a LAS MENINAS múltat felidézni igyekező alakjának függő beszédében artikulálódik, hiszen a múltbeli időviszonyok érzékeltetésére a magyar nyelv igeidőrendszere kevésnek bizonyul. (Más nyelvben nyilván más „hiányosságok” akadnak.) A nyelv

keresettségét mutatja az idegen szavak, *más* nyelvű kifejezések, mondatok, szótárdefiníciók és az elkoptatott, szólamokká üresített verssorok, költői képek, nyelvi reflexiók szép számú szövegintarziája is. Az eddigiekben körvonalazott dilemmák Bán történeteinek mozgatói, folyamatosan a felszínen tartva, már csak nyelvezete, szövege által is, szétszálazhatatlanul, végleges válaszok nélkül.

Tulajdonképpen szinte meglepő, hogy a fent felvázoltak ellenére a történetek mégis történetek maradnak, bár a „valósággal”, tapasztalással, kognícióval, ismeretelmélettel és nyelvvel szembeni szkepszis erős nyomokat hagy a prózafelületen, a – jogos – dilemmák átszövik vagy inkább egy az egyben szövik a történeteket, s mindezek a kérdések a hősök, alakok személyes sorsában, történeteiben mutatkoznak meg, olykor „direktbe”, máskor áttételesebb jelentéssíkokon. A folyamatos rákérdezés, rámutatás, reflexió kényszerei feltördelik a narrációt, a belső tudat villódzásainak, a gondolkodás mechanizmusainak fragmentumszerű vetületeit, képkockáit teremtve meg. A belső tudati-nyelvi működés szemléltetésének vágyát mutatja – a látszat(kül)világgal némileg szembeesülvő –, hogy a történetek gyakran a szereplők belső monológjaként vagy külső elbeszélőt is alkalmazó, de gyakorlatilag szabad függő beszédekből álló tudatfolyamokként (vagy tudatszakaszokként) artikulálódnak. Ez utóbbi esetekben a személyek, nézőpontok közötti folyamatos vibrálás szintén a valóság sokféle észlelésének-értésének mintázatait rajzolja ki. A Parti Nagy-os stílusmonológok talán a kötet legkevésbé sikerült részei, az ARMANI ÉS SZERELEM vagy a VÉNUSZ-ÁTVONULÁS szövegeit olykor fals hangok zavarják meg, s a tragikus sors párhuzamán túl nehéz mit kezdeni „*Mikes Kelemenné Karády Katalin*” balladaszövegeivel is (MÉREG). Sokkal sikerültebbek a nézőpontokat (ROHANUNK A FORRADALOMBA) vagy akár nyelvi rétegeket (MATRIX), beszédmódokat erőteljesebben változtató, idősíkokat, szereplőváltásokat, emlékképeket dinamizáló elbeszélések, mint például A DOLGOK MÚZEUMA, LAS MENINAS, KEEP IN TOUCH vagy a HÁROM KÍSÉRELT BARTÓKRA.

A történeteket nemcsak a tudati belső és metanyelvi, metanarratív (külső) elbeszélői reflexiók teszik mozaikszertűvé, hanem a tér, idő (vagy egyszerre mindkettő) felszabdalása is. A múltat

a jelennel szembesítő, sokszor több évtizedet vagy kontinensek több ezer kilométeres távolságait áthidaló történetek, a jelen vagy közelmúlt eseményeit megzavaró, feltoluló emléképek ábrázolásának prózapoétikai megoldásai erősen megidéznek Lengyel Péter szövegeit. Nemcsak a HÁROM KÍSÉRLET BARTÓKRA meg nem nevezett utalása hívja elő Lengyel CSERÉPTÖRÉS-ét – „*De nem tudok emlékezni. Behelyettesítette a kölcsönkapott lakásban talált könyv talált mondatait. A szerzőt nem ismerte, már az ő ideje után jöhetett. Próbálgatta, milyen, ha magára vonatkoztatja a mondatokat; kölcsönlakásban kölcsönmondatok*” –, hanem az idősíkokat erősen (tipográfiai is) elválasztó, az itt és ott, az akkor és ekkor prózapoétikai fogásaiban, az emlékek asszociatív felbukkanásának, felidézhetőségének, jelentőségének jelent rendező szerepében, a nyelvi és egyéb reflexiókban, sőt, a fényképtematikában is megmutatkozik Lengyel Péter prózájának hatása. (Így legalább felülírható a 90-es évek Lengyel-recepciójának afeletti sajnálkozása, hogy a Lengyel-prózában nincsenek kortárs „folytatói”. De [most már] vannak. Íme.)

A HÁROM KÍSÉRLET...-ben az „időtlen” kontinensről, folyamatos jelenből negyvenéves snitt után visszatérő öregasszonynak „*vissza kell szereznie múltját*”, ahogy a Bárántól vett kölcsönmondat hangzik, mivel a CSERÉPTÖRÉS hőiséhez hasonlóan múltjának, emlékeinek rendezése az egyetlen lehetőség az élet tovább élésére, az önazonosság megtalálására. De amíg Lengyel Péternél, elsősorban a korai elbeszélésekben, a térbeli és időbeli távolságnak része van a szereplők identitásépítésében, a különböző terekben, időkből átélte tapasztalatok végül összeérnek, addig Bán Zsófia több történetében a térbeli elmozdulás egyben az idő felszámolását is eredményezi, a történelmi, politikai okokból vagy egyéni sorsokból távozó, menekülő alakok más kontinens(ek) más éghajlatán adják át magukat a felejtésnek, törlik ki agyukból, testükből, érzékeikből a keserűséget, fájdalmat, s vetik oda magukat egy múlt és jövő nélküli zsongító jelennek: „*Abban a fénytől, páratól derengő városban minden egy folyamatos jelenben zajlott, amelybe egyszer csak ő is belefolyt, mint a favelák dombjairól lezúduló esővíz a tenger vizébe. Hiszen épp ez volt benne a jó, ez a folyamatosan hullámzó, szűnni nem akaró jelen, ami minden mást kitörölt, elmosott.*” Am végül a tovább élés, az önazonosság megtalálá-

sának, az élet tovább adásának (lásd a születés-jelenetek visszatérését) feltétele a hazatérés, a múlttal, emlékekkel, emlékhelyekkel, családtagokkal való szembenézés s mindennek gyöttrő fájdalma. A HÁROM KÍSÉRLET BARTÓKRA zongorajátékának elrontott futamai, kínos jelenete ennek a szembenézésnek vergődő próbálkozásait sűrítik össze – „*Hogyan tudta volna bárkinek is elmagyarázni, hogy ő maga ez a fejlámpás zongorista, aki hiába pásztazza a sötétséget, újra és újra elvéteti a dallamot*” –, s a kudarcot végül a Bach PRELÚDIUM-a hatására kitóduló szeretethullám oldja fel. Más-más narrációs eszközöket, művészeti-mediális „kellékeket” mozgósítva, de lényegében hasonlóképpen küzdenek a múlt és emberi kapcsolatok feldolgozásával, elrendezésével A DOLGOK MÚZEUMA, MATRIX, KEEP IN TOUCH, AMIKOR MÉG CSAK AZ ÁLLATOK ÉLTEK történetei is.

Az emlékképek felidezésének, feldolgozásának lehetőségei átvezetnek Bán Zsófia kötetének másik kitüntetett területéhez, az érzékeléshez, érzékszervekhez. A képpel, filmmel, nyelvel szembeni fenntartások az érzékelés kevésbé „felmagasztalt”, kevésbé teoretikus fajtáira irányítják a figyelmet. A múlt felidezésének útjai az emlékkép konvencionális képiségéről, látványáról leválva a szaglásban, a testérzetek, a hús emlékezetében artikulálódnak. A külvilágról szerzett érzékszervi tapasztalatok összehasonlítását, emberi szenzoraink gazdag lehetőségeit kibontó elbeszélői-szereplői szövegek az emberi tapasztalás, kogníció esélyeit kutatják, s végképp elmélyítik a kép tudásáról, értéséről, olvashatóságáról, referencialitásáról és mi mindenéről felvetett kérdéseket. Az érzékszervek leltárát, összehasonlító elemzését egy az egyben a Hűs című írás első bekezdésében olvashatjuk, de a téma lépten-nyomon felszínre tör, a már sokat emlegetett HÁROM KÍSÉRLET... hosszú szövegében is, amelynek kezdete: „*A látvány nem minden, a látvány hazudik. Úgy csinál, mintha [...] Ugyan már, ne legyél dodó. A dolgokat elsősorban szagolni kell. Érezni kell a rothadó idő szagát...*” Am a téma nem marad ennyiben, az ízelelésre, tapintásra is sor kerül – „*Nézelődni viszonylag könnyű, de aztán ízlelni, tapintani kell. Az már bajosabb*” – egy valóban érzékletes felsorolásban, de hasonló gondolatmenetekkel találkozhatunk a MÉREG, KÉPZELETBELI ÉDEN, MATRIX és a kötetnek címet adó zárótörténetben is. Mindezek a futa-

mok, érzéki zsongatások megerősítik azt a benyomásunkat, hogy Bán Zsófia szövegei azzal a felismeréssel szembesítik az olvasót, hogy a képekké, jelképekké, szóképekké, üres (költői) szólalomokká koptatott világunk mögött, mellett ki kellene élesíteni érzékeinket, érzékszerveinket, ráhagyatkozni, rábízni magunkat testünkre, tapasztalatainkra, hogy ezek segítségével rátaláljunk azokra a külső képekre, még ha ezek teljesen hófehérek is, amelyek önazonosságunk „valódi” vetületei, s hogy mindezek segítségével, az érzékek kioltásának semmivé redukáló kereszttüzeiben visszataláljunk önmagunkhoz, valami tudás előtti, szimbólumok, képek előtti (magzati) állapothoz, egy olyan múlthoz, „*amikor eltűntek a színek, a szagok, a hangok, eltűnt a tér, és vele együtt minden más is visszahullott abba az egyetlen, ismeretlenül ismerős időszikba, amikor még csak az állatok éltek*”.

Az ismeretelméleti problémák tematizálása azonban nem csupán a lét könnyűségének „*pil-langóhája*”, amely a szárnyalást elnehezíti, hanem súlyos következményekkel jár az emberi viszonylatokra, élet- és létlehetőségekre is. Az elromlott, de leginkább sohasem működő kapcsolatokért is mintha a látszatok lényegét elfedő uralma és a nyelv alkalmatlansága lenne a felelős: a különféle leosztású szerelmi csalódások mellett leginkább az anya-lány viszonyokat feltáró emberi relációk a kommunikáció, a kimondás, a szavak képtelensége miatt foszlanak szét, távolodnak el – akár több ezer kilométerre, több évtizedre is: „*soha egyetlen őszinte válasz nem jött, így viszonylag korán a kérdések is elmaradtak*”, „*hét nyelven beszélt, mondani azonban nem mondott semmit sem*”. Az anyához való erős kötődés lehetetlensége egyrészt – általánosságban – a kapcsolatok képtelenségének nullfokát is jelentheti, legalapvetőbb érzelmi kötődéseink is kudarcra vannak ítélve, másrészt – nem általánosságban – a kötet olyan súlypontját adják, amely a szerző kitüntetett figyelmében áll. Az EGY ESTE ERIKA NÉLKÜL az anyafigura megközelíthetetlen zártságát – „*egy sűrű szövésű, áthatolhatatlan hálót font maga köré*” – és a kommunikáció lehetetlenségét sugallja; a LAS MENINAS, KEEP IN TOUCH és az AMIKOR MÉG CSAK AZ ÁLLATOK ÉLTEK narrációi az anya fiatalkori sugárzásával, szépségével szembeni kisebbségi komplexusokat is megszólaltatják. A KEEP IN TOUCH az álló- és mozgókép viszonyrendszerét felvázolva közelít ehhez a témához, az elbeszélés kitűnő példája annak a

fentiekben már tárgyalt eljárásnak, ahogy az elméleti alapvetések ráfonódnak az emberi történetekre, kapcsolatokra. A fotók, festmények kiragadott *punctum temporisa*, épp az időbeliség felfüggesztése által, felkínálja, hogy az adott pillanat elé, után, köré történeteket, magyarázatokat, jelentéseket szőjünk; a múlt, az alakok, emberi kötődések keretbe zártan távolíthatók el a szemlélőtől. A fényképalbumokba rendezett képek közti réseket megnyugtatásban simítják el a pillanatokot megnyújtó és kikerekítő narratívák, mint a mozgófilm időt, múltat, életet reaktivizáló képsorai, amelyek látszólag eltüntetnek a réseket, ám éppen a múltat, „való(ságo)t” elfedő, elfeledtető, átrendező elbeszélések lehetőségét törlik el. Így a családi jeleneteket rögzítő, véletlenül előkerülő film (meg)nézése a szembenézés imperatívuszát írja elő. A „*nőt játszani anyám után, hát, kissé bajos lesz, egy Garbo utáni entréé, mondhatni, nem éppen mackósajt – ki itt a rendező, hadd fojtsam meg gyorsan*” fájó felismeréseit a humor, a nyelvi reflexiók ironikus, finoman (ön)gúnyos megjegyzései ellenpontozzák. Nemcsak itt, hanem a szövegek többségében is. A film persze csak látszólag tünteti el a réseket, a tudati észlelő-értelmező munka, mondhatni, résen van, felismeréseket tesz, nyelvbe olt, át- és elhelyez, így a nyelv mégiscsak szolgál valamire. Kérdés, hogy mire. Hogyan, mi által, miféle mediális közvetítettség hálóján át jutok távolabb vagy közelebb önmagamhoz, s persze az sem mindegy, mi a cél, messze vagy közel kerülni: elfedni, elrendezni vagy éppen felszaggatni, szerteanalizálni. Nincs válasz, ahogy a kötet többszörös, paradox konklúziója hangzik: „*Nincs műszer, mellyel mindez jól megmutatható*.”

Annyi talán bizonyos, hogy a kép önmagában kevés; összehalmozott képeink, fényképalbumaink sokasága elmondhatja-e, kik is vagyunk. Esetleg annyit, hogy voltunk, egyáltalán. Bán Zsófia faképnél hagyja a képet és az olvasót is, aki hiába sóvárog bizonyosság után a fafaragásos kapuban. Az elbeszélések azt a felismerést közvetítik, hogy a képkeretet fel lehet számolni, át kell lépni, mert a szembenézegetés tükröképzeteitől indulva, „*csak képzetet lehet jeledni*”, juthatok el valahová, talán egy helyre, amit képlékeny önmagamnak nevezek; tehát „*már haladok is tovább szaporán, a képen kívüli időbe*”.

A DENEVÉR BABONÁTÓL AZ ÓVATOS KÉTELYIG

Magyar László András: *A kapzsi hóhérné. Történetek nőkről a 16–17. századból*
Gondolat Kiadó, 2012. 202 oldal, 2490 Ft

Magyar László András kötete különös könyv. Olyan XVI–XVII. századi traktátusokból válogatott szórakoztató vagy annak idején épületesnek tartott történetbetéteket, amelyeket ma már senki nem olvas, szerzőiket senki nem ismeri. Azaz csak a szaktudósok, amilyen Magyar László András is. (Ezenkívül költő és szépíró is.) Ám szaktudós voltát most háttérbe akarta szorítani, s csak a legszükségesebbre korlátozni, ezért megelőgszik a szerzők kislexikonával s egy-egy magyarázó lábjegyzettel, s még azok egy része is kevésbé tudásunk gyarapodását, mint inkább szórakozásunkat szolgálja. Továbbá a fordításban a teljesen kollokvialis maiságra törekszik – van abban happy end, nécske, hölgyike, nyanya, mocskos kurva, „*belém vagy esve*” és így tovább. Még az egyházi szót is mostanában elterjedő értelmében, mint papi személyt és nem templomszolgát használja. Petőfi még nem így tudta.

Mégis, magának a gyűjteménynek van valami régies íze, amit leginkább az egykori kalendáriumok anekdota- és kuriózumkollekcióihoz hasonlíthatunk, miscellaneához, vegyes közleményekhez, jó magyar szóval holmihoz.

Alcíme szerint nőkről szóló történetek vannak itt összegyűjtve, s valóban, a nőkkel kapcsolatos előítéletek lajstroma is kigyújtható belőle, s azt is láthatjuk, hogy ezek az előítéletek bűvópatakként jórészt elcsordogáltak máig.

Bár sok minden változott. A boszorkány nőnemű (hímnemben, ha már, ritkán: boszorkánymester), de ma kevésbé a varázserejű gonosz-ságot, mint inkább az ördögös rátermettséget, talpraesettséget párosítjuk hozzá. Igaz, különösen idősebb hárpiaikat is ezen a néven emlegetünk, mondván, hogy X-né vagy Y igazi boszorkány, de sűrűbben beszélünk – nőkről szólva – boszorkányos ügyességről vagy épp kedvességről.

Nem így a XVI–XVII. században. A könyv érdekességei közül ezt a szálát szeretném fölfejtetni. A két évszázad sok egyéb mellett a MALLEUS MALEFICARUM-nak, a BOSZORKÁNYOK PÖRÖLYE

című könyvnek a két évszázada. 1487-ben adták ki, de baljós sikerkönyv volt kétszáz éven keresztül, megannyi boszorkánypör és kínvallatás útmutatója. Nemcsak szabályozta és rendszerezte a boszorkányok üldözését, hanem elő is állította, mondhatni kitenyészette őket – rászoktatta az embereket, hogy a megmagyarázatlant vagy megmagyarázhatatlant az ő létükkel és ártó tetteikkel magyarázzák.

Magyar László András olvasókönyvének boszorkánytörténeteket felidéző szerzői is mind olvasták ezt az inkvizíciós segédletet. De érdemes követni viszonyukat ama világlátáshoz, aminek terméke és termelője volt. A spektrum széles a habozás nélküli bizonyosságtól, hogy minden lehetséges, egészen az óvatos kételyig, a korlátozott racionalizálásig.

Martinus Sebaldu, akiről keveset tudni (de neve eszünkbe idézi a közelmúlt egyik legnagyobb íróját), 1633-ban minden kételkedés nélkül meséli el két „ördögvingyó” történetét, akik – egy középkorú özvegy és egy vénség – az ördöggel háltak, s a fiatalabb kamasz fia révén akartak sátáni praktikákra szentostyát szerezni. De elbeszélése föltárja a mechanizmust, ahogy a kis korai Scharf Móric kicsikart és betanított vallomása alapján vádolják meg az anyát s annak kínvallatás utáni vallomása alapján az idős aszszonyt. Aki sokáig tagad, s úgy látszik, akkor is megőrzi tartását, amikor a kínvallatás nyomán elismeri viszonyát a Sátánnal, de másokat nem vádol be.

Gerardus Stumpfius viszont 1548-as SVÁJCI KRÓNIKA-jában történetet ad elő egy szabólegényről, aki leereszkedve egy barlangba, kígyó alsótestű gyönyörű nővel találkozik, aki elárulja, hogy boszorkánysága miatt változott szörnyeteggé, de egy érintetlen erényű ifjú három csókja megválthatná. Két csók el is csattan, de a szabadulás reménye miatt a kígyónő olyannyira hányja-veti magát, hogy a szabólegény az utolsó elől rémülten elmenekül. „*Ugyan ki ne látná – teszi fel a nagy tudományú Stumpf a kérdést –, hogy itt csak képzelgésről volt szó?*” De a felhorgadó reményt ellankasztja az ezt követő megfontolás: „*Ez a fiatalember kissé agyalágyult lehetett, vagy még inkább az történhetett, hogy egy kísértetféle démonnal csókolózott, aki a harmadik csók után biztos magába nyelte volna.*”

Paulus Grillandus, aki a boszorkányok szexuális életének volt a specialistája a XVI. század első felében, a szentostyával vagy keresztelőolaj-

jal űzött szerelmi varázslásról ír. Szégyentelen asszonyok „*saját állításuk szerint olajjal bekenve ajkukat csóholtak meg bizonyos férfiakat azért, hogy szerelmüket felébresszék. Persze [?] minden kísérletük kudarcra végződött, s tanúja lehettem annak is, amint elnyerték kihágásuk méltó büntetését.*”

Erasmus Francisci von Hohenlohe hatalmas életművében – mint most megtudtam – még egy Magyarország-leírás is található. 1684-es kuriózumgyűjteményében – legalábbis abban az esetben, amelyről mesél – a babona lelepleződik, s kiderül, hogy amit a megrettent gyógyszer-gyülekezet sátáni praktikának tart, hogy az eltemetett idős asszony újra ott fekszik az ágyában, az nem más, mint egy majom mesterkedése, aki befeküdt a halottas ágyba, és magára húzta az elhunyt főkötőjét.

Ioannes Baptista Porta talján polihisztor 1558-as *MAGIA NATURALIS*-ában módszeresen jár el, amikor a boszorkánykenőcs mibenlétét kutatja. Valamiféle narkotikumot föltételez, és az alábbi bölcs megfontolást terjeszti elő: a boszorkányok „*úgy érzik, mintha – hisz erre vágnak leginkább – a hold halovány fényében a levegőben repülnének, lakomákon, zenés multságokban, táncmultságokban vennének részt, és csinos ifjakkal szeretkeznenek. Képzeteik és az őket érő benyomásuk ereje olyan hatalmas ilyenkor, hogy agyuknak az a része, amelyet emlékezőnek neveznek, szinte teljesen megtelik efféle képzetekkel, már csak azért is, mert az effajta boszorkányok természetüknél fogva is igencsak hajlamosak a hiszékenységre, ezért a képzelgéseik úgy hatalmukba kerítik őket, hogy szellemük teljesen elváltak, és éjjel-nappal semmi egyében nem jár az eszük.*” És Porta nem áll meg a teóriánál, hanem talál is egy boszorkányt (hiszen a boszorkányhit nem torpant meg a boszorkánynak vélt asszonyok portája előtt – gyakran ők maguk is hittek benne, s mint itt is, terjesztették magukról), aki tanúk jelenlétében kente be magát bódító nedvű kenőccsel, amelytől mély álomba merült, s megébredve csodás repülésről számolt be. Hiába naspángolták el kábult álmában, a kék foltok sem győzték meg. A tudós, aki korábban kész tényként említi, hogy a boszorkányok „*éjjelente a bölcsőben ringó csecsemők vért szokták szívni*”, végül is így summázza kiváló hipotézisét és eredményes – bár brutális – kísérletét: „*De mit is higgyek mind e felől? Ezt majd máskor biztos lesz még módom taglalni...*”

Végül Magyar László András kedvence, Ioannes Wierus (a 37 történetből 9 származik tőle)

megy a legmesszebb. A XVI. századi orvosdoktor, Agrippa von Nettesheim tanítványa (végre egy név, amelyről hallottam!) parádésan ír le egy álterhességet és egy tömeghisztériát (apácák között). Mindkét esetben valakit alaptalanul vádolnak meg boszorkánysággal, s az egyik esetben föltehetően ki is végzik az illetőt. S miután a racionális magyarázatot kielégítően feltárja, most már magát a boszorkányvádat tekinti a Sátán praktikájának. Mert – ahogy Magyar László András magyarázza – „*Wierus elmélete szerint ugyan létezik a Sátán, ám nem testünk és lelkünk, hanem csupán szellemünk és képzeletünk fölött van hatalma. A boszorkányságok zöme tehát a képzelet játéka, a boszorkányság miatt megkínzott és kivégzett tízezreknek pedig inkább orvosi, elmegyógyászati kezelésre van szükségük, nem büntetésre.*”

Radnóti Sándor

A PORTRÉ DICSÉRETE

Bacsó Béla: *Ön-arc-kép.*

Szempontok a portréhoz

Kijárat, 2012. 298 oldal, 2500 Ft

Ha igaza van Johann Georg Sulzernek (1720–1779), az első nagy német nyelvű esztétikai enciklopédia szerzőjének, aki a látást gyönyörködgető összes tárgy közül az embert tartotta a legérdekesebbnek, akkor Bacsó Béla új könyvét, amely az emberi arc és alak megjelenítésének legalapvetőbb képzőművészeti műfajával, a portréval és annak filozófiai értelmezéseivel vet számot, már emiatt is különösen izgalmasnak lehet tekinteni. Sulzer neve azért is merülhet fel elsőként Bacsó új könyvével kapcsolatban, mert ő maga is hangsúlyos helyen, a kötet nyitóoldalán hivatkozik a XVIII. századi gondolkodó művére, jellegzetes felütést adva ezzel a tanulmányait bevezető „*előzetes gondolatoknak*”.

Nem mintha az ÖN-ARC-KÉP bármilyen vonatkozásban enciklopédikusnak volna nevezhető, hiszen ennek többek között maga az alcím mond ellent, amikor szisztematikusan áttekintés helyett *szempontokat* ígér a portréhoz. Mégis annak, ami Bacsó írásainál már-már evidenciának számít, vagyis hogy tárgyát széles látószögű, teljes-

ségre törekvő háttérismeretre támaszkodva mutatja be, karakteres summázatát adják már az első oldalak. Az itt olvasható hosszú Sulzer-citátum rávilágít annak a szellemi kötődésnek a természetére is, amely Bacsó gondolkodását a német, illetve az antik kultúrához kapcsolja. Mert még ha a filozófiai vizsgálódások apropóját ezúttal képek szolgáltatják is, az elméleti gondolkodók szövegei éppoly nyomatékkl rajzolják ki azt a horizontot, amely felől Bacsó a portré műfajához közelít, mint maguk a műalkotások. Ezek a filozófiai/esztétikai szövegek, Bacsó írásmódjára és gondolkodói habitusára jellemző módon, szinte labirintusként fonódnak írásainak gondolatmenete köré. Ha pedig az olvasó figyelme az idézetlabirintus valamilyen mellékösvényen elkalandozik, előfordulhat, hogy eltéved, vagy az az érzése támad, hogy a megidézett textusok annyira elrejtik a követni kívánt gondolatokat, hogy már nem is találja a feljüket vezető *vörös fonalat*. Mégis mindegyik tanulmány végén leszűrődik az a tapasztalat, hogy nem érdemes feladni Bacsó írásaiban a (ki)útkeresést, mert ahova legvégül kilyukadunk, onnan valóban egészen különleges rálátás kínálkozik nemcsak a portréra, hanem annak modelljére, az emberre is.

Apró újdonság Bacsó korábbi kötetéhez képest, hogy az ÖN-ARC-KÉP-ben feltűnő átmenetek nélkül, alig észrevehető illesztésekkel rendeződnek el a tanulmányok egyetlen téma köré. A könyvnek egységes, jól lekerekített, előre- és visszautalásokkal tagolt íve van, bár a különböző írások kérdésvetése olykor igen heterogén. Van, hogy a kép csak finoman meghúzódik egy filozófiai kérdés hátterében, mint abban az exkurzusban, amely akarat és döntés összefüggéseit vizsgálja a Prodikosznak tulajdonított, HERKULES A VÁLASZÚTON-ként ismert antik példázatban. (Az eredetileg előadásnak készült szöveg a tavalyi megjelent A SZÉPSÉG AKARATA. KÉP ÉS FILOZÓFIA című négyesrészűs kötetben is szerepel.) Panofskynak a témáról szóló tanulmánya nyomán két képről (Raffaello A LOVAG ÁLMA és Annibale Carracci HERCULES VÁLASZTÁSA című képeiről) esik hosszabban szó, amelyeknek portréjellege egyáltalán nem kézenfekvő. Bacsó nem is ebbe az irányba tereli az értelmezést, inkább annak a karaktervonásnak az ábrázolhatóságát vizsgálja a festményeken, amely a döntésmechanizmusban érhető tetten. Mint mondja, a választás aktusában az ember lényege mutatko-

zik meg, hiszen akaratának kinyilvánításakor csakis mint önmaga lehet jelen. (72.) Ha valami, akkor talán egyedül az álom képes őt megszabadítani az állandó választási kényszertől, ahogy ez a Raffaello-képen remekül látszik. Világos, hogy Bacsó a képeknek döntően etikai olvasatát adja, ami jellegzetes vonása szövegeinek. Olyankor is, amikor például az álom már az irracionálisnak szabad utat engedő állapotként is megjeleníthetővé válik a képen, és ezáltal az ember tudattalan pillanataiban is az önmagával való szembesülésre kényszerül. Erre Bacsó egy későbbi korszak álomábrázolásával kapcsolatban Goya LOS CAPRICHOS sorozatának 43. darabjánál tér ki.

De mit is akar a portré mint műfaj megmutatni? Mit képes modelljéből, az emberből jelenvalóvá tenni? Ehhez hasonló kérdések állnak a tanulmányok középpontjában, és mivel „*az ember önmaga számára mindig is kérdés*” (81.), a portré nyilván állandóan időszerű dilemmákkal szembesíti a vele foglalkozót. Bacsó mindezekelőtt különbséget tesz „*a portré előtti portré*” korszakaként emlegetett antik és az önreflexióval jellemzett modern portréábrázolás között. A kettőt elválasztó lényeges különbséget abban látja, hogy míg az előbbi az arcot egynemű karakterként állítja ki, addig a modern képzőművészetben az individuum differenciált megjelenítésére törekszik a festő, hogy az ábrázolás lehetőleg ne csak „*a látható testet*”, de „*a láthatatlan lelket*” is jelenvalóvá tegye. (88.) Bacsó érzékeli, hogy a két, lényegileg eltérő korszak közötti határ pontos meghatározásával adós marad, és azt is, hogy az antik portréábrázolás felől ez az ellentét mindenképpen finomításra szorul. Erre tesz kísérletet a Menandrosz DÜSZKOLOSZ-ÁRÓL SZÓLÓ KARAKTER ÉS SZÖVEG című tanulmányban, amelynek középpontjában nem is egy képen, hanem egy szövegben megjelenített portré áll, noha érintőlegesen szóba kerül benne az antik portréfestéset is.

A görög szobrok római másolatainak egyénített vonásait látva Bacsó ugyanis felfigyel az újkomédia karakterábrázolásának ambivalens jellegére. Meglátása szerint a színpadon használt maszknak Menandrosz komédiájában átértékelődik a szerepe: az emberkerülő Knémón figurája nem azonosítható egyetlen jellem sematikus álcával, hiszen a maszk mögött már a „*rejtőzködő ember*” vonásai is felfedezhetők a színpadon, vagyis a korabeli művészi gyakor-

latnak megfelelően a főhős egyéni vonásokkal is bír. Bár ennek a tendenciának a nyomai feltehetően Menandrosznál korábban, már az új komédia számára is mintául szolgáló euripidészi drámákban felfedezhetők, mindenképpen tanulságos lehet az antik színpadon zajló változásokat a portré műfajának alakulástörténetével párhuzamba állítani. A maszk képlékeny nyé válása amiatt játszhat szerepet a portréval kapcsolatban, amit Bacsó a *PORTRÉ ÉS TEST* című tanulmányban találóan úgy fogalmaz meg, hogy „amennyiben a portré nem veszi tekintetbe azt, hogy az ember testi mivoltában állandóan változik, eleve kudarcra van ítélve”. (158.)

Mégis akad itt egy ellentmondás, hiszen a portré műfajának régre visszanyúló, antik gyökerei vannak (előzményként az *imago clipeata*, a pajzsokon megjelenő képmások vannak megemlítve a könyvben), Bacsó szavaiból viszont úgy tűnik, hogy nemcsak az esztétikai irodalomban számít a portré mostohagyereknek, hanem mintha a modern művészet is egyre inkább eltávolodott volna tőle, vagy mintha már nem látna benne igazi kihívást. Manet portréinak elemzésével, akit Bacsó Cézanne mellett az utolsó nagy portréfestőnek tekint (259.), lezárul a könyv. Igaz, az egyik fontos tanulmányban szóba kerül Picasso Gertrude Steinről készült portréja, illetve Man Ray Steint ábrázoló fotója, egy másik alkalommal pedig Michael Triegel, kortárs német festő XVI. Benedekről készült képe van fenntartásokkal megemlítve. Mégis, művészettörténeti szempontból – legalábbis a könyv ezt sugallja – a portréfestészet Manet-val egy csapásra véget ért, ami akár túlzásnak is tűnhetne, ha Bacsó nem elsősorban filozófiai és művészetelméleti problémát látna a portréban, hanem művészettörténeti monográfiát írna róla. Annyi mindenestire kiderül, hogy a portré iránti mérsékelt figyelmet a műfaj látszólagos alkalmi jellegével hozza összefüggésbe, vagyis azzal, hogy legtöbbször olyan „történeti alkotást” látnak benne, amely „heroizál és historizál”, és így hamar aktualitását vesztheti. (128.)

Pedig Bacsó tanulmányainak némely gondolata épp az ilyen prekonceptiókról rántja le a leplet. A már említett nagyszerű tanulmányban, a *PORTRÉ ÉS UTÁNZÁS*-ban Picasso Gertrude Steinképeről szólva megkülönbözteti azt, amikor a portré *ki-állítja* modelljét, és amikor *állít* róla valamit. Benedetto Croce-re hivatkozva azt írja,

hogy egy személy bemutatásának ugyan alapvető követelménye, hogy „*róla és ne másról*” szölgön, „*ez azonban nem egyszerűen a személy lényege a képen, hanem ahogy a bemutatás által van.*” (129., kiemelés az eredetiben.) A portré több, mint *demonstráció* („*pillanatszerű bemutatás*”), a portré *reprezentáció* („*a személy jelentőségében való megragadása*”), amelynek értéke a festőn múlik: ő választja meg ugyanis az *aspektu*t, amelyből modelljéről elmond valamit. A Gertrude Steinről készült képet és a Man Ray-fotót összevetve valóban jogosnak tűnik az a megállapítása, hogy az amerikai írónk inkább önmaga a Picasso-portrén, mint a tizenhat évvel későbbi fényképen.

A tanulmány legfontosabb passzusának, a kései Tiziano-önarcképről szóló elemzésnek is a demonstráció és a reprezentáció összefüggése a kiindulópontja. Ez a kép, amelyhez Bacsó a legkülönbözőbb témákkal kapcsolatban mint alapvető viszonyítási ponthoz tér vissza, láthatóan mély nyomokat hagy gondolkodásában. Mindig a személyes érintettség hangján szól róla, például ilyen szavakkal: ez az önarckép azt mutatja be, hogy „*én Tiziano vagyok ez, miként vagyok az idő közepette, az vagyok-e aki magát kivételes festői képességekkel így és másként is be tudja mutatni, vagyok-e még aki voltam, megörökítem magam szinte ennek az énnak a távollétében*”. (246., kurzív az eredetiben; a kötetben szereplő központosítást érintetlenül hagytam.) Bacsó képértelmezései nemcsak érzékenyek és szellemesek, hanem ilyenkor mindennél inkább kivehetővé válnak gondolatmenetén apróbb összefüggései: megállapításai finoman árnyaltak, ugyanakkor lényegre törőek és nem utolsósorban jól követhetők. A profilból festett Tiziano-arcképpel kapcsolatban a *PORTRÉ ÉS UTÁNZÁS*-ban kiemeli még, hogy a testtartás és az önmagától elforduló arc vonásainak hű megfestésében nem annyira az emlékműállítás gesztusa érződik a legintenzívebben, ahogy ez mások értelmezéseiből kitűnik, hanem a finom lelki mozgások tükrözésének igénye. A képen Tiziano átszellemült arca, ahogy Bacsó mondja, még mintha a jelenlévőre tekintene, de valójában már az azon túlit látja; idegenné lesz, eltávolodik önmagától és mindattól a pillanatnyitól, ami körülveszi. Ez a megállapítás vonja a Tiziano-képről való diskurzusba a Manet-portrékat is, hiszen velük kapcsolatban is hasonlóan, a „*léte-*

zés szünetéről” beszél. Az (ön)arckép Manet-nál is mint önmagától idegen arc jelenik meg, amelyben egy „többlet” tárul fel: az idegenségben a „ráismerés, a más-lét tetten érésének lehetőségeként mutatkozik meg”. (269.) Ezekre a pontokra tűnik fel igazán, hogy Bacsó a portréfestészet tétjét nem a látható személy ismertként való visszaadásában látja, hanem abban, ahogy „megalkotja az eddig még nem ismert, mint önmagát, aki ő”. (268.)

Tiziano önarcképén az idegenség azonban nemcsak az arcon, hanem a test teljes eltakarásában is tetten érhető. A zárt fekete ruha ugyanis teljesen zárójelbe tesz mindent, ami az érzékek által megragadható volna. Portré és test viszonyát Bacsó több irányból is körüljárja: egyrészt a Tiziano-képpel kapcsolatban a sztoicizmus felől, Cicero etikai műveivel állítva párhuzamba a képet (ez a filozófiai irányzat szinte végig vezérmotívumként van jelen a könyvben). Másrészt a PORTRÉ ÉS TEST című tanulmányban Hegelre és Diderot-ra hivatkozva hangsúlyozza, hogy a test sokrétűségének életszerű visszaadása a portréfestészet egyik legnagyobb kihívása. A testet ugyanis úgy kell jelenvalóvá tenni a képen, mintha valóban eleven hús volna – írja Hegel nyomán, használva az „*Inkarnat*” fogalmát is, amellyel a művészetnek azt a képességét írja körül, amellyel az anyagot keletkezésében tudja bemutatni a festő. (158.) Az „*Inkarnat*” legplasztikusabb példája ugyanakkor nem a tanulmányban elemzett Van Loo-féle Diderot-portré, amely az arc vonásainak sematikus megjelenítése miatt inkább negatív példaként érdemel figyelmet, hanem a szenvedély képi ábrázolását tematizáló A HALÁLBA INDULÓ KÉPE című tanulmányban elemzett Rubens-mű Seneca haláláról.

Az újsztoicizmussal rokonszenvező Rubens a halálra ítélt filozófus képét helyezi a középpontba, aki etikai elveivel összhangban végül önként és félelem nélkül választja a halált, mint a jól élt élet zárókövét. Martin Warnke Rubens-monográfiáját idézve Bacsó arról beszél, hogy a szabadsághoz az önkény közepette is *szenvedélyesen* ragaszkodó ember szabad döntése van itt megjelenítve. (177.) Hosszan elemzi a képen Seneca fokozatosan csendbe vesző hangját (melyet az arc vonásokról és a mestere beszédét szorgosan jegyzetelő tanítvány gesztusairól olvas le), a haláltapasztatatot tükröző, mégis nyugodt

tartását, valamint a főalak és a körülötte szcenikusan elrendezett szereplők egymásra gyakorolt vizuális és dramaturgiai hatását. Érdekes viszont, hogy a középpontban lévő haldokló test rendkívül látványos, aprólékos megformálására Bacsó nem tér ki részletesen. A távolba tekintő, szürkés arcot ellenpontoszó, mesterialien megformált test a szinte lüktetni látszó, kidagadó erek kékesvöröses árnyalataival, a véres víznek a testen tükröződő fényével nemcsak a PORTRÉ ÉS TEST-ben mondottakat idézik vissza, hanem az érzéket felfüggesztő, kései Tiziano-önarcképet is. Még ha egyetértünk is Bacsóval abban, hogy Seneca arcán a szenvedély az utolsó pillanatig az értelem uralma alatt áll, minden vizuális jel arra mutat, hogy az erős, a halálnak csak lassan engedő test, függetlenül az akarattól, szenved. A szenvedés pedig szenvedélyt ébreszthet a nézőben. A képen megfigyelhető ambivalenciának, amelynek következtében a barokk esztétika a sztoikus etika fölé kerekedik, mintha Bacsó nem tulajdonított volna nagyobb jelentőséget, ahogy a befogadó nézőpontja is inkább háttérbe szorult volna ebben az elemzésben.

A Rubens-festménnyel kapcsolatban azonban megjelenik egy új szempont: a kép szcenikus felépítése mint probléma, amely egyébként részben már a Herkules választását ábrázoló műveknél bekerült a portréval kapcsolatos vizsgálódás tárgyai közé. Központi szerepe azonban a Hogarth-esszében lesz, amelyben egyrészt visszaidéződik a komikus maszkok és a portréábrázolás összefüggéseire rákérdező Menandrosz-tanulmány, másrészt előrevetítődik a torzság és az örület újszerű ábrázolásmódjával kísérletező Goya-festményekről szóló írás. A képi narráció és a szcenikus megjelenítés egészen sajátos módjai vagy a tragikussal is érintkező komikumnak és groteszknek azok a formái, amelyek például A SZAJHA ÚTJA ÉS A KÉJENC ÚTJA című sorozatokban előfordulnak, nemcsak önmagukban érdekesek Bacsó számára, hanem abból a szempontból is, ahogy Hogarth mindezekre festőként reflektál, és ahogy művészetének eszenciáját értelmezi. Önarcképe, melyen magát a komédia műzsjának festése közben jeleníti meg, önmagára és alkotásmódjára egyszerre mutat vissza. Bacsót pedig éppen ez, az alkotásmód révén a láthatón túl megmutatkozó reflexió érdeklő leginkább.

Ezért sem meglepő, hogy könyve vége felé Goya műveinek értelmezéséig is eljut, aki „nem idealizál, magát is kiteszi [...] az élve boncoló pillantásnak”. (216., kurziválva az eredetiben.) Goya képeivel kapcsolatban arról beszél, hogy az ész százada egyszerismind láthatóvá teszi az ész patológiáját is, és hogy azokat az ellentmondásokat, amelyekkel szemben „az ismeretelmélet és a társadalomfilozófia kudarcot vall, az esztétikai szféra hordja ki”. (210.) Goyával radikális fordulat következik be a portréfestészetben és általában az ember ábrázolásában: már nemcsak arról van szó, hogy a portrék szereplői a semmibe tekintenek, mint Tiziano önarcképén, hanem Goya alakjai közvetlenül a „semmi előtt állnak”, ahol „animális létük” minden útvesztője feltárul. (211.) Ráció és morál helyett a művészetben az irracionális veszi át az uralmat, ahogy erre a Los CAPRICHOS sorozat remek elemzésében és különösen annak 43. darabjánál (az ész által szült szörnyekről álmodó festő alakjánál) Bacsó nagyon szemléletesen rámutat.

Ezt követően a DELACROIX SZABADSÁG című festményének szentelt tanulmányban többek között a politikai tárgy képi megjelenítésének lehetőségeivel foglalkozik. Heine egyik franciaországi beszámolójának gondolatmenetét követve teszi fel a kérdést: „ábrázolható-e az általában vett történeti esemény a festményen, nem válik-e automatikusan olyan propagandaművé, ami csak felmutatja a művész kiállítását az esemény mellett vagy éppen ellene”. (236., kiemelés az eredetiben.) Bacsó álláspontját ebben a kérdésben nehéz pontosan rekonstruálni. Mindenesetre Delacroix művét két másik barikádképpel (Meissonier RUE DE LA MORTELLERIE 1848. JÚNIUS és Manet BARIKÁD című képével) veti össze, és megállapítja, hogy a politikai allegóriához képest a másik két festményen a szabadság minden perszónifikáció nélkül, emberek tetteként, mint hiány mutatkozik meg. (239.) Többször hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a politikai művészet hitelessége nem kapcsolható automatikusan sem a tárgy allegorikus, sem a politikailag hiteles, dokumentarista ábrázoláshoz.

A PORTRÉ A TÖMEGBEN felvet egy másik fontos kérdést is, amely arra irányul, hogyan lehet ráláttni az egyén valódi arcvonásaira akkor, amikor társadalmi szerepvállalás közben jeleníti meg őt a festő. Bacsó véleménye itt egyértelmű: ahogyan az ember csak mások között válhat

szabaddá (241.), úgy önmagát is csak mások révén ismerheti meg igazán. Találónan fogalmaz, amikor azt írja, „a portré aporiája, hogy magunkat nem látjuk kívülről, s mindaz, aki vagyok, mások, a másik viszonylatában nyeri el igazságát”. (94., kiemelés az eredetiben.) Valójában ehhez a gondolathoz tér vissza a Derrida könyvét (MÉMOIRES D'AVEUGLE. L'AUTO-PORTRAIT ET AUTRES RUINES) tárgyaló ÖN-ARC-KÉP című tanulmány is. Derridához hasonlóan Bacsó is úgy látja, a festő bizonyos értelemben vakká válik, amikor önmagát festi. Képes lehet-e egyáltalán látni önmagát, vagy „nem éppen önmaga annak legfőbb akadálya, hogy lássa magát, és láthatóvá váljon mások számára?” (247.) Hangsúlyozza azonban, hogy miközben a magával való szembesülés vakká teszi a festőt, „belső látása” kielesedik, így a portré nemcsak elrejtí modelltjét, hanem egyszerismind láthatóvá is tesz rajta valami olyasmit, amit csakis a mű képes megmutatni. Akárcsak az önéletrajzban, amelyet Bacsó többször állít párhuzamba az önarcképpel, a művész magáról nyer tapasztalatot az (ön)ábrázolás során. Ezért tűnik lenyűgözőnek az is, ahogy a képértelmezések során az apró gesztusoknak, például egy sajátos kéztartásnak figyelmet szentel. Hiszen kéz és szem finom összjátéka a festői munka lényege, így az egyik legfontosabb önértelmező mozzanata a képnek, amikor a festő megörökíti saját mozdulatát.

Bacsó Béla új könyve egyszerre több és más, mint egy periférikus műfaj monográfiája; az ÖN-ARC-KÉP nemcsak a művészi ábrázolás legérdekesebb modelljéről, az emberről és az emberi arc műalkotássá komponálhatóságáról szól, hanem arra is példát mutat, hogyan lehet filozófiai kontextust teremtve a műveken látható felszín mögé tekinteni, ahonnan az ember egészen másnak tűnik föl, mégis a műalkotásban önmagára ismer. Az ilyen tapasztalatok miatt nézi el az olvasó azt is, hogy a könyv következtetései csak nehezen és töredezetten tárulnak fel. És bár nem mindig áll össze egységes egésze az, amit a portréről Bacsó meg akar mutatni, mégis, az ÖN-ARC-KÉP heterogén darabkái finoman hangolódnak egymáshoz. És nem utolsósorban a kötet egyetlen tárgyra fókuszáló, átgondolt kompozíciója is azt mutatja, hogy a szerző az új könyvvel pályájának egy valóban jelentős állomásához érkezett.

László Emese

„BOHÓC-JEL”, KÖTÉL- TÁNCOSSIPKA, ARTISTAORR, HEGEDŰSIPÓ

Szabolcsi Miklós: *A clown mint a művész önarcképe Argumentum*, 2011. 252 oldal, 136 kép, 4200 Ft

Szabolcsi Miklós esszé-monográfiáját először 1974-ben adta ki a Corvina Kiadó. Az Argumentum jónak látta a 2011-es év végén, kibővített képmelléklettel, a lehető legigényesebb küllemmel újra megjelentetni. A bohóctéma az elmúlt évtizedekben igen népszerűvé vált. Antropológusok, pszichológusok, irodalomkritikusok, esztéták és történészek vizsgálták összetett jelentérendszerét, mely évszázadokon keresztül volt a művészet (színház, képzőművészet, film-művészet) és peremterületei (ünnep és karnevál, cirkusz) kedvelt protagonistája. Enid Welsford, Jean Starobinski, Mark Dery, Joseph Durwin, Maurice Lever, Louise Peacock, Wolfgang M. Zucker vagy itthon az Orlóci Edit-féle cirkuszutatósi projektben részt vevő kutatók mind e jelenség magyarázóit. Szilágyi János György *A TENGER FÖLÖTT* című könyvében, egy rövid írásában, a *PHERSU (VÁZLAT)* című cikkben megelőlegezi egy teljes jelentéstörténet feltérképezését célzó kutatás vázlatát. A bohóc cirkusz előtti története, a bohócjáték filozófiai meghatározása alapvető feltétele annak, hogy olyan kérdéseket lehessen feltenni, melyek a XIX. vagy a XX. (vagy akár XXI.) század művészönarcképeire vonatkoznak. Vajon mi van a bohócban, ami arra kényszeríti művészek sokaságát, hogy a sipkáját fejükbe csapják? Mit jelent a művészet, az emberiség vagy a kultúra számára a „bohóc-jel”?

Szabolcsi könyvét össze kell vetnünk Jean Starobinski esszéjével, amelyet 1970-ben – vagyis csak néhány évvel korábban – adtak ki Gefnben, *PORTRAIT DE L'ARTISTE EN SALTIMBANQUE* címen. A neves kutatók egymás iránti megbecsülésének szép példája, hogy az új kiadásban Starobinski előszava előzi meg Szabolcsi bevezetését, aki három gondolatébresztő bevezetésében inkább általánosságban elmélkedik a bohócjelenségről. A két írást ismerve láthatjuk, hogy időnként ugyanazokat a műalkotásokat elemzik, sőt gyakran a hozzájuk fűzött gondolataik is hasonlítanak. Van azonban némi eltérés a vizsgált korszak és műfajok tekintetében.

Gyakran úgy tűnik, Szabolcsi épp azért „ugrál nagyokat” két fejezet között, hogy az egyébként világos gondolatmenet mentén haladó Starobinskitől meg tudja tartani a kielégítő távolságot. Ennek ékes példája Baudelaire munkásságának vizsgálata, ahol Starobinski hosszú elemzése *A VÉN KOMÉDIÁS* eredetijéről és az *EGY HŐSI HALÁL* című prózaversről könyvének egyik legértékesebb része. Szabolcsi ezeket a műveket épp csak megemlíti. Igazi összehasonlításra – Starobinski is megszámlálhatatlan művészeti példával dolgozta fel a témát – itt nincs lehetőségem. Általánosságban elmondható, hogy Starobinski – egyes műalkotásokat érintő – elemzései hosszabbak, korok és szimbólumok alaposabb filozófiai áttekintését is elvégzik, valamint szorosabban is összefüggnek egymással.

Szabolcsi Miklós esszéje fejezetek szerint tematizál – vegyesen a kronologikusan vagy esetlegesen összetartozó – irodalmi, poétikai és képzőművészeti alkotásokat, megtoldva több zenei és filmes példával. A könyv Watteau festményeivel, főképpen Gilles alakjának elemzésével kezdődik. Gilles-ben Szabolcsi először vélte felfedezni, hogy „a bohóc több önmagánál”, vagyis az ábrázolt clown már iránytű, mely az alkotó felé mutat. Gilles és Watteau között az átmenetet a festő életrajzában kereste. Watteau figuráját tanulmányozva kijelölte fogalmi körének időbeli határait; a bohóc korábbi jelentéviszonyait az egyszerűség kedvéért kizárta a gondolkodásából: „a kérdés fellevesésének *sincs értelme*”. Kiválasztotta a *commedia dell'arte* késői Pierrot- és Harlekin-figuráit: a vizsgált kor művészetében aztán a bohócnak pusztán e formái érdekelték. A korszak előzményeihez tartozik még azonban a Shakespeare bohócairól szóló fejezet is. Idézetek segítségével mutat be néhányat a drámaíró nevesebb bohóc- és bolondalakjai közül, azonban azt az előképet, amely már a XIX. századi bohócművészekhez tartozik, Szabolcsi Hamlet alakjában vélte fölfedezni.

Hamlet és Gilles, vagyis az előzmények után következik a romantika váteszművészeinek felsorolása, akik a bohócot alkalmasnak találták az önábrázolásra. Az első oldalakon Szabolcsi rövid kísérletet tesz arra, hogy felvázolja a bohócfigura (számára „bohóc-jel”) egy korai történetének lehetséges kiindulópontjait: így kerül szóba például Bahtyin és a karneváli világ, azonban a gondolatot végül elhagyja. Egy-két,

a bohócokhoz lazán kapcsolódó zenemű és irodalmi alkotás után röviden szól Gaspard Debureau-ról, korának egyik legnevesebb pantomimbohócáról, akit valódi művészként tartott számon a XIX. század francia közönsége. Ezek után az esszé főként a cirkusz témája felé fordul, és az ehhez kapcsolódó műalkotások gyűjtésére szorítkozik. Baudelaire művei közül AVÉN KOMÉDIÁS és az EGY HŐSI HALÁL kerül szóba, ám jelentőségük kifejtését Szabolcsi inkább Starobinskire hagyta. A fejezet végül egy igen nehéz Mallarmé-verssel, a LE PTTRE CHÂTIÉ-vel zárul. A Goncourt testvérek bohócképét főként az életrajzi ihletésű A ZEMGANNÓ TESTVÉREK című regény alapján mutatja be. Itt ejt szót két élesen különböző bohóchagyomány különválásáról: a dermesztő halálbohócok és a lírai clownok elszakadását a francia testvérek munkásságában mutatja be. Verlaine néhány felsorolt verse közül az 1868-as PIERROT és a LE CLOWN kapcsolódik szorosabban a bohócokhoz, a többi Szabolcsi főként a FÉTES GALANTES ciklusból idézi fel. Laforgue költészetében is a bohóckép eddig megfigyelt jellemzői hangsúlyosak, vagyis a bohóc kritikus létmódja, saját – kényszerűen vidám – szerepébe rögzítettsége, ebből fakadó keserű magánya, többlettudása és távolsága az élők és normálisak világától.

E korszak végéhez Szabolcsi Nietzsche ZARATHUSZTRÁ-ját és annak igen összetett jelrendszerét kísérli meg felhasználni, továbbá Paul Cézanne HÚSHAGYÓKEDD, illetve Juan Gris HARLEKIN című festményét. Az esszében ezek után főként olyan zenei alkotások rövid bemutatása következik, ahol ugyan „*még közvetett önarckép sincs*”, viszont tagadhatatlanul az emberi kultúra remekművei. Így szerepelteti Verdi FALSTAFF-ját, Debussy alkotásait és a PETRUSKÁ-t Sztaravinszkijtől, valamint Schönberg PIERROT LUNAIRE-jét. A zenés példák után a századvég és a XX. század elejének olyan képzőművészeti példái következnek, melyeket főképp a cirkusz tarka világa ihletett, és amelyek a porond különböző látványosságait: artistákat, vadállatokat és ritkán bohócokat mutatnak be. Ezt hosszú és gazdagon illusztrált Picasso-fejezet követi, ahol helyenként elkülönül a cirkusz uralta képi világ és a kifejezetten a bohócp problémákat boncolgató, olykor önábrázoló festőművészet. Picasso képeinek elemzése gyűjtőpontja lett az esszének, egészen az 1915. évig, amikor Picasso egy időre megvált a bohócönarckép témájától.

A bohóctéma a szürrealizmus alkotói számára is meghatározó jelentőségű, még akkor is, ha „*a bohóc már nem egyedi önarckép többé*”. A PARADE balett munkaközössége számára ismét az egész világ cirkusszá változott. Ensor karneváli cirkusztémáját és gúnyos álarcait számtalan alkotásán megcsodálhatjuk. Rouault festészetét Szabolcsi nem köti Ensorhoz, bohóca mégis az előzőhöz hasonlóan a társadalomkritika arcát, maszkját jelenti. A cirkusz újabb nagy rajongója, Chagall művészetének elemzésekor az esszé az akrobaták és a híres Hegedűsök figuráit ismerteti meg velünk. A nyugati példák után Szabolcsi először fordul kelet felé, ahol Blok – főként „*szélsőséges miszticizmusában*” bemutatott – költészete a vizsgálat tárgya. A KOMÉDIÁSDI című mű, melyet Mejerhold bábszínpadra is alkalmaz, kiemelkedik a többi alkotás közül. Apollinaire művészetével kapcsolatban is felmerül a bohóc ősi, mágikus-rituális eredete, mivel a figura nála Hermes Trismegistos isteni tanítványa volt. A KAFKA TERMÉSZETSZÍNHÁZA című fejezetben az esszé olyan műveket mutat be, mint az AMERIKA Oklahoma-fejezete, az ELSŐ BÁNAT, AZ ÉHEZŐMŰVÉSZ, a JOSEPHINE és AZ ODÚ. A „*bohócjel*” és a művészönarcképek elemzéséhez visszatérve Karinthy Frigyes A CIRKUSZ című alkotása kerül reflektorfénybe. A CIRKUSZ a kötet egyik ihlető munkája, az író bohócképe a magányos, a komikusskatulyából kilépni képtelen művész fájdalmas panasza. A bohóc Karinthy számára nem allegória vagy szimbólum, hanem valódi probléma: a bohócsipka ragaszkodik ahhoz, aki felvette, és nem ereszi. A műben szereplő cirkuszvilág Szabolcsi számára e kivételes fejezetben végre valóban másodlagos.

A háborús évek avantgárdja a tabudöngető, csúfolódó és társadalomkritikus bohócot honosította műalkotásai számára, egy olyan világban, melyet szeretett eleve cirkuszként elképzelni. Szabolcsi főként a „*bohócjel*” politikai súlyának növekedését mutatná be. Az esszé azonban ismét félbehagyja a változások feltérképezését, és újabb kitérőt tesz, ezúttal Thomas Mann írásai felé. A HALÁL VELENCÉBEN, a MARIO és a VARÁZSLÓ után egy hosszú FELIX KRULL-idézet következik, ez utóbbi – egy cirkuszélmény leírása – tartalmaz néhány, a bohóccal kapcsolatban megfogalmazott gondolatot is. Szabolcsi a két világháború közötti időszakból csak néhány bohócönarcképet említ, részletesen csak Aba-Novák Vilmos cirkuszi témájú munkásságáról be-

szél. Egy újabb, a cirkuszi témákkal általánosabban foglalkozó fejezetében Max Jacob festményei mellett megemlíti néhány magyar példát is: Babits Mihály A VÉN KÖTÉLTÁNCOS-ÁT, Kosztolányi Dezső versét, az ESTI KORNÉL ÉNEKÉ-T. Paul Klee művészetét illetően Szabolcsi újra a bohóccal kapcsolatos kérdéseket tesz fel: a jelképekben és a szimbólumok mélységében gondolkodó festő gazdag forrás. A FOGOLY PIERROT, A MÉLYSÉG BOLONDJA, A CLOWN vagy a KOMIKUSOK REKLÁMLAPJA mind említésre méltó. Utána Joan Miró antiintellektualizmusában keresi röviden a – főként műcímekben – elrejtőzni látszó bohócnomokat. Külön fejezetet szentel Jung *Trickster*-archetípusának, amelyet a „bohóc-jel”-lel azonosít, rámutatva arra az igényre, mely a XX. századnak ezekben az éveiben a tudományos megalapozás és a művészi jelek filozófiai alkalmazása irányában megmutatkozott. Az egyre rövidülő fejezetek közül ezután következik Szabolcsi első filmművészeti tárgyú elemzése. Chaplin bohócságának rövid bemutatása a CIRCUSZ című filmben önmagában is értékes, hisz a szó egy új értelmében válik a bohóc művészönarcképpé. Mindez akár a bohócfigurák jelenléteinek általános kérdését is felvethette volna a hagyományos burleszk alkotásaiban: Buster Keaton filmjeiben vagy a STAN ÉS PAN-produkciókban.

A szocialista forradalom, a kommunizmus győzelmének álma természetesen Szabolcsi esszéjében is a „bohóc-jel” „nagy fordulatát” és felértékelődését kellett, hogy jelentse. A jelnek ki kell üresednie, és semlegesítenie kell, hogy egy új ideál termékeny szimbólumává válhasson. Beckmann és Brecht olykor dühös és megvető, de mindig társadalomkritikus bohócai mellé illusztráció A TRAPÉZ, a KETTŐS PORTRÉ KARNEVÁLON, AZ ÉJSZAKA ÉS A PIERRETTE ÉS CLOWN. Az esszé következő része a további harcos példákat sorjázza: Nezval „tömeggel együtt élő »népi« jellegű akrobatája”, Alberti keserű szürrealizmusa is arra szolgált, hogy „a Bohócok groteszk-fájdalmas alakjait hátrahagyja – az útkeresés, a zavar, a meghasonlás elmúlt jelzőiül”. A szocialista művészönarckép magyar modelljét Derkovits Gyula proletárartistájában találta meg, aki „a lánctörő erőművész alakjában egyszerre gúzsba kötött harcos és láncát tépő proletár”. A Fernand Léger litográfiai szereplő munkásartisták, gyárcirkuszok is szorosan ehhez tartoznak.

A második világháború idején ritkult az ön-

arcképként funkcionáló bohócok előfordulása a művészetben. Szabolcsi Michaux CLOWN és Rózewicz HUSBÓDÉK című versét idézi, melyeket jellemzőnek talált a mézárulás éveire. Itthon Vajda Lajos maszkjai képviselték a Szabolcsi által feltételezett hagyományt. A Marcel Carné rendezésében, Jean-Louis Barrault főszereplésével (ráadásul a főszereplő neve beszélő név: Baptiste Debureau) készült film, a LES ENFANTS DU PARADIS újra egy kritikus hangú, de nevető bohócot kínál ezekben a vészterhes időkben. A második világháború volt az oka, hogy „[a] »cirkusz« fenyegető, félelmes hangsúllyal jelenik meg a legújabb korban”.

Szabolcsi az 1945 utáni évekből újabb példákat keresett arra, ahogy a világ cirkuszként mutatkozik meg. Így talált rá Déry Tibor novellájára, Picasso újabb korszakának festményeire – melyeket azonban már elsősorban az öregsegélményhez kapcsol – és Bernard Buffet szomorú bohócarcaira is. Egy újabb filmes példa: Ingmar Bergman A KOMÉDIÁSOK ALKONYA ismét a rémséges, félelemkeltő bohócok népszerűvé válását mutatja meg, míg Heinrich Böll regénye a keserű bohócsorsot juttatja eszébe. Sőt, az EGY BOHÓC NÉZETÉI-ben az esszé ismét művészönarcképet vél felfedezni, ezzel újra felvetve a művészek bohócntudatának kérdését a műalkotásokban. Nossack utánzóművésze és Günter Grass doboló törpéje követte Böll bohócat, akiket Szabolcsi szintén ehhez a tradícióhoz sorol. Fellini a XX. század cirkuszainak és bohócainak egyik legnagyobb rajongója volt, számtalan filmjében szerepeltette kedvenceit (ORSZÁGÚTON, NYOLC ÉS FÉL, SATYRICON és a féldokumentarista BOHÓCOK). Fellini írásaiban is gyakran tekintett magára bohócként. Szabolcsi a bohócokkal kapcsolatos filmművészeti alkotásként mutatja be Marcel Camus FEKETE ORFEUSZ-ÁT és Alexander Kluge AZ ARTISTÁK A CIRCUSZ KUPOLÁJA ALATT című filmjét is. Az esszé utolsó előtti fejezetében a hatvanas évek magyar műveivel foglalkozik. Kondor Béla valóban érdekes bohócai mellett Bálint Endre és Anna Margit műveit is megemlíti, majd Garai Gábor ARTISTÁK című versének végtelenül kimerítő elemzésével zárja a művek sorát.

*

Az esszében el voltak rejtve egy ígéretes bohóckép nyomai: bármennyit bolyongjon is Szabolcsi (vagy Starobinski) a fogalmak útvesztőjében,

megállapításai – sokszor fel sem ismert – összefüggésekkel kecsgetettek, és a zavaros felület alatt felsejlett egy mélységesen emberi és ősi idea a bohóc képében. Rögtön az esszé kezdetén kiderült ez: Shakespeare drámáinak szereplői valóban bemutatták a bohóc-bolond jelentésvilág fordulópontjait. A *jester* és *bouffon* (melyek nem tökéletesen felelnek meg a magyar *udvari bolond* fogalomnak) szerep intézményesülése is erre a korra esett, éppúgy, mint a nagyvárosi karneválok bahtyini (rabelais-i) forgataga, előadók között a rituális bohócokkal, játszott és valódi félkegyelműekkel, akik még nem rendelődtek alá az ész felsőbbrendűségnek.

Szabolcsi esszéjében elszórt megjegyzésekből felfedezhető egy különleges, később meghatározóvá váló bohócjelenség, melyet ő halálbohócoknak nevezett el. Gaspard Debureau-hoz kapcsolódik egy – Szabolcsi által le nem írt – történet: 1842-ben a Théâtre des Funambules színpadán egy rendhagyó zárójelenetben elesett, de a megkezdett bohócjátékot félbehagyva nem pattant fel, nem ugrott talpra, mint ahogy a bohócnak illene. A bohóc lent maradt, a függőnyt néma csendben eresztették a Debureau formálta szereplő holttestére. Az előadást ekkor még óriási felháborodás kísérte, viszont a művészeket az elkövetkező másfél évszázadban egyre inkább foglalkoztatta a bohóc halálának ambivalens és riasztó képze. Ehhez a hagyományhoz kapcsolódik az esszében említettek közül Verlaine PIERROT című verse és A ZEMGANNÓ TESTVÉREK, ahogy később Michaux és Rózevicz munkái és Vajda Lajos maskjai is. Főképp a filmes bohócok között vált jelentőssé e hagyomány. Bergman A KOMÉDIÁSOK ALKONYA című filmje az egyik első példája ennek. A tendencia ma egyébként a populáris filmipar termékeiben is viszszaalakult.

A bohóc az emberi világ halhatatlan kritikusa. A középkori karneválok idején még apofatikus (a fennálló rendet megerősítő) kritikát mondott, megerősítette az ünnep keretein kívül uralkodó társadalmi hierarchiát annak kigúnyolásával. A XIX. századtól azonban éppen az tette vonzóvá a művészek számára, hogy a kritikája „felszabadult”, őszintévé vált. Ugyanakkor megtartotta világon kívül rekesztettségét, kritikája átpolitizálódott és kriminalizálódott. Magányos mindentudóként bírálja a társadal-

mat és az emberi világot érthetetlen bohócnyelvén. Ez a hagyomány, melyet követve Szabolcsi esszéje valóban a korszak művész- és bohócönarcképeinek vállalt feltérképezését jelenthette volna, de sajnos az elemzésenként elszórt gondolatok végül nem álltak össze. A váteszköltészet számtalan példája mellett (Verlaine: LE CLOWN-ja; Laforgue versei) erre példák Rouault képei, ahol a karneváli bohóchoz némileg hasonlóan eltávolítja „a társadalom megmerevedett korlátait, a polgári hazugságokat és lepleket”. Karinth Frigyes A CIRKUSZ-a így őszinte bohócönarcképnek bizonyult. Fájdalmas önvallomása nem csupán a kor művészéről vagy önmagáról: a bohócszerepről is igen sokat elárult; az elemzésben az irodalmi világ cirkuszallegóriája érdektelen egy ilyen felismerés mellett. Heinrich Böll regényének magányos bohócáról – melyet ugyan speciálisként tüntetett fel – Szabolcsi azt írja „*ma bolondnak, clownnak kell lenni, hogy groteszk-fonák módon a társadalomról s a társadalomnak elmondhassa az igazságot*”. Rögtön Hamlet szavait idézhetjük; a világon kívül álló, kritikus hangú bohócok és bolondok juthatnak eszünkbe.

A bohócfigura igen szövevényes, ugyanakkor – Szabolcsi elő- és utószavában megtagadott – összefüggő jelentéstörténete bizonyos műalkotások elemzésekor mégis realizálódik. Olyan művészeket emelt ki, akik az alkotás során maguk is tevékenyen keresték a régi jeleket, a bohóc ösképét. Idesorolja Apollinaire költészetét, de Picasso és Klee festésze is a szimbólumok mitológikus múltját faggatja. Szabolcsi még elméletet is hoz: Jung archetípusa elsősorban nem a bohócfigura, hanem a *Trickster* annál jóval szélesebb kategóriáját jelenti. A bohóc itt először jelenik meg a kultúra „jeleként”, történetiségében tapasztalható motívumként; az esszé állítólagos tárgya végre némi figyelemben részesül.

Egy-két utalás bizonyos művészek munkásságával kapcsolatban a *szalosz-jurogyiviv* hagyományához vezethet, mely a bohóc főképp orosz, ortodox-keresztény jelentéstörténetét hordozza. Így érthető meg Alekszandr Blok KOMÉDIÁSDI című darabja is. Ehhez kapcsolódik, hogy egyre mélyülő katolicizmusában Rouault-nál a bohóc az Isten előtti megalázkodás szimbólumává vált: „[m]indannyian többé-kevésbé bohócok vagyunk”. Fellini bohócainak felemlegetése is előremutató, aki az esszében sajnos nem szereplő Fehér bohóc és az Augustzt bohóc szembenállásával (a

cirkuszzemiotika hagyományos párosa) modellezte nem csupán saját művészi világát, de a társadalmat is.

A kötet legfontosabb problémája Szabolcsi fogalmainak tisztázatlansága. A címben az angolszász „clown” szót használja, ugyanakkor a művészetet vizsgált időszakában mindig a francia és olasz *commedia dell'arte*ből eredő Pierrot-t és Harlekin-t keresi. Később a protagonistát mégis egyedül a cirkusz jelenségéhez kapcsolt bohócok képében véli felismerni, melyek azonban nem azonosak Pierrot-val vagy Harlekin-nel, ráadásul egyik sem az udvari bolondokat „váltotta le” a XIX. században. Miután a fogalmi tisztaságot feladta, már nem volt nehéz azonosítást feltételezni a bohóc és a cirkusz bármely teremtménye között. Gyakran előfordul, hogy hiányzik a művészönarckép vagy bohóc – esetleg mindkettő – az idézett alkotásokból. Az első fejezetekben Szabolcsi a romantikus művészek után kutat, akik a bohócsipkát választották művészidentitásuk meghatározó szimbólumául. A romantikus művész váteszöntudata gyakran megragadott hasonló karaktereket, ezt Szabolcsi Miklós nagyon jól látta. Így mosódott össze a bohóc figurája AZ ALBATROSZ madarának figurájával, vagy a romantikusok számára oly kedves Próféta-szimbólummal, de ugyanúgy a TOLDI ESTÉJE és az ŐSZIKÉK ciklus „*vén pincér*”, „*elaggott rikkancs*”, „*tamburás öregúr*” alakja is a clownnal azonosul.

Valachi Anna (az utószóban) nem mulasztja el Szabolcsi Miklós bátorságának méltatását, hogy olyan szerzőket mert bevonni a vizsgálódásba, mint Carl Gustav Jung vagy Friedrich Nietzsche. Megfontolandó azért, hogy a ZARATHUSZTRA bohóca – Nietzsche nem könnyen felfejthető jelrendszerében – a kor művészenek önarcképeként szerepelhet-e. Szabolcsi afeletti igyekezetében, hogy a legnagyobbakat szerepeltesse, gyakran eltekintett esszéje tárgyától: Verdi, Debussy és Sztravinszkij sem maradtak ki, Ensor maszkjai „*bohóccálcokká*” lettek az esszé kedvéért, ahogy Chagall zsidó hagyományokhoz kapcsolódó Hegedűse is bukfcenet vetett, és klasszikus bohóccá változott. Olyan izgalmas szerzőknél is, mint Apollinaire, figyelmen kívül hagyta a Hermes Trismegistos nyújtotta lehetőségeket, és a „*kis kötéláncos*” vált az elemzés központi figurájává, aki a bohóc „*új alakja*” az esszében. Kafka írásai is erősen túl-

feszítették a kereteket egy a bohócról és a művészönarcképről szóló írásban. Thomas Mann FELIX KRULL-idézete Szabolcsi szerint csöppet sem fontos része a regénynek, így nem is világos, miért érdemes elemezni.

A kötelező – az új kiadásban érintetlenül hagyott – kommunista sallangok sok ellentmondást hoztak a szövegbe: Nezval és Derkovits műveiben vagy Garai Gábor – igen határozottan mozgalmi jellegű, szocialista – programversében sem találni bohócokat. Sajnos nem a megkövetelt terminusokkal volt baj (ahogy Valachi Anna írja), hanem azzal, hogy az ideológia az egész esszét eltorzítja. Szabolcsi műelemzései tehát rapszodikusán kapcsolódnak az esszé vállalt témájához: gyakran ígéretes példákat nem fejtenek ki, míg – a „*bohóc-jel*” szempontjából – marginális alkotások túlságosan is hangsúlyossá válnak. Zárómegjegyzései világosan megmutatják ennek okait: kifejti, hogy nem is törekszik egyensúlyra az egyéni művészek és a „*bohóc-jel*” bemutatása között. Már a 25. oldalon elárulja, hogy szerinte a bohóc szinte végtelen jelentéstípusa alakulhatott ki, melynek jelentése egyenként sem tisztázható. A művészek bemutatása a könyvben mindig alapos, Szabolcsi ünnepelte az egyéniségeket: az egymáshoz hasonlító és egymástól különböző individuumok között a „*bohóc-jel*” (avagy a bohócfigura jelentése) irreleváns maradt, szabadon alakult át műalkotásról műalkotásra.

Nem lett volna nehéz mentőövet dobni Szabolcsi Miklósnak. Elég lett volna az 1974-es íráshoz 1992-es cikkét csatolni, mely a *Café Babel* hátsójain jelent meg. Ebben ugyanis sok csorbát kiköszörült a neves tudós. Míg az esszében azt olvastuk: a bohóchoz egyik oldalról a kókler, szédelő, szélhámós, másiktól a bolond – az udvari bolond –, a valódi vagy játszott együgyű s végül a félkegyelmű tartozott, Szabolcsi ezek egyikéről sem értekezett, pedig egy sereg példáját lelhetne volna fel a vizsgált kor művészetében. A *Café Babel* cikkében már számos műalkotást sorol fel hozzá. Több mű példáján megmutatta végre az orosz *szalosz-jurogyivij* hagyomány egységes képét. A – továbbra is a strukturalista fogalomként domináló – „*bohóc-jel*”-et egységes történetiségében fogta fel, melynek vizsgálható jelentéstörténete van: a művek pedig már nem mindenhatóak, bohócaik néha alárendelődnek a szimbólum éppen domináns jelentéshalma-

zának. Azonban a *Café Babel*ben megjelent cikk nem került be a 2011-es kiadásba. Annak hiányában az esszé inkább szabad asszociációs-rozattá, egy tudós ember kedvenc műveinek albumává vált, mely destruálja a „bohóc-jel” képzetét. Tagadja a fogalom magjának definiálhatóságát, a clownt csak díszítőelemmé degradálja. Így az írás önmagát tette irrelevánssá. Ha semmit nem tudhatunk a bohócról, akkor vajon

a művészek sem tudtak semmit, akik fejükre illesztették a sipkáját? Ha a jel és az individuumok harcában elvérzett az előbbi, akkor ez a könyv kizárólag az individuumokról szól? Sajnos a számtalan műalkotás közül sokról a szöveg azt is elárulja, hogy még csak nem is önarckép. Miről szól hát Szabolcsi könyve?

Bársony Márton

ÁRVÁLTOZÁS

Értesítjük tisztelt olvasóinkat, hogy 2013. januártól lapunk új ára: **990 Ft.**

Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 Ft, külföldön 60, illetve 120 euró.

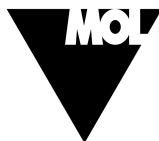
Aki a nyomtatott változattal alakilag megegyező pdf formátumban szeretné megkapni a *Holmit* e-mailben, példányonként 500 vagy előfizetéssel évi 5000 Ft-ért, kérjük, írja meg erre a címre: szerkesztoseg@holmi.org

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA *artium*

